

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Колдунов Ярослав Вікторович

УДК: 141.7:502(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДИКА ПРИРОДА:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Спеціальність: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Галузь знань: Філософські науки

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело:

_____ Колдунов Я.В.

Науковий керівник:
Кривега Людмила Дмитрівна,
доктор філософських наук, професор

Запоріжжя – 2020

АНОТАЦІЯ

Колдунов Я.В. Дика природа: соціально-філософський аналіз.

—

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Запорізький національний університет МОН України, Запоріжжя, 2020.

Посилення антропогенного впливу на природу, скорочення ареалу дикої природи актуалізує соціально-філософське дослідження сутності та соціального призначення дикої природи, її ролі в розвитку сучасного соціуму та у формуванні світоглядних настанов людини. Зміни навколишнього природного середовища викликають занепокоєння у кожній людини та у людства в цілому, тому своєчасним та слушним є дослідження принципів оптимальної взаємодії природного та культурного ландшафтів на сучасному етапі. Актуальність звернення до проблематики дикої природи пояснюється також необхідністю розробкою світоглядного комплексу для з'ясування принципів соціально-конструктивної практики щодо дикої природи. Безумовно, це сприятиме вирішенню актуальних проблем існування людства в цілому та етносів і окремих регіонів зокрема. Для нас проблема дикої природи є цікавою своїми філософськими рефлексіями, котрі відкривають її сутнісні риси та етапи перетворення в умовах соціального оточення. У вітчизняній науково-філософській літературі названий аспект дослідження фактично не з'ясовано, що актуалізує наш науковий пошук і робить його новаторським. Філософське осмислення феномена дикої природи слугуватиме як вивченню цього феномена й поглибленню змісту світової філософії, становленню її нових напрямів, так і більш змістовному розумінню актуальних проблем вітчизняної філософської думки.

Окремі питання осмиислення дикої природи, що дотичні до досліджуваної проблеми, розглядалися у досить широкому колі наукових

розвідок. Так, феномен природи розглядався в досократівській філософії, у класичних роботах Аристотеля, Августина, Канта, Гегеля. Найбільш розробленими в концептуальному плані є феномени природи, природокористування, осмислення яких є передумовою аналізу дикої природи. Феномен дикої природи розглядався такими дослідниками як Джек Тернер, Лінда Гребер, Родерік Неш, Володимир Бочарніков, Володимир Борейко. Значний внесок в аспекті досліджуваної проблеми забезпечує наукова та організаторська діяльність Інституту Олдо Леопольда (Монтана, США), найстарішого неурядового наукового інституту по збереженню дикої природи.

У той же час, незважаючи на велику кількість досліджень, проблема дикої природи не досліджувалася цілісно, що обумовило фрагментарність та розпорошеність уявлень про цей феномен. Для України з її складною історією промислового та аграрного розвитку проблема оптимального залучення дикої природи в сучасний соціальний простір є гостроактуальною та вимагає теоретичної концептуалізації. Соціально-філософський аналіз феномена дикої природи потребує всебічного вивчення її мисленнєвих моделей, що сприятиме вдосконаленню соціальних практик щодо природокористування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до науково-дослідної теми: «Соціально-філософська концептуалізація особливостей розвитку сучасного соціуму», номер державної реєстрації – 0116U004847 (січень 2016 – грудень 2020) та планів науково-дослідної роботи кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження соціально-філософських вимірів дикої природи. Основна увага в процесі дослідження була зосереджена на розв'язанні таких завдань:

– з'ясувати стан наукового опрацювання проблеми дикої природи у філософській думці;

- *визначити* специфіку соціально-філософського аналізу феномена дикої природи;
- *експлікувати* сутність та атрибути дикої природи;
- *дослідити* взаємини дикої природи та культурного ландшафту;
- *розглянути* дику природу як ресурс соціального розвитку;
- *дослідити* дику природу як джерело світоглядних настанов та креативної активності людини.

Об'єктом дослідження є мисленнєві моделі феномена дикої природи.

Предмет дослідження – соціально-філософські виміри дикої природи в суспільстві.

Методологічні основи дослідження. Джерельну базу дослідження складає сукупність філософських і соціогуманітарних текстів, соціологічні, соціально-екологічні, а також міждисциплінарні теоретичні ресурси, присвячені осмисленню проблеми дикої природи та її залученню в соціокультурний простір.

В дисертаційному дослідженні автор використовує принципи взаємного зв'язку, розвитку, об'єктивності, єдності логічного та історичного, соціальної теорії і практики.

У роботі використані такі підходи:

- *системний* – дика природа аналізується як складна цілісна система із поєднаними певною внутрішньою логікою елементами;
- *історико-генетичний* – дика природа досліджується як складова розвитку природного середовища і як ресурс соціального розвитку;
- *компаративний* – соціальні практики використання дикої природи порівнюються щодо властивої їй специфіки у різних соціокультурних системах;
- *феноменологічний* – ситуації залучення дикої природи розглядаються як феномени соціального буття, які вивчаються не так, як вони постають тільки перед свідомістю дослідника, а як перед свідомістю будь-кого.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена тим, що дика природа має значення чинника, який певною мірою обумовлює просування сучасного соціуму; разом із тим, дана тема не була висвітленою в аспекті осмислення соціальних вимірів сучасного природокористування і принципів взаємин з дикою природою, так і в аналізі сучасних течій еко-філософського дискурсу. Наукова новизна розкривається у таких положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

– запропоновано структурно-аналітичну модель концепту «дика природа» як підґрунтя виникнення, функціонування, розвитку соціуму та чинника формування світоглядних настанов та креативної активності людини в різноманітних форматах соціокультурного простору;

– визначено дику природу як філософську категорію, що позначає природний ареал, не залучений людиною в аграрні, індустріальні та сервісні перетворювальні практики і який залишається неокультуреною саморганізаційною системою в навколишньому середовищі людства;

– обґрунтовується інтегроване розуміння феномена дикої природи як необхідного компонента методологічного комплексу дослідження взаємин людини з природою.

Уточнено:

– розуміння атрибутів дикої природи, якими виступають природність, усамітненність, свобода від зовнішнього регулювання, збереження різноманіття, незабрудненність продуктами та викидами цивілізаційного виробництва;

– уявлення про специфіку коеволюції дикої природи та культурного ландшафту в історії людства, яка характеризується зростанням обсягів наступу культурного ландшафту на ареали дикої природи, викликаного зростанням чисельності населення планети, масштабів індустріальної, аграрної та дозвільної сфер суспільного виробництва; пізнавальної

активності людини щодо феноменів дикої природи та перетворенням в товар предметів дикої природи.

Дістало подальшого розвитку:

– уявлення про дику природу як ресурс розвитку суспільства, що обумовлює: – досягнення соціальними суб'єктами більшого масштабу свободи та можливості використання новітніх технологій в інфраструктурному облаштуванні публічного та повсякденного життя; – створення природного оточення певної якості, що забезпечує людині як біосоціальной істоті повноцінний формат життєдіяльності та розвитку;

– розуміння дикої природи як джерела світоглядних настанов та священний простір; як чинника формування етнічної ментальності, архетипів, творчої активності людини, певних форматів соціальних практик.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене тісним зв'язком із нагальними завданнями осмислення дикої природи та її ролі в розвитку суспільства і вдосконаленню людини з метою вироблення соціально-конструктивних принципів взаємин з нею. Дослідження робить внесок у розуміння причин кризових явищ у взаєминах людини з дикою природою, а також у знаходженні можливих шляхів їх подолання. Результати досліджень формують методологічну базу для подальшої розробки соціально-філософських проблем, пов'язаних із залученням дикої природи у суспільне виробництво або зменшенням гостроти проблеми у взаєминах людини та дикої природи.

Наукові результати роботи можуть бути використані у процесі наукової розробки соціально-філософських аспектів феномена дикої природи та методів використання її потенціала у різноманітних соціально-культурних системах. Результати роботи можуть використовуватися для поглиблення змісту і поліпшення практичної спрямованості таких нормативних навчальних курсів, як «Філософія», "Етика та естетика", «Культурологія; при розробці спецкурсів для студентів із проблем соціальної філософії та соціології; для пошуку дієвих форм і методів

виховання і саморозвитку особистості з урахуванням сучасних природно-цивілізаційних змін.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження обговорювалось на кафедрі соціальної філософії та управління Запорізького національного університету, на проблемних семінарах аспірантів та докторантів кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету. Принципові ідеї, теоретичні положення було викладено на таких конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (Запоріжжя, 24 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі" (Запоріжжя, 21–23 вересня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 2 листопада 2017 р.); XI університетській науково-практичній конференції «Молода наука –2018» (Запоріжжя, 12-14 квітня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 6 листопада 2018 р.).

Ключові слова: природа, дика природа, природний ландшафт, культурний ландшафт, людина, суспільство, світоглядні орієнтації, цінності, священний простір, соціальна практика.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових наукових періодичних виданнях за напрямом за яким підготовлено дисертацію, що індексуються у наукометричних базах

1. Колдунов Я. В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 17. С. 59-61 (база *Index Copernicus*).
2. Колдунов Я. В. Дика природа як священний простір. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С. 229-231(бази *Google Scholar*; *Index Copernicus* (Польща); *EBSCO Publishing, Inc. (USA)*; *SIS (Scientific Indexing Services) (USA)*; *InfoBase Index* (Індія).
3. Колдунов Я. В. Родерік Неш: філософія дикої природи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 18. С. 87-90 (база *Index Copernicus*).
4. Колдунов Я. В. Дика природа та культурний ландшафт. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 124. С. 186-189 (бази *Google Scholar*; *Index Copernicus* (Польща); *EBSCO Publishing, Inc. (USA)*; *SIS (Scientific Indexing Services) (USA)*; *InfoBase Index* (Індія).
5. Колдунов Я. В. Дика природа як ресурс розвитку соціуму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 141. С. 64-68 (бази *Google Scholar*; *Index Copernicus* (Польща); *EBSCO Publishing, Inc. (USA)*; *SIS (Scientific Indexing Services) (USA)*; *InfoBase Index* (Індія).

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Колдунов Я. В. Екологічні перспективи людства. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів:*

- Матеріали VII Міжнародної наукової конференції (24 березня 2017 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя, КСК-Альянс, 2017. С.75-76. URL : www.socforecast.org.ua/publications.
7. Колдунов Я. В. Збереження дикої природи як проблема сучасності. *Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія; ФОП Систерова Н. О., 2017. С. 46-48.
 8. Колдунов Я. В. Коеволюция дикой природы и общества как проблема современности. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції* (2 листопада 2017, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С.18-19.
 9. Колдунов Я. В. Протистояння культурного ландшафту та дикої природи як проблема сучасності. *«Молода наука-2018»*: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 4 т. (12-14 квітня 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Т.4. С. 95-96.
 10. Колдунов Я. В. Дика природа як фактор розвитку економічного потенціалу регіонів. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції* (6 листопада 2018, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 43-44.

SUMMARY

Koldunov Ja. V. Wilderness: socio-philosophical analysis.

Qualification scientific work on the rights of manuscripts.

The thesis for the candidate degree of Philosophy in specialty 09.00.03 – «Social philosophy and philosophy of history». Zaporizhzhia National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Zaporizhzhia, 2020.

Increasing anthropogenic impact on nature, shortening the range of Wilderness actualizes the socio-philosophical study of the essence and social

purpose of Wilderness, its role in the development of the mating society and in the formation of ideological principles of man. Changes in the natural environment are a cause for concern for everyone and for humanity as a whole, so it is timely and sound to study the principles of optimal interaction of natural and cultural landscapes at the learning stage. The urgency of addressing Wilderness issues is also explained by the need to develop an outlook complex to elucidate the principles of socially constructive Wilderness practices. Undoubtedly, this will help to solve the urgent problems of the existence of humanity as a whole, and of ethnic groups and particular regions in particular. For us, the problem of wildlife is interesting for its philosophical reflections, which reveal its essential features and stages of transformation in a social environment. In the domestic scientific and philosophical literature, the named aspect of research is not actually explained, which actualizes our scientific search and makes it innovative. Philosophical reflection of the phenomenon of wild nature will serve as a study of this phenomenon and deepening the content of world philosophy, the formation of its new directions, and a more meaningful understanding of current problems of domestic philosophical thought.

Some issues of Wilderness comprehension relevant to the problem under study have been addressed in a wide range of scientific explorations. The Phoenium has taken a look at the dococrats philocopy, in the clichic rites of Aristotle, Augustiin, Kant, and Hegel. So, the most prominent are phenomens of the habit, the use of which is a prerequisite for the analysis of the Wilderness. The Phoeneman Wilderness look at such as Jack Turner, Linda Greber, Roderick Nech, Volodymyr Bocharnikov, Voldodymyr Boreiko. Significant collaboration in the field of post-graduate study provides the Scientific and Organizational Activities of the Institute of Oldo Leopold (Montana, U.S.A.), the most significant non-governmental organization of the Institute, while preserving the dictation of the dignity.

At the same time, despite the large number of studies, the problem of the wild problem was not fully investigated, which caused fragmentation and

scattering of ideas about this phenomenon. For Ukraine, with its complex history of industrial and agrarian development, the problem of optimal involvement of Wilderness in modern social space is highly urgent and requires theoretical conceptualization. Socio-philosophical analysis of the phenomenon of Wilderness requires a comprehensive study of its thinking models, which will contribute to the improvement of social practices in nature management.

The purpose and tasks of succession. The methion of the dictatorial work is the follow-up of coatsian-philocopic measurements of dicotyledons. The usual attention in the follow-up proceedings was to address the following tasks:

- to find out the contents of the scientific work on the problems of Wilderness in philocal thought;
- to determine the specificity of the co-syllabic analysis of the phenomenon of the wildlife;
- essence, attributes of Wilderness;
- explore the relationship between wildlife and cultural landscape.
- to look at wildlife as a recreational coincidence
- to research the wildlife as a source of visual cues and human creative activity;
- explore the relationship between wildlife and cultural landscape.

The object of research is the mental models of phenomenon of wildlife

The subject of research - socio-philosophical dimensions of the wildlife in society.

Methodological basis of the study. The source basis for dedication is the accumulation of philocal and co-humanitarian texts, co-cultural, co-social and ecclesiastical, as well as interdisciplinary theoretical recurcions, dedicated to the use of the Wilderness and its involvement in social and cultural propaganda.

In dictatorial dohlying, the author makes use of the principles of mutual communication, development, objectivity, unity of the logical and theoretical, social theory and practice.

The following items are displayed in the work:

- system - Wilderness is analyzed as a complex integral system with elements of a certain internal logic;

- history-genetic - Wilderness is investigated as a component of natural environment development and as a resource for social development;

- the cooperative - the co-habits of the practice of the Wilderness equal to the nature of their specific features in different social and cultural systems;

- phenomenological - the situation of the attraction of the dicos of the priest is seen as the phenomena of cocient beings, who study not the way they do it only before the criminality of the donor, but as before the covalenance of any one.

The scientific title of the dictatorial deduction is that the Wilderness has a significance for a factor which, by some measure, determines the cultivation of vocational cocium; However, this topic was not highlighted in the context of the application of co-ordinated measurements of vocational training and the principles of the relationship with the dictation of pride, as well as in the analysis of trained flows of eco-philoco-dicks.

The scientific novelty of the thesis is characterized by the following results:

For the first time we have:

- the proposed structural and analytical model of the concept of "Wilderness" as a basis for the emergence, functioning, development of cotsium and the factor of formation of philosophical naturals and creative activity of man in various forms of culture;

- defined wildlife as a philosophical category, denoting a natural range not involved in agrarian, industrial and service conversion practices and which remains an uncultured self-organizing system in the environment of mankind;

- substantiates the integrated understanding of the phenomenon of wild nature as a necessary component of the methodological complex of studying human relations with nature.

Specified:

- understanding of the attributes of wildlife, which are natural, solitude, freedom from external regulation, preservation of diversity, pollution of products and emissions of civilization production;

- an idea of the specifics of the coevolution of wildlife and cultural landscape in the history of mankind, which is characterized by an increase in the volume of the cultural landscape on the habitats of the wild nature, which is caused by the growth of the size of the planet's population, scale and social scale cognitive activity of humans due to wildlife phenomenon and the transformation of wildlife objects into commodities in demand.

The following have been further developed:

- the concept of wildlife as a resource for the development of society, which determines the achievement by social actors of a large scale of freedom and opportunities to use the latest technologies in the infrastructural arrangement of public and everyday life, because a person as a biocial being for his full life and development needs a natural environment of a certain quality, the basis of which is wildlife and its resources;

- understanding of wildlife as a source of worldly natures and sacred space; as a factor in the formation of ethnic mentality, archetypes, creative activity of a person, certain formats of social practices.

The practical significance of the results obtained is made possible by the connection with the urgent tasks of the use of wildlife and its role in the development of society and the improvement of human beings in order to derive social and constructive principles of relations with it. The follow-up is touched by the understanding of the causes of crisis phenomena in human relations with wildlife, as well as the finding of ways to use them. The results of the research formulate a methodological basis for the further development of social-philosophic problems, connected with the involvement of wildlife in the social production, or by decreasing the protractors in human-wildlife relations.

Scientific results of the research can be used in the research of the research of co-social-philosophic phenomena of the phenomenon of the habit and the

methods of studying its potential in various co-social-cultural systems. The results of the work can be used to improve the quality and to improve the practical implementation of such normative training courses as Philocopy, Ethics and Ethics, and Cultural Studies; at the examination of specialized courses for students with the study of social phobias and sociology; for the search of effective rules and methods for the cultivation and development of obobtsotok, taking into account the trained and civilized changes.

Applying the results of the dictation. Dictatorial post-graduate studies are conducted at the Department of Social Philocopy and Management of Zaporizhzhya National Universities, at problem seminars of post-graduate students and Ph.D. students of the Department of Social Philocopy and Management of Zaporizhzhya National University. Principle of ideas, theoretical submissions are presented at the following conferences: International Scientific and Practical Conference "Co-operative Development and Project Development of the Future Countries in the Challenges of Global Conflicts" (Zaporozhye, March 24, 2017); International Scientific and Practical Conference "Culture, Religion, Culture, Science, Technology, Ecology, Exonomy in the Challenges of New Global Challenges for Ukraine and Regions" (Zaporizhzhya, September 21-23, 2017); All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Problems of Management of the Eco-Technology of Regions: (Zaporozhia, July 2, 2017); XI Universities Scientific and Practical Conference" Multidisciplinary Science - 2018 "(Zaporizhzhya, April 12-14, 2018); All-Ukrainian Scientific-Practical conferences "Problems of management of the ecological potential of the regions: (Zaporozhia, 6th of July 2018).

Key words: nature, wilderness, natural landscape, cultural landscape, person, society, world outlook, values, sacred space, social practice.

**SCIENTIFIC LABORS IN WHICH PUBLISHED
MAIN SCIENTIFIC RESULTS OF THE DIRECTORY**

Publications in professional scientific periodicals in the direction on which the dissertation is being prepared, which are indexed in scientific-mathematical bases:

1. Koldunov Ya.V. Wildlife: Approaches to Understanding Essence and Social Purpose. *Actual problems of philosophy and sociology*. Odessa, 2017. Issue 17. Pp. 59-61 (Base Index Copernicus).

2. Koldunov Ya.V. Wild nature as sacred space. *Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific papers / Ch. ed V.M. Vashkevich*. Kiev. 2017. Issue 123. Pp. 229-231 (Google Scholar database; Index Copernicus (Poland), EBSCO Publishing, Inc. (USA), SIS (Scientific Indexing Services) (USA), Info Base Index (India).

3. Koldunov Ya. Roderik Nech: The Wildlife Philosophy. *Actual problems of philosophy and sociology*. Odessa, 2017. Issue. 18. Pp. 87-90 (Base Index Copernicus).

4. Koldunov Ya.V. Wild nature and cultural landscape. *Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific papers / Ch. ed V.M. Vashkevich*. Kiev. 2017. Issue 124. Pp. 186-189 (Google Scholar database; Index Copernicus (Poland), EBSCO Publishing, Inc. (USA), SIS (Scientific Indexing Services) (USA), Info Base Index (India).

5. Koldunov Ya.V. Wildlife as a resource for the development of society. *Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific papers / Ch. ed V.M. Vashkevich*. Kiev. 2019. Issue 141. Pp. 64-68 (Google Scholar database; Index Copernicus (Poland), EBSCO Publishing, Inc. (USA), SIS (Scientific Indexing Services) (USA), Info Base Index (India).

Published works that additionally reflect scientific dissertation results

6. Koldunov Ya.V. Ecological perspectives of humanity. *Social forecasting and projection of the future of the country in the context of global conflicts: Materials of the VP of the International Scientific Conference* (March 24, 2017, Zaporizhzhia). Zaporizhzhia, KSK-Alliance, 2017. P. 75-76. URL: www.socforecast.org.ua/publications.

7. Koldunov Ya.V. Preserving wildlife as a problem of the present. *Society, religion, culture, science, technology, education, economics in the context of the latest global challenges for Ukraine and Poland: materials of the International Scientific and Practical Conference* (September 21-23, 2017, Zaporizhzhia). Zaporizhzhia: Zaporizhzhia State Engineering Academy; FO-P Systerova N.O., 2017. P. 46-48.

8. Koldunov Ya.V. Coevolution of wildlife and society as a problem of the present. *Problems of managing the economic potential of the regions: a collection of scientific works of the All-Ukrainian scientific and practical conference* (November 2, 2017, Zaporizhzhia). Zaporizhzhia: ZNU, 2017. P.18-19.

9. Koldunov Ya.V. Confronting the cultural landscape and the wildlife as a problem of the present. "*Young science-2018*": Collection of scientific works of students, postgraduates and young scientists: 4 volumes (April 12-14, 2018, Zaporizhzhia city). Zaporizhzhia: ZNU, 2018. Vol.4. P.95-96.

10. Koldunov Ya.V. Wildlife as a factor in the development of the economic potential of the regions. *Problems of management of the ecological potential of regions: a collection of scientific works of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (November, 6, 2018, Zaporizhzhia). Zaporizhzhia: ZNU, 2018. P. 43-44.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЇ.....	2
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ ДИКОЇ ПРИРОДИ.....	25
1.1. Стан наукового опрацювання проблеми дикої природи у філософії...25	
1.2. Методологічні підходи та принципи осмислення дикої природи.....	46
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	59
ЛІТЕРАТУРА.....	62
РОЗДІЛ 2. ДИКА ПРИРОДА: СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ.....	67
2.1. Семантичне поле поняття «дика природа», атрибути дикої природи. .67	
2.2. Коеволюція дикої природи та культурного ландшафту.....	93
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	111
ЛІТЕРАТУРА.....	113
РОЗДІЛ 3. ДИКА ПРИРОДА ЯК ДЖЕРЕЛО СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА РЕСУРС РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	118
3.1. Дика природа як ресурс соціального розвитку	118
3.2. Дика природа як джерело світоглядних настанов та священний простір.....	132
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	157
ЛІТЕРАТУРА.....	160
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	169
ДОДАТКИ.....	191

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посилення антропогенного впливу на природу, скорочення ареалу дикої природи актуалізує соціально-філософське дослідження сутності та соціального призначення дикої природи, її ролі в розвитку сучасного соціуму та у формуванні світоглядних настанов людини. Зміни навколишнього природного середовища викликають занепокоєння у кожній людини та у людства в цілому, тому своєчасним та слушним є дослідження принципів оптимальної взаємодії природного та культурного ландшафтів на сучасному етапі. Актуальність звернення до проблематики дикої природи пояснюється також необхідністю розробкою світоглядного комплексу для з'ясування принципів соціально-конструктивної практики щодо дикої природи та її ресурсів. Безумовно, це сприятиме вирішенню актуальних проблем існування людства в цілому та етносів і окремих регіонів зокрема. Проблема дикої природи є цікавою своєю філософськими рефлексіями, котрі відкривають її людиновимірність, сутнісні риси, атрибути та етапи перетворення в умовах соціального оточення. Філософський дискурс дикої природи дозволяє розглянути цей феномен крізь інтереси, цінності, естетичні та релігійні настанови людини, з урахуванням об'єктів її поклоніння та наділення певних ареалів дикої природи статусом священного простору. У вітчизняній науково-філософській літературі названий аспект дослідження фактично не з'ясовано, що актуалізує зазначений науковий пошук та робить його новаторським. Філософське осмислення феномена дикої природи слугуватиме як вивченню цього феномена й поглибленню змісту світової філософії, становленню її нових напрямів, так і більш змістовному розумінню актуальних проблем вітчизняної філософської думки.

Окремі питання осмиислення дикої природи, що дотичні до досліджуваної проблеми, розглядалися у досить широкому колі наукових розвідок. Так, феномен природи розглядався ще в досократівській

філософії, у класичних роботах Аристотеля, Августина, Канта, Гегеля. Найбільш розробленими в концептуальному плані є феномени природи та природокористування, осмислення яких є передумовою аналізу дикої природи. Феномен дикої природи розглядався такими дослідниками як Джек Тернер, Лінда Гребер, Родерік Неш, Володимир Бочарніков, Володимир Борейко. Значний внесок в аспекті досліджуваної проблеми забезпечує наукова та організаторська діяльність Інституту Олдо Леопольда (Монтана, США), найстарішого неурядового наукового інституту по збереженню дикої природи.

У той же час, незважаючи на велику кількість досліджень, проблема дикої природи не досліджувалася цілісно, що обумовило фрагментарність та розпорошеність уявлень про цей феномен. Для України з її складною історією промислового та аграрного розвитку проблема оптимального залучення дикої природи в сучасний соціальний простір є гостроактуальною та вимагає теоретичної концептуалізації. Соціально-філософський аналіз феномена дикої природи потребує всебічного вивчення її мисленневих моделей, що сприятиме вдосконаленню соціальних практик щодо природокористування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до науково-дослідної теми: «Соціально-філософська концептуалізація особливостей розвитку сучасного соціуму», номер державної реєстрації – 0116U004847 (січень 2016 – грудень 2020) та планів науково-дослідної роботи кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є дослідження соціально-філософських вимірів дикої природи. Основна увага в процесі дослідження була зосереджена на розв'язанні таких *завдань*:

– *з'ясувати* стан наукового опрацювання проблеми дикої природи у філософській думці;

- *визначити* специфіку соціально-філософського аналізу феномена дикої природи;
- *експлікувати* сутність та атрибути дикої природи;
- *дослідити* взаємини дикої природи та культурного ландшафту;
- *розглянути* дику природу як ресурс соціального розвитку;
- *дослідити* дику природу як джерело світоглядних настанов та креативної активності людини.

Об’єктом дослідження є мисленнєві моделі феномена дикої природи.

Предмет дослідження – соціально-філософські виміри дикої природи в суспільстві.

Методологічні основи дослідження. Джерельну базу дослідження складає сукупність філософських і соціогуманітарних текстів, соціологічні, соціально-екологічні, а також міждисциплінарні теоретичні ресурси, присвячені осмисленню проблеми дикої природи та її залученню в соціокультурний простір.

В дисертаційному дослідженні автор використовує принципи об’єктивності, єдності логічного та історичного, соціальної теорії і практики. Методологічна основа дисертації ґрунтується на принципах розвитку і єдності світу, системності і самоорганізації.

У роботі використані такі підходи:

- *системний* – дика природа аналізується як складна цілісна система із поєднаними певною внутрішньою логікою елементами;
- *історико-генетичний* – дика природа досліджується як складова процесу розвитку природного середовища і як ресурс соціального розвитку;
- *компаративний* – соціальні практики використання дикої природи порівнюються щодо властивої їй специфіки у різних соціокультурних системах;
- *феноменологічний* – ситуації залучення дикої природи розглядаються як феномени соціального буття, які вивчаються не так, як вони

постають тільки перед свідомістю дослідника, а як перед свідомістю будь-кого.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена тим, що дика природа має значення чинника, який певною мірою обумовлює просування сучасного соціуму; разом із тим, дана тема не була висвітленою в аспекті осмислення соціальних вимірів сучасного природокористування і принципів взаємин з дикою природою, так і в аналізі сучасних течій екофілософського дискурсу. Наукова новизна розкривається у таких положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

– запропоновано структурно-аналітичну модель концепту «дика природа» як підґрунтя виникнення, функціонування, розвитку соціуму та чинника формування світоглядних настанов та креативної активності людини в різноманітних форматах соціокультурного простору;

– визначено дику природу як філософську категорію, що позначає природний ареал, не залучений людиною в аграрні, індустріальні та сервісні перетворювальні практики і який залишається неокультуреною саморганізаційною системою в навколишньому середовищі людства;

– обґрунтовується інтегроване розуміння феномена дикої природи як необхідного компонента методологічного комплексу дослідження взаємин людини з природою.

Уточнено:

– розуміння атрибутів дикої природи, якими виступають природність, усамітненність, свобода від зовнішнього регулювання, збереження різноманіття, незабрудненність продуктами та викидами цивілізаційного виробництва;

– уявлення про специфіку коеволюції дикої природи та культурного ландшафту в історії людства, яка характеризується зростанням обсягів наступу культурного ландшафту на ареали дикої природи, викликаного зростанням чисельності населення планети, масштабів індустріальної,

аграрної та дозвільної сфер суспільного виробництва; пізнавальної активності людини щодо феноменів дикої природи та перетворенням в товарний формат предметів дикої природи.

Дістало подальшого розвитку:

– уявлення про дику природу як ресурс розвитку суспільства, що обумовлює: – досягнення соціальними суб'єктами більшого масштабу свободи та можливості використання новітніх технологій в інфраструктурному облаштуванні публічного та повсякденного життя; – створення природного оточення певної якості, що забезпечує людині як біосоціальної істоті повноцінний формат життєдіяльності та розвитку;

– розуміння дикої природи як джерела світоглядних настанов та священний простір; як чинника формування етнічної ментальності, архетипів, творчої активності людини, певних форматів соціальних практик.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене тісним зв'язком із нагальними завданнями осмислення дикої природи та її ролі в розвитку суспільства і вдосконаленню людини з метою вироблення соціально-конструктивних принципів взаємин з нею. Практична значущість дослідження визначається тим, що отримані результати важливі для осмислення глобальних екологічних, соціальних та інших криз в розвитку сучасної цивілізації

Дослідження робить внесок у розуміння причин кризових явищ у взаєминах людини з дикою природою, а також у знаходженні можливих шляхів їх подолання. Результати досліджень формують методологічну базу для подальшої розробки соціально-філософських проблем, пов'язаних із залученням дикої природи у суспільне виробництво, зменшенням гостроти екологічної проблеми у взаєминах людини та дикої природи. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі наукової розробки соціально-філософських аспектів феномена дикої природи та методів використання її потенціала у різноманітних соціально-культурних системах.

Результати роботи можуть використовуватися для поглиблення змісту і поліпшення практичної спрямованості таких нормативних навчальних курсів, як «Філософія», "Етика та естетика", «Культурологія; при розробці спецкурсів для студентів із проблем соціальної філософії та соціології; для пошуку дієвих форм і методів виховання і саморозвитку особистості з урахуванням сучасних природно-цивілізаційних змін.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є одноосібно виконаною роботою, в якій дисертантом особисто розглянуті існуючі у філософській думці підходи до визначення концепту "дика природа", розроблено теоретико-методологічні засади аналізу дикої природи, визначено її сутність та атрибути, проаналізовано актуальні проблеми соціального буття дикої природи на сучасному етапу у світі.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження обговорювалось на кафедрі соціальної філософії та управління Запорізького національного університету, на проблемних семінарах аспірантів та докторантів кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету. Принципові ідеї, теоретичні положення було викладено на таких конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (Запоріжжя, 24 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі" (Запоріжжя, 21–23 вересня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 2 листопада 2017 р.); XI університетській науково-практичній конференції «Молода наука –2018» (Запоріжжя, 12-14 квітня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 6 листопада 2018 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації опубліковано у 10 наукових працях, серед яких 5 статей – у спеціалізованих фахових виданнях, що

включені до міжнародних наукометричних баз. Всі праці написані без співавторів.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та переліку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 193 сторінки, з них 156 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 21 сторінки і налічує 243 найменувань, з них іноземними мовами 18.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ ДИКОЇ ПРИРОДИ

Будь-яке теоретичне дослідження повинне спиратися на здобутки попередників в осягненні сутності та логіки розвитку об'єкту, що вивчається. Зміни в соціальному житті та оточуючому природному середовищу обумовлюють нагальну потребу в з'ясуванні стану наукового опрацювання проблеми дикої природи в філософській та науковій літературі. Наукова розвідка дисертантом феномена дикої природи спиралася на дослідження вчених запорізької школи соціальної філософії, а саме: В. І. Воловіка, М. А. Лепського, Т. І. Бутченка, В. Г. Воронкової, Л. Д. Кривеги, , І. І. Капріцина, О. В. Краснокутського, які розглядають в своїх роботах фундаментальні теоретичні аспекти проблем розвитку суспільства, взаємин людини з природним оточенням, впливу глобалізаційних процесів на природне середовище тощо. Важливим є виокремлення методологічних принципів соціально-філософського аналізу феномена дикої природи. Цим питанням і присвячений наступний розділ.

1.1. Стан наукового опрацювання проблеми дикої природи у філософії

Мета дослідження полягає в експлікації соціокультурного змісту поняття «дика природа» у філософській, інтелектуальної традиції. Поняття «дика природа» використовується в літературі для позначення природи, яка не порушена господарською діяльністю людини; де підтримується місцеве біорізноманіття, сталі екосистемні процеси і відносно незмінний ландшафт. Дика природа виступає першою формою існування природи. Дика природа передувала появі людини і створенню нею «другої природи». В філософії склалася певна галузь - натурфілософія (філософія природи), яка потім трансформувалася в онтологію. В рамках філософської рефлексії природи дослідники прагнуть раціонально осягнути логіку розвитку природи та віднайти її першооснови. Це сприяло б осмисленню природи як цілісного

об'єкта, як граничне поняття, що виступає підґрунтям розуміння і пояснення окремих природних речей та процесів, як регулятивна ідея в з'ясуванні загального у всіх природних феноменах. Філософія природи на певних етапах розвитку будує наукову картину світу, виявляє принципи взаємозв'язку та фактори детермінації природних процесів та рівні організації матерії. основними категоріями філософії природи є поняття "матерія", "буття», «простір» та «час». Як ми бачимо, філософія природи розглядає теж саме коло об'єктів, що і природознавство, але на відміну від природознавчих наук, філософія в основу своїх теоретичних побудов кладе пошук сутності, атрибутів та модусів різноманітних природних явищ реальності, формуючи тим самим абстрактну модель дійсного світу, що дає світоглядні та соціально-конструктивні настанови людині.

У філософській генезі понятійної конструкції «дика природа» перший етап розвитку слушним буде означити як *латентний*. Він характеризується слабким відокремленням дикої природи від природи взагалі при аналізі природного оточення. Проблеми природи, її сутності та атрибутам були присвячені вже перші філософські розмисли давніх мислителів. Так, представники найдавнішої філософської школи в Давній Греції – Мілетській – шукали первооснову у тих чи інших природних началах – у воді (Фалес), у повітрі (Анаксімен), у невизначеній матеріальній частині – «апейрон» (Анаксимандр). В праці Геракліта «Про природу» першопочатком всього суцього виступає вогонь. Його увага була поглинута також плинністю, універсальною рухливістю процесів, які відбуваються в природі. Геракліт – автор відомих виразів – «усе плине, усе змінюється» та «не можна двічі ввійти в одну і ту саму ріку». На думку Демокріта та Епікура в основі світу – атоми і пустота. Відмінність їх поглядів на атомістичну теорію полягає в тому, що у Демокріта рух атомів здійснюється завдяки притаманній їм силі ваги, а у Епікура – поряд з дією закону падіння з'являється ще один чинник – атом виявляє властивість «самочинного відхилення» від «лінії необхідності».

Якщо докласична філософія була натурфілософією, то починаючи з Сократа філософія робить антропологічний поворот. Досократики намагалися вивчати природу, дізнатися першооснову, з якої складається Всесвіт. А для Сократа головним питанням вже було: "що таке людина?" До чого пізнання Всесвіту, якщо залишаєшся в невіданні про природу людини.

Проблемі природи Платон приділяв незначну увагу в своїх роботах, бо розглядав матеріальну природу як найнижчий рід буття, який позбавлений тієї досконалості, яке характеризує душу і ідею. Він вважав, що характеристики природи можна зрозуміти лише в тому випадку, якщо допустити, що вона створена доцільно. Мета у Платона стає основним принципом пояснення природи. Доцільність і розумність світобудови вказували на необхідність вірити в існування Бога, який, як вважав Платон, розумно влаштував Світ. Так як матерія не є божественною передумовою, то вона продукує і те, що у Всесвіті вважається злом, недосконалістю, джерелом небезпеки для людини. Матерія невизначена, безформна і саме Бог надає матерії визначеність, в результаті чого виник Всесвіт і природне різноманіття на Землі. З цього приводу Платон пише, що «всі речі являли стан повної неупорядкованості, і тільки Бог привів кожна з них до згоди з самою собою і з усіма іншими речами в усіх відношеннях, в яких тільки вони могли бути причетні співвідносності і пропорційності. Адже досі в них але було нічого подібного, хіба що якимось випадковим збігом, і зовсім ні до чого було застосувати ті імена, якими ми нині називаємо вогонь і воду, а також і інші речі; Бог вперше все це упорядкував, а потім склав із з цього наш Всесвіт – єдине жива істота, яка укладає в собі всі інші живі істоти, як смертні, так і безсмертні» [40]. Отже, згідно Платону, Бог творець природи, яка до освоєння її людиною була дикою, первісною, незайманою.

Тлумачення природи у Аристотеля виходить з того, що мудрість необхідно розуміти як науку про першоначала буття. Аристотель розглядає в своїй роботі «Метафізика» чотири першооснови, або вищі причини буття. Це – форма, матерія, мета і перводвигун. Аристотель вважає, що «для всіх

начал загальне те, що вони суть найперше, звідки той чи інший є, або виникає, або пізнається; при цьому одні першоначала містяться в речі, інші знаходяться поза нею. Тому і природа, і елемент, і задум (dianoia), і рішення, і сутності, і мета суть першоначало» [4]. Він критикує своїх попередників за особливий акцент при розгляді сутності природи на матеріальні причини: вода (Фалес), повітря (Анаксимен), вогонь (Геракліт) або всі елементи відразу (Емпедокл). Не згоден він і з розумінням Платона про устрій світу. Аристотель протиставляє одиничні речі загальним поняттям і ставить під сумнів реальність останніх. У Книзі 5 «Метафізики» Аристотель пише: «Природою, або еством (physis), називається виникнення того, що зростає»; «Природа, або ество, в первинному і власному розумінні є сутність, а саме сутність того, що має початок руху в самому собі як такий» [4]. В цілому, Аристотель поняттю «природа» (physis) в своєму словнику філософських термінів (V книга "Метафізики") надає шість значень: Природа - це: 1) виникнення народжуваних речей; 2) те основне в складі народжуваної речі, з чого річ народжується; 3) джерело, звідки виходить перший рух в кожній з природних речей; 4) матерія, 5) форма і 6) сутність. Аристотель в Книзі 5 своєї роботи «Метафізика» використовує вже поняття «перша матерія», яке можна трактувати і як «перша природа» [4]. У природі панує цільова причина. Правда, наведені Аристотелем приклади доцільності стосуються в основному лише живої природи (флора та фауна). Він також розглядає такі види зміни як виникнення і знищення, що характерно як для природного, так і соціального. Світовий рух, за Аристотелем, передбачає існування єдиного двигуна і першопричини, і саме Бог є перша причина руху, начало процесу творення світу. У такій настанові Аристотеля проглядається ідея креаціонізму – Бог як загальносвітова надчуттєва субстанція створив і упорядкував Космос. Вчення про природу (фізику) Аристотель вважав уможливленим, поряд з математикою і вченням про божественне. Аристотель прагне відрізнити природу як природне від штучного. Аристотель робить акцент на відміну природних сутностей, що

мають незалежну від людини причину свого виникнення, від штучних, причина яких криється в діяльності людини. Аристотель займає в розумінні першооснови світу проміжну позицію дуалізму, бо природа у нього двояка: вона водночас є і форма, і матерія. Природа – все, "що має в самому собі початок руху і спокою, будь то відносно місця, збільшення і зменшення або якісної зміни" [4]. Матерія вічно прагне до все більш досконалого «оформлення», тому неорганічний світ мало-помалу переходить в органічний, а рослинне царство – в тварину. Вся природа становить одне ціле, і життя, розвиваючись все яскравіше, досягає вищого ступеня досконалості в людині. Ці ідеї розвиваються і в філософському трактаті Аристотеля «Історія тварин», в якому він прискіпливо розглядає еволюцію диких тварин і їх життя в дикій природі [3]. Отже, у Аристотеля природа – все, що містить в собі причину свого руху. Три передумови природи – матерія, що позбавлена певної форми; рух (процес придбання матерією певної форми) і матерія, що отримала вже певну форму, при цьому підкреслюється активність Бога в розвитку природи як перводвигуна. У природі завжди є те, що змінюється; те, з чого щось виникає і те, у що будь-яка річ змінюється. У Аристотеля підкреслюється, що спочатку природа була без людини, тобто дикою. Але саме еволюція природи призвела до виникнення людини.

Розмисли щодо природи, її виникнення та пізнання є і в творчості римського філософа Луція Анней Сенеки. Цьому присвячені його роботи «Про природу» [43]. та «Філософські трактати» [44]. Сенека вважав, що в основі природи лежить Логос – розум, розлитий у всьому суцшому, який забезпечує бездушним предметам «стійкий стан», рослинам – «проростання», тваринам – «саморух» [43]. Він заявляє: «Я воістину вдячний природі не тоді, коли бачу в ній те, що видно кожному, а коли, проникнувши в найпотаємніші її глибини, дізнаюся, яка матерія всесвіту; хто її творець, начальник і страж» [44, с.1]. Сенека міркує про природу таких явищ як веселка, тепло Сонця й світло Місяця. Його цікавить

питання, чи створює Бог кожен день щось нове в природі або створив все якось і назавжди; Бог - частина світу або сам ї є світом; чи можна йому і сьогодні приймати рішення і втручатися в закони долі людей та світу [44].

Філософська думка Середньовіччя розглядає дику природу під різними кутами, але домінування релігійного світогляду та ролі Церкви в житті суспільства визначає християнське бачення цього об'єкту. Зазначимо також, що проблеми природи взагалі та дикої природи зокрема опрацьовувалися середньовічною філософією насамперед у форматі етичних проблем, у процесі осмислення взаємозв'язку добра і зла, виокремлення різниці між добродесною та грішною людиною.

Християнська доктрина дикої, незайманної природи найбільш концептуально викладена в працях Августина Блаженного. Він належав до „батьків церкви”, які формували світоглядний і теолого-догматичний стандарт середньовічної християнської думки. Зазначимо, що у трактуванні філософських поглядів Августина на природу слушним буде виокремити дві складові – їх біблійну основу та античну, римську традицію. Проблему природи богослов розглядав під кутом дослідження проблеми природи Бога, природи людини, природи гріха.

Актуальними проблемами періоду патристики в середньовічній філософії були наступні: – тринітарна проблема, тобто єдності та триєдності Бога; – христологічна проблема (поєднання у Христі двох природ – божественної та людської); – антропологічна проблема (питання про божественну благодать і гріховну природу людини у плані її порятунку та спокути). В своїх працях («Про Град Божий», «Про Трійцю», «Сповідь», «Монологи», «Зречення» та інші) християнський філософ: – обґрунтував лінійну концепцію історії, яку він розуміє фаталістично, як результат божественного передвістя; – систематизував християнське віровчення щодо створення світу, яке було здійснено на основі принципу креаціонізму та пізнання його на основі одкровення; – запропонував концепцію ідеальної держави – града Божого (всесвітнє панування Церкви), яке протиставляє

«Земному граду». Августин вказує, що існувало завжди не більше як два роду людського спілкування, які можна назвати двома градами. Один з них складається з людей, які бажають жити в світі тільки по плоті, інший – з бажаючих жити також і по духу. Коли кожен з них домагається свого, кожен у відповідному світі і живе [1, с. 653]. Два гради створені двома родами любові: земний - любов'ю до себе, що дійшла до презирства до Бога; небесний – любов'ю до Бога, яка дійшла до презирства до себе [1, с. 703]. Громадян Земного граду, на думку Августина Блаженного, народжує зіпсована гріхом природа, а громадян Граду небесного породжує благодать, яка звільняє природу від гріха [1, с. 708].

Розуміння походження природи у Августина базується на принципі біблійного креаціонізму: світ створений за одним тільки вільним волевиявленням Бога-Отця з нічого. При створенні світу Бог заклав в матеріальний світ в зародку форми всіх речей, з яких вони потім самостійно розвиваються. Августин стверджує, що «будь-яка природа, яка не є те, що Бог, могла бути створена тільки Ним» [1, с. 543].

Згідно богослову, першою природою була природа Рая. І значний час природа існувала без людини, до її створення Богом. Августин розробив християнську ідею *creatio ex nihilo*, що подана в описі створення світу в "Книзі Буття" в Біблії. Він дав нове розуміння семи днів створення світу і тепер його бачення стало християнським каноном.

Проблема виникнення природи розглядається в Біблії через створення світу Богом-Батьком. Ця проблема розглядається у 1-2 розділах книги Буття в Біблії. Там стверджується, що все було створене з нічого за шість днів. В перший день Бог створив небо та землю. «Небо» відноситься до всього космічного простору, що знаходиться за межами землі. Земля була створена, але не сформована, хоча на ній була вода. Потім Бог створює світло і відокремлює його від темряви, назвавши світло «днем», а темряву «ніччю». В другий день, згідно Біблії, Бог створює небосхил. Він утворює бар'єр між водою на поверхні та вологою в повітрі. У той момент земля

отримала атмосферу. В третій день, згідно Біблії, Господь створює суходіл. Материк та острови піднімаються з води. Великі водойми названо «морями», а суходіл – «землею». Бог також створює всю рослинність, велику і малу, різноманітних видів. Вона створена зі здатністю до самовідтворення. В Біблії стверджується, що Земля при створенні була зеленою та буяла рослинним життям. Протягом четвертого дня Бог створює всі зірки та небесні тіла. Їхній рух допоможе людині відслідковувати час. Два великі світила створені для землі. Перше – Сонце, яке є головним джерелом світла та тепла, і Місяць, що відбиває сонячне світло. Рух цих тіл, згідно волі Бога, відокремлюватиме день від ночі. На п'ятий день Бог створює все, що живе у воді, а також усіх птахів. Усі ці істоти створені зі здатністю продовжувати свій рід через репродукцію. Істоти, створені 5-го дня, першими отримали Боже благословення. На шостий день Господь створює всі істоти, що живуть на суходолі. Це включає всі види, про які не згадуються в попередні дні, а також людину, створену за образом та подобою. Відпочиваючи на сьомий день, Бог дає приклад, згідно з яким в один день із семи слід відпочивати [16]. Відповідно до роздумів Августина «немає ніякої іншої причини створення світу, крім тієї, що добро походить від благого Бога. Якби ніхто не згрішив, світ був би прикрашений і наповнений тільки добрими природами; а якщо і є гріх, то від цього не все ще наповнене гріхом, тому що набагато більше число добрих істот на небесах дотримується порядку своєї природи» [1, с. 544].

Августин вказує, що «Бог дав буття тим речам, які створив з нічого; але буття не найвище, яким уявляється Він сам, а одним дав більше, іншим - менше, і таким чином розподілив природу істот за ступенями [1, с. 568]. У своїх роботах Августин вказує на зв'язок природи як природного середовища з людиною. «Бог, Творець природи, а не вад, створив людину непорочною; але, добровільно зіпсована і праведно засуджена, людина справила зіпсоване і засуджене потомство» [1, с. 628], а також зіпсувала первозданну, тобто дику, природу. Августин вважає першу природу доброю, він ідеалізує реальну дику

природу і не бачить в ній загрози для людини, крім як наявності спокуси скуштувати плодів забороненого дерева - дерева пізнання.

Філософ вважає, що спасіння, в тому рахунку і ареалів незайманої природи, є спільною справою, соціальним, а не індивідуальним актом людської волі. Завдяки принципу єдності людство врятувало всесвітню цивілізацію від краху й загибелі, приборкало варварів і завоювало нові території для існування та розвитку, а також для розповсюдження християнської культури. Але Августин Блаженний заперечує те, що Бог бажає, щоб усі люди були врятовані. Він чітко каже про категорії людей, які є передвизначеними до загибелі, в тому рахунку, і через природні катаклізми.

Наступним етапом в розвитку осмислення дикої природи є філософія Відродження, яка характеризується появою нової натурфілософії. В її рамках увага філософів була спрямована на дослідження мегарівня організації дикої природи, яка була значно вище можливостей людини у її пізнанні та залученні в повсякденну життєдіяльність. Підкреслюється про «незмірність неба в порівнянні з землею» [27, с. 11]. Термін «дика природа» не використовується в працях мислителів цього періоду, але можна вважати досліджувану природу саме такою, бо значні ареали її ще були незаймані людиною. Так, Микола Коперник, досліджуючи мегарівень природи, здійснив справжній переворот у поглядах на світобудову, створивши геліоцентричну систему, що суперечила геоцентричній системі християнських поглядів на світ. Вчення Коперника утверджувало однакову матеріальну природу небесних і земних тіл, їх підпорядкованість єдиним законам. У книзі "Про обертання небесних сфер" М. Коперник дійшов таких висновків: 1) Земля не є нерухомою в центрі Всесвіту, а обертається навколо своєї осі; 2) Земля обертається навколо Сонця, яке є центром Всесвіту; 3) Зміна дня і ночі обумовлена обертанням Землі навколо своєї осі, орбіти і небесні сфери не мають загального центру; 4) Центр Землі - не центр Всесвіту, але тільки центр орбіти Місяця [27, с. 509-513].

Коперник один з перших висловив думку про всесвітнє тяжіння як атрибут земної природи. Книга Коперника «Про обертання небесних сфер» була заборонена інквізицією, але лише на 4 роки. У 1616 році вона була внесена в римський індекс заборонених книг з позначкою «до виправлення». Необхідні цензурні поправки, які необхідно було внести до книги для можливості подальшого використання, були оприлюднені в 1620 році. Цензурі не подобалось в книзі Коперника твердження, з якого випливало, що геліоцентризм є не просто математичною моделлю, але і відображенням природної реальності. Ці висновки Коперника відкривали принципово нові шляхи для розуміння природи, в тому рахунку і дикої.

Його погляди були розвинуті в науковій спадщині Галілео Галілея, зокрема в його роботі «Діалог про дві найголовніші системи світу – птолемеєву та коперникову» [21]. В основі світогляду Галілея – твердження про об'єктивне існування світу, нескінченне та вічне. Галілей припускав божественну першопричину. Він започаткував деїстичне розуміння світу, згідно якому Бог створив природу, наділив її певними атрибутами, логікою та закономірностями розвитку. І після цього розвиток природи здійснюється автономно, бо Бог вже не втручається у природу, яка функціонує і розвивається незалежно від Творця.

У природі, за Галілеєм, ніщо не знищується і не породжується, відбувається лише зміна взаємного розташування тіл або їхніх частин. Матерія складається з неподільних атомів, її рух – універсальне механічне пересування. Небесні світила подібні до Землі й підпорядковуються єдиним законам механіки. Галілей вважав, що всі процеси в природі зумовлені суворою механічною причинністю. Звідси справжня мета науки – відшукати причини явищ. Галілей вважав, що наукове дослідження має бути вільним від теологічного доктринального обґрунтування. Але щоб зберегти своє життя, на відміну від Джордано Бруно, Галілей публічно відрікся коперникового вчення. Інквізицією йому було наказано не розмірковувати більше (письмово чи усно) про рух Землі й

про нерухомість Сонця. Але, все ж таки, Галілей одним з перших оголосив, що у людини є надія зрозуміти, як влаштований світ, як розвивається природа і що цього можна домогтися, спостерігаючи наш реальний світ. В натурфілософії Відродження природа включає в себе сукупність усього, що підпорядковано єдиному природному «диханню» або «руху». Натурфілософія Відродження спростовує середньовічне уявлення про природу і виступає підґрунтям формування новоєвропейської моделі науки і наукової картини природи взагалі та дикої природи зокрема.

Наступний важливий шаг в розумінні природи взагалі та дикої зокрема було зроблено представниками німецької класичної філософії. Їм належить внесок в подальшу концептуалізацію понятійного кола досліджуваного об'єкту. Так, І. Кант, як природодослідник, продовжує лінію попередників і вивчає її на мегарівні. Кант визнавав можливість об'єктивного існування речей поза свідомості людини. В роботі «Загальна природна історія і теорія неба» [28] І. Кант обґрунтував гіпотезу про природне походження сонячної системи, зробив важливе відкриття про гравітаційну взаємодію Місяця і Землі, яка впливає на швидкість їхнього обертання. Кант розглядав світ як рухливий, змінний, суперечливий. Ним була розвинена космогонічна гіпотеза, в якій на основі законів механіки пояснювалось, яким чином виникла сонячна система, які етапи вона пройшла. Це сприяло становленню історичного (еволюційного) підходу в природознавстві. Цікавим в аспекті розуміння «дикої природи» є дефініція поняття «світ» у Канта. Для уточнення поняття світу Кантом було виділено три моменти: матерія, форма і загальність. Під матерією, згідно Канту, слід розуміти всі субстанції, що представлені в світі, під формою – їх координацію, а під загальністю – об'єднання всіх частин. Але Кант звів гносеологію в ранг основного і першого елемента теоретичної філософії. Предметом теоретичної філософії, по Канту, має бути не вивчення самих по собі речей (природи, зокрема), а дослідження пізнавальної діяльності, встановлення законів людського розуму і його меж: Кант вважає, що

необхідно, в першу чергу, вивчати пізнавальні здібності людини, щоб з'ясувати їх природу і їх можливості. Таким чином, гносеологію, яка вже і до нього грала важливу роль в філософії Нового часу, Кант ставить на місце онтології і проблема дикої природи відходить в його філософських роздумах на периферію.

Питання розуміння природи аналізуються і в творчості Гегеля. Згідно з Гегелем, основа всього існуючого – Абсолютна ідея. Вона здійснює самопізнання, і з цією метою об'єктивує себе, створюючи природу і людину. Вища ступінь цього самопізнання - абсолютне знання в формі філософії. Аналіз природи у філософії Гегеля здійснюється з об'єктивно-ідеалістичних позицій. Гегель у своїй філософській системі виділяє три ступені в розвитку Абсолюта – ідея, природа, дух. Звідси виникають три частини в системі Гегеля: 1) логіка, яка зображує розум або ідею в її бутті в собі; 2) філософія природи, що зображає ту ж ідею в її інобутті і 3) філософія духу, що зображає ідею в її бутті в собі і для себе. Абсолют або логічна ідея існує спочатку як система досвітових, домирових понять; потім він спускається до самосвідомості в людині, висловлює своє утримання в громадських установах, щоб в мистецтві, релігії і філософії повернутися до самого себе, досягнувши більш високої і розвиненої закінченості, ніж яку Абсолют мав.

Необхідний процес саморозвитку відбувається за Гегелем в чистому або абсолютному розумі (ідеї), внаслідок чого розум (мислення) виявляється єдиним і дійсно сущим. Виходження субстанції з її первісного вигляду існування, як логічної ідеї, в інобуття, як природи, і заключне розуміння себе самої, як єдиного і істинно дійсного розуміння, становить ступені світового процесу. Логіку у Гегеля можна розуміти як зображення Бога, яким він є в своєму вічному єстві, перед заснуванням природи і кінцевого духу. Логіка в філософській системі Гегеля збігається з онтологією або метафізикою, вона є не тільки наука про мислення, а й про буття.

Логіка у Гегеля переходить у філософію природи, що складається з трьох наук: механіки, фізики і органіки, з яких кожна розділяється на три відповідно загальної гегельянській трихотомії. У математичній механіці мова йде про простір, час, рух і матерію; кінцева механіка розглядає інерцію, удар і падіння тіл, а механіка абсолютна (або астрономія) має своїм предметом всесвітнє тяжіння, закони руху небесних тіл і сонячну систему як ціле [22]. Розглядаючи питання про природу, Гегель використовує категорію «матерія». Він виокремлює кінцеву матерію, окремі речі, рух яких викликається зовнішнім джерелом, і "вільну матерію", що володіє іманентно властивим їй рухом. Гегель не визнає онтологічну первинність матерії, бо визнає існування незалежної від цієї матерії духовну першооснову. Отже, природа, як один з етапів становлення, виступає у Гегеля інобуттям абсолютної ідеї, в якій остання через збагачення свого змісту і повернення до людського духу сприяє створенню соціальності та людини. В природі розум або ідея не досягають свого дійсно адекватного вираження. Ця неспроможність природи виражається, зокрема, і в наявності феномена смерті. Тільки людський дух збагачує абсолютну ідею всією повнотою придбаних в космічному процесі реально-конкретних визначень.

Наступний період в осмисленні дикої природи пов'язаний з віддзеркалення цієї проблеми в американській екофілософії. З робіт американських екофілософів починається новий, *“понятійний”*, етап розвитку «дикої природи», який пов'язаний із епістемологічним позиціонуванням та визначенням пошуком атрибутів дикої природи. Найбільше впливовими представниками американської екофілософії є Генрі Девід Торо (1817 - 1862), Олдо Леопольд (1887-1948), Лінда Гребер (1907-1985), Родерік Фрейзер Неш (нар.1939 р), Джек Тернер (нар.1943 р.), Долорес Ла Шапель (1926-2007), Макс Оелшлегер (нар.1940) та інші. Розглянемо більш детально їх внесок у вивчення дикої природи.

Так, внесок Генрі Торо в розвиток ідеї охорони дикої природи важко переоцінити. Він першим у західній культурній традиції і філософській

думці поставив проблему дикої природи як такої, що має моральну цінність і право на вільне існування. В своїх працях «Щоденник», есе «Прогулянки», «Волден, або Життя в лісі» Генрі Торо звернув увагу дослідників на важливість аналізу дикої природи та на зв'язуванні її впливу на людину і суспільство. Він протягом двох років прожив одинаком в лісі біля Волденського ставка і в книзі «Волден, або Життя в лісі» [45] на власному досвіді дав опис індивідуального буття в дикій природі. Торо наголошує на важливості глибокого спілкування людини із дикою природою, стверджуючи, що єдині потрібні людині ліки - це ковток ранкового чистого повітря [45]. Але можна тлумачити, що Торо йде жити в ліс із мрією вільного від соціальних зобов'язань життя. Сам текст книги характеризується науковою точністю та метафоричністю. Праця Г.Торо демонструє особисту декларацію щодо необхідності наповненості життя людини такими складовими як незалежність, соціальний експеримент, подорож, духовні відкриття, сатира, вміння самозабезпечити себе всім необхідним для існування.

Генрі Торо аналізує чотири життєві потреби в книзі «Волден, або Життя в лісі», а саме: притулок, одяг, їжа та паливо. основні теми, що зачіпає автор в цій роботі - самостійність, простота, розвиток, необхідність духовного пробудження, медитація. Генрі Торо виступає за формат простого життя і самодостатності, що обумовлено трансценденталістською філософією, однією із центральних для американського романтизму. «Простота є своєрідною моделлю життя для Торо. Він повсюдно прагне спростити спосіб життя: обирає лагодити одяг замість того, щоб купувати новий, мінімізує споживчі потреби, і звільняє час для самовдосконалення та дозвілля» [18]. Г. Торо вважав, що дика природа сприяє духовному пробудженню людини, тобто допомагає їй знайти та реалізувати істини життя, які часто поховані під курганами повсякденних справ. Торо стверджує, що духовне пробудження - найважливіша складова життя.

Владу і державу Г.Торо розглядав як осередок несправедливості і корупції, а людину як частину природи.

Проблематика дикої природи знайшла відображення в творчості засновника етики землі американського екофілософа, природоохоронника Олдо Леопольда. Він написав книгу «Календарь піщаного графства», в якій обґрунтував позицію екоцентризму та необхідність існування екологічної етики [38]. В США ця книга була названа «Священним манускриптом американської природоохорони». Згідно Олдо Леопольду екологічна етика передбачає обмеження свободи дій людини в боротьбі за існування. Серед основних принципів екологічної етики наступні настанови: - зберігати цілісність, стабільність, красу біологічного угруповання і різноманіття; - не варто знищувати чи сприяти вимиранню видів; - необдуманно змішувати вітчизняні й екзотичні види; - добувати непомірну енергію з ґрунту і звільняти її в побуті; - перегороджувати або забруднювати річки; - дбати про тварин [38]. «Помилка ж, яку нам нав'язали економічні детерміністи і від якої необхідно позбутися, — писав О. Леопольд— полягає в переконанні, ніби економіка визначає будь-яке використання землі» [38, с. 111]. Не треба вважати, на думку О. Леопольда, дбайливе поводження з землею суто економічною проблемою. Розглядаючи кожне питання, треба шукати не тільки те, що економічно вигідно, але і те, що добре, етично і естетично [38, с.112]. Впровадження екологічної етики в повсякденне життя, на думку дослідника, перетворює людину з завойовника-варвара на рівноправного члена гармонійного співтовариства людини с природою. Олдо Леопольд вважає, що екологічні проблеми є за своєю природою філософськими і їх вирішення сприятиме соціальному прогресу й вдосконаленню людини.

Тему дикої природи продовжила у своїй творчості та діяльності і відома американська природоохоронниця Лінда Гребер. В своїй роботі «Дика природа як священний простір» (англ. *Wilderness as Sacred Space*) дослідниця зазначає, що для більш повного усвідомлення дикої природи

необхідне розуміння святої сили, властивої для неї. «Як тільки істинний прихильник дикої природи відчує в своєму ідеальному пейзажі божественне, він починає намагатися прояснити отримане ним духовне послання. Він може не пошкодувати зусиль, захищаючи свій ідеальний пейзаж від шкоди, і при вивченні його, з метою більш глибокого оцінювання, він намагатиметься передати його загадковість в мистецтві чи просто розповісти про своє захоплення родині та близьким» [24, с.17]. Авторка описує, як людська особистість реагує на контакти зі святою силою дикої природи, і як свята сила дикої природи відкривається в людській свідомості та душі.

Проблема дикої природи знайшла відображення і в творчості Родеріка Нэша – одного з найбільш відомих сучасних американських дослідників дикої природи та історії природоохорони. Він автор багатьох книг з цієї проблематики, але найбільш відомими його працями є: «Дика природа і американський розум» («Wilderness and the american mind») [54], «Американська екологія: читання з історії природоохорони» («The american environment: readings in the history of conservation») [52]; «Права природи. Історія екологічної етики» («The right of nature. A history of environmental ethics») [53]. В Україні його праці майже невідомі. Тільки на початку 2000-х років Володимир Борецько переклав та видав основні праці Р. Нэша [36-37], а також проаналізував проблематику його творчості [8-10]. Перекладні версії робіт Р. Нэша «Дика природа і американський розум» та «Права природи. Історія екологічної етики» виставлені й в електронних бібліотеках [35]. Але теоретичний дискурс філософії дикої природи Р. Нэша в науковій літературі ще не повністю концептуалізований.

Зазначимо, що класичне дослідження Р. Нэша («Дика природа і американський розум») присвячено змінам ставлення до дикої природи під час американської історії, а також походженню екологічних та природоохоронних рухів. Ця книга отримала широке визнання з моменту її першої публікації в 1967 році і вважається настільною книгою для екологів

та екофілософів. Зазначимо, що міркування Р. Неша відмінні від європейської класичної філософської традиції і в рамках власного парадигмального бачення проблеми він використовує доробки інших фахівців цієї проблеми та опис широкого кола фактів і подій, щоб виразити власну позицію. Родерік Неш виокремлює деякі етапи генезису ставлення до дикої природи, але не системно і більше концентрує увагу на опису подій та фактів, що підтверджують його настанови.

Проблемі взаємин людини з дикою природою присвячені роботи відомої американської екофілософа, екофеміністки та альпіністки Долорес Ла Шапель «Мудрість Землі» (англ. «Earth wisdom») і «Священна земля, священна стать: замилювання безодні» (англ. «Sacred land, sacred sex: rapture of the deer») [50-51]. Вона відмічає європейський страх перед дикою природою, породжений багатовіковим християнським ставленням до дикої природи як обителі диявола, який існує і досі. Авторка пропонує не торкатися дикої природи, а лише за допомогою ритуалів здійснювати дотик до неї як до священного простору. Стиль викладення матеріалу Долорес Ла Шапель був дещо неакадемічним, тому слушною є така оцінка її книги «Священна земля, священний секс: замилювання безодні»: «Це частково етнографія, частково автобіографія, частково філософія, частково маніфест і частково куховарська книга, або, що краще, молитовник. Книга спільної молитви для глибокого екологічного руху і для людей, які хочуть жити в гармонії зі світом, конструктивно займаючись його здоров'ям і зростанням. Посібник для нової релігії, заснованої на найстарішій релігії. Це текстова і історична книга, яка пояснює фактичну і особисту основу достовірності глибинної екології, біоетики, регіональних спільнот і даоських практик і пов'язує їх з альпінізмом, лижним спортом, священною землею і священним сексом» [25].

Осмисленню дикої природи присвячені і наукові розвідки Макса Оелшлегера, відомого американського екофілософа, автора і упорядника популярних книг «Ідея дикої природи» [55] і «Стан дикої природи: есе з

екології та цивілізації» [56]. Макс Оелшлегер заперечує існування визначальної лінії в ідеї дикої природи. Мислитель зазначає, що відповідно до екофемінізму, жінка і природа мають віковічні зв'язки, а сучасна криза навколишнього середовища є результатом зміни статей – уявлення про природу як про живильну матір змінюється чоловічою ідеєю про природу, як ворога, якого треба підкорити.

Дослідження сутності дикої природи виступає головним завданням і в наукових розвідках Джека Тернера [46; 57], американського екофілософа, поборника захисту дикої природи. С позиції радикального екоцентризму Джек Тернер виступав проти будь-якого втручання, будь-якого контролю та управління дикою природою з боку людини, суспільства. Він критикує сучасні американські національні парки, де головними принципами виступали контроль, управління та організація відпочинку та туристичних подорожей, а не захист свободи дикої природи. Дж. Тернер зауважує, що «дикунство природи блідне і зникає в порівнянні з дикунством людської дії» [46, с. 10]. Наступні причини, на думку Дж. Тернера, заважають людині любити і поважати дику природу. Це – відсутність власного досвіду буття в природі, довіра науковим і технічним експертам у питаннях контролю дикої природи, схильність до економічних обґрунтовань необмеженої можливості використання ресурсів дикої природи, вестернізація, гомогенізація світової культури.

Праці американських екофілософів були майже невідомі в Україні і тільки завдяки активності Київського еколого-культурного центру [41], який під керівництвом Володимира Бореяка переклав та видав основні праці американських екофілософів і сприяв популяризації їх ідей. Вклад шановного Володимира Бореяка в становлення вітчизняної наукової екологічної школи величезний і завдяки його дослідженням та соціальній практиці проблема захисту природи і поваги до дикої природи актуалізована в фокусі державної політики та активності громадських філій українського суспільства.

В. Борейко – автор більше 50-ти книг на екологічну, природоохоронну, екофілософську та історичну тематику, він також опублікував понад 700 наукових статей з охорони природи, надрукованих в Україні, США, Росії, Польщі, Білорусі, Латвії. Володимир Борейко — результативний активіст природоохоронного руху в Україні. Серед найбільш відомих кампаній, проведених В. Борейко та очолюваною ним громадською організацією – перепис найстаріших дерев України, проведення щорічно операції «Першоцвіт», яка направлена на захист рідкісних та зникаючих рослин, що занесені в Червону книгу України. В зв'язку з дослідженням в цій дисертації проблеми дикої природи заслуговують на увагу такі праці В. Борейка як «Есе про дику природу» [12], «Філософи дикої природи та природоохорони» [10], «Письменники дикої природи» [9], «Історія охорони дикої природи у США» [6], «Філософи зоозахисту і природоохорони» [11], «Абсолютна заповідність та естетика дикої природи» [8].

В працях Володимира Бочарнікова дається огляд розуміння дикої природи в суспільствознавчій науці і пропонується новий погляд на її збереження [13-15]. Дослідник слушно зауважує, що наука про дику природу поки ще не створена і поле для осмислення цієї проблеми обмежене лише горизонтами уяви окремих науковців. Але очевидно, що збереження дикої природи на нашій планеті є єдиною гарантією того, що людство буде мати майбутнє [13, с. 43]. В своїх наукових розвідках В. Бочарніков обґрунтовує становлення нового напрямку вивчення – географії дикої природи, яка на відміну від «культурної географії» буде аналізувати різнобічний досвід вивчення, виділення і збереження ділянок дикої природи, їх параметри, індикатори і критерії з метою організації міжнародних мереж охоронних природних територій [13, с. 23].

Заслуговує на увагу в аспекті досліджуваної проблеми наукова та організаторська діяльність Інституту Олдо Леопольда (Монтана, США), найстарішого неурядового наукового інституту по збереженню дикої

природи. З моменту заснування в 1993 році вчені Інституту Леопольда працюють над багатьма пріоритетними питаннями дикої природи. Теми досліджень дикої природи в цьому Інституті були спрямовані на вивчення: – природних і соціальних порушень екосистем; – впливу на розвиток дикої природи відпочинку людей на природі й зростання масштабів туризму; – оцінки уразливості до змін клімату та землекористування флори та фауни, соціальних і культурних ресурсів. В якості чинних завдань для дослідження дикої природи пропонуються наступні: – моніторинг та картування дикої природи; екологічне відновлення і втручання в пустелі; – відпочинок в дикій природі; – соціально-економічні цінності і переваги дикої природи; – риба і дика природа; – зміна клімату; – екосистемні послуги; – якість і кількість води; – нерідні для локальної природи види флори і фауни [42].

Певні аспекти проблеми, що вивчається, знайшли відображення в працях В. Мірошкіної [34], В. Чудомеха [49], Т. Гайналь [20], М. Цюрупи [48] та інших. Так, в дослідженні В. Мірошкіної зазначається, що «природничо-наукові аспекти цивілізаційних досліджень – це природничо-наукове знання про природу, людину, космос, що виступає передумовою формування уявлень про взаємини між природою та цивілізаціями» [34, с. 4]. В. Чудомехом виділено тріаду універсальних, сутносних інваріантів елементів живого – («біфункціональність», «перетворююча активність» і «просторова експансіональність») – яка незалежна від рівня їх видової складності та форми буття» [49, с. 5-6]. Наукова розвідка М. Цюрупи присвячена дослідженню проблеми взаємозв'язку дикої природи та духовного світу людини в працях А. Камю та М. Делібеса. Науковець зазначає, що «дика природа» у емпіричній даності протистоїть окультуреному природному простору Землі, включно з найближчим Космосом, але її «розумність», простота, відсутність фальші та естетичний потенціал мають бути реалізовані у пошуках фундаментальних основ духовності. Дика природа в роботі М. В. Цюрупи розглядається у єдності

екологічного, естетичного та морально-аксіологічному аспектів з можливістю їх синтезу в структурі духовного світу людини [48, с. 48].

Культурний ландшафт як відмінне від ландшафтів дикої природи аналізується в роботах О. А. Лавренової, яка вважає, що «культурний ландшафт як феномен культури, закріплюється в географічному просторі за допомогою семіотичних механізмів - це особлива область буття культури, що володіє якоюсь функціональною і онтологічною самодостатністю, але тим не менш, включена в семіосферу і ноосферу» [31, с. 29].

Можна зробити висновок, що елементи живого в дикій природі також мають певні сутностні інваріанти. Слушним у зв'язку з цим є звернутися до тлумачення в дослідженні М. А. Лепського триєдиної міри людського життя, яка формує систему цінностей в єдності існування, здійснення (отримання душевного і духовного в житті) і реалізації (втілення душевного і духовного в дійсність) [32, с. 2]. Такий підхід дозволяє аналізувати дику природу як передумову виникнення соціальності і найбільшого її здобутка – людини, в структурі якої виокремлюють тіло, дух і душу.

Дотичними до досліджуваної теми є філософські розвідки щодо екологічної кризи, екологічної свідомості, протиріч у взаєминах людини і природи. Ця проблематика відзеркалена в дослідженнях І. Ліпич [33], М. Гончаренко [23], О. Варго [19]. А. Філатова [47]. В цих дослідженнях зазначається, що «феномен екологічної кризи постає як філософсько-світоглядна проблема» [23, с.4], що чинники загострення екологічної кризи обумовлені двома основними тенденціями – зростанням масштабів флуктуаційного впливу людини на природу і стихійним нарощуванням ентропії, які ведуть до дисгармонії між головними компонентами системи «суспільство-природа» [23, с. 4]. А. Філатов слушно встановлює взаємозв'язок соціальної свободи особистості з екологічним середовищем та його атрибутами, екологічними параметрами [47, с. 14]. О. Варго пропонує розглядати екологічну свідомість у вузькому сенсі – безпосереднє сприйняття значущих для суспільства екологічних проблем – і у широкому

сенсі – процес формування світоглядних доктрин, що сприяють екологізації суспільства у всіх сферах (соціальной, економічній, духовній, політичній) з перспективою створення у майбутньому екологічного суспільства [19, с. 6]. Цікавим є вивчення українською дослідницею О. Брайченко феномена розширення передмість великих міст як форми наступу на дику природу [17]. Акцентується проблема викиду продуктів життєдіяльності міської цивілізації на приміські оазиси дикої природи, скорочення різноманіття неокультуреної природи, її ресурсів та естетичних вимірів.

Можна констатувати, що становлення геофілософії, філософії природи на сучасному етапі стикається з необхідністю осмислення нових соціальних реалій у взаєминах людства з ареалом дикої природи, ресурси якої все більшою мірою впливають на подальший розвиток соціуму та світоглядні орієнтації людини.

Для вивчення дикої природи характерні фрагментарність, галузева розпорошеність, локальна зосередженість. Брак комплексних соціально-філософських досліджень дикої природи зумовлює необхідність теоретичного осмислення зазначеної теми. Попри певні наукові здобутки в розробці проблематики дикої природи, існує низка аспектів, які потребують додаткового дослідження. Зокрема, йдеться про необхідність осмислення сутності дикої природи, її атрибутів, соціального та духовного впливу на людину та суспільство. Наукове дослідження передбачає з'ясування основних методологічних підходів і засад вивчення. Тому в наступному підрозділі ми розглянемо методологічний комплекс дослідження дикої природи –методологічні підходи та принципи її осмислення.

1.2. Методологічні підходи та принципи осмислення дикої природи

Теоретичні розвідки соціальної філософії завжди обумовлені соціальними процесами, особливостями розвитку складних систем, якими є суспільство, його інститути та навколишнє природне оточення. Проблематика методологічного осмислення феномена дикої природи в

філософському дискурсі – питання відкрите і недостатньо досліджене. Тема дикої природи є предметом для широкого міждисциплінарного вивчення і дискусій в широкому колі філософських, соціологічних, екологічних та інших дисциплін.

Філософська рефлексія дикої природи спрямована на з'ясування можливих шляхів зростання масштабів свободи людини в контексті реалізації нею стратегії її життя. Філософське дослідження передбачає розробку методологічного комплексу, за допомогою якого здійснюється осмислення дикої природи. Необхідно також з'ясувати соціально-філософський категорійний статус поняття «дика природа» та його міждисциплінарний статус у структурі методологічних підходів.

Філософське дослідження завжди спрямоване на з'ясування суті досліджуваних предметів, явищ, процесів та законів їх розвитку. Для нього характерна людиновимірність, логічна та концептуальна несуперечливість, системність, авторська позиція, обґрунтованість висновків. Наукові розвідки обумовлені потребами практики і істинність їх результатів завжди перевіряється практикою. Методологічний комплекс містить певні підходи, методи та принципи дослідження об'єкту, що вивчається. Метод в самому широкому сенсі слова – це шлях до надбання істинного знання про предмет дослідження; – це спосіб, технологія діяльності суб'єкта в будь-якій формі його пізнавальної активності; – це дороговказ, алгоритм дій дослідника, що визначає процедуру пізнання предмета відповідно визначених правил, прийомів, способів, норм. Основна функція наукового методу – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання того або іншого об'єкта. На основі відповідних методів, принципів наукове дослідження спрямоване забезпечити приріст знання. Новизна отриманих результатів виступає основним показником ефективності проведеного дослідження. Успішне вирішення актуальних теоретичних та практичних проблем, пропонування моделей оптимального функціонування і розвитку тих чи інших об'єктів додає соціальної та наукової значущості таким роботам. Але слушним є і

наступне зауваження. Будь-який науковий істинний результат має тимчасові рамки. «Наукове відкриття або винахід завжди відбувається в певний момент часу, а це значить, що його можна перевершити. І в цьому сенсі будь-яке наукове досягнення втрачає актуальність»[2, с. 98]. У науковому співтоваристві завжди фіксується прийняте ним визнання внеску в науку тієї чи іншої системи знань. Новизна завжди має часовий вимір. Час «ніби й засвідчує, і позбавляє значимість тверджень що конструюють науку. При цьому яка б область наукових досліджень ні виходила на перший план, теорія або метод, фундаментальне або прикладне дослідження (в предметному вимірі) – всі ці критерії актуальності і автентичності наукового досягнення в будь-якому випадку потім нівелюються в часовому вимірі»[2, с. 98]. На сучасному етапі наука як соціальний феномен раціоналізується і відчуває сильний вплив з боку політичних і економічних структур в плані скорочення бюджетного фінансування і концентрації на актуальних, з швидкою грошовою віддачою проблемах. Комерціалізація наукових досліджень перешкоджає дослідженню довготривалих проблем загальнопланетарного буття, якою і виступає проблема дикої природи.

Методологічний комплекс визначає декілька основних методологічних підходів, що сприяють всебічному та змістовному аналізу проблеми дикої природи. Як відомо, поняття "методологія" має два основних значення. По-перше, це – система визначених методів, технологічних процедур, способів і прийомів, що використовуються в тій або іншій науковій галузі чи сфері діяльності, наприклад, в науці, політиці, мистецтві тощо. А по-друге, це, власно, – вчення про цю систему, загальна теорія методу та аналіз його практичного застосування. Тому методологія завжди розглядається як розділ філософських міркувань, що присвячені обґрунтуванню змісту, доцільності та очікуваній ефективності щодо застосування певних методів пізнання. Завжди для філософії актуальним виступає завдання здійснювати динамічне обґрунтування методології пошуку істини та озброювати суспільство і людину новими дороговказами

та технологіями в їх пошуках «нових смислів» власного існування та розвитку.

В цьому аспекті актуальною проблемою в царині сучасного наукового дослідження є проблема методологічного плюралізму. По суті, методологічний плюралізм – це установка сучасної некласичної філософії і науки, що базується на визнанні залежності методів пізнання від властивостей, особливостей та завдань суб'єкта, його концептуальних орієнтацій, світоглядних настанов та ракурсів бачення й тлумачення дійсності. Методологічний плюралізм припускає можливість виправданого використання різноманітних методів, які можуть поєднуватись між собою на засадах доповнюваності та компліментарності. На нашу думку, треба зазначити, що, перш за все, методологічний комплекс дослідження обумовлений специфікою самого предмету дослідження. В науковому дослідженні можуть бути використані всі основні групи методів: філософські методи (діалектичний, синергетичний, екзистенційний, інтуїтивний, феноменологічний, компаративний та інші); загальнонаукові методи (системний, структурно-функціональний, моделювання, формалізація, ідеалізація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та ін.). В окремих галузях науки використовуються і спеціальні методи. Так, для аграрної науки характерні такі спеціальні методи як економіко-статистичний, балансовий, нормативний, розрахунково-конструктивний, економіко-математичний тощо. Соціально-філософська рефлексія дикої природи базується на перших двох групах методів дослідження, але може використовувати результати спеціальних методів дослідження дикої природи в рамках окремих галузей природознавства та екологічної науки. Але ми завжди повинні пам'ятати, що філософське дослідження аналізує об'єкт вивчення з урахуванням інтересів людини, її потреб і спрямованості світоглядних інтересів, особливостей форм соціальних практик.

В рамках системного підходу дика природа аналізується як складна цілісна система, що містить поєднані певною внутрішньою логікою

елементи. В філософських розвідках використання системного підходу зумовлено кризою як елементаризму, так і ускладненням завдань науки і практики. Системний підхід потребує визначення таких категорій як система, частина і ціле, зміст і форма, зв'язок. Ідея системності передбачає розглядати предмет у сфері буття в двох аспектах: 1) предмет, взятий сам по собі, тобто ізольовано від інших предметів; 2) предмет, взятий в системі, тобто в співвідношенні з іншими предметами, що оточують його. У першому випадку принципом правильного опису стає принцип, сформульований основоположником "логічного позитивізму" Людвігом Вітгенштейном: будь-яка річ повинна бути описана так, щоб цей опис залишилося правильним і в тому випадку, якщо б всі інші речі у всесвіті зникли. Можна погодитись з думкою Л. Вітгенштейна, що філософія повина виступати як аналіз різних способів вираження дійсності, а саме у форматі науки, мистецтва, містичного споглядання. На наш погляд, слід додати й формат міфологічного осмислення дикої природи в світоглядній свідомості. У другому випадку принципом правильного опису виступає діалектичний (системний) принцип Гегеля: річ тільки тоді може бути правильно зрозуміла і описана, коли вона розглядається в системі зовнішніх і внутрішніх зв'язків, причому у внутрішній структурі речі (і в словесних визначеннях речі) виявляється внутрішнє сутнісне протиріччя [53, с. 92-93]. Доповненням системного підходу в даному дослідженні виступає інвайроментальна методологія, яка не дозволяє розглянути феномен дикої природи автономно. Необхідно розглядати дику природу спільно з комплексом, що становить «життєвий простір» або життєве середовище людини, а не як самостійний феномен, який не має спільних кордонів з буттям людини.

Історико-генетичний підхід передбачає послідовне розкриття властивостей, функцій і змін дикої природи в процесі її історичного руху. Це дозволить з'ясувати основні етапи в її функціонуванні і наблизитися до

адекватного сприйняття об'єкта в умовах соціального уточнення. Цей метод дозволяє показати причинно-наслідковий рух явищ і подій в дикій природі. Він спрямований на аналіз логіки розвитку незайманої природи і повинен поєднувати одиничне, особливе і загальне. Цей метод тяжіє до описовості, використанню фактів і аналізу типових ситуацій в розвитку дикої природи.

На сучасному етапі розвитку науки її об'єктом дедалі ширше стають складні самоорганізовані системи, і саме такою є дика природа. Її вивчення як системи, що самоорганізується і яка має кілька можливих сценаріїв нелінійного розвитку, буде ефективним у форматі *синергетичного підходу*. Складність чинників, що впливають на трансформацію дикої природи, дозволяє у світлі синергетичного підходу застосовувати ряд концептів, що розроблені в його межах і успішно застосовуються у природничих науках. Це такі поняття як флуктуація, ентропія, атрактор, фрактал, біфуркація, хаос та порядок. Синергетичний підхід до формування картини світу, який би розглядав її через точки біфуркації, пояснюють спроби застосування поєднання класичної та постнекласичної парадигми під час розгляду дикої природи як феномена. Дійсно, некласична парадигма в галузі осмислення дикої природи, дає можливість використовувати, інвайронментальний підхід, який являє собою рух за якість життєвого середовища людини, зрозумілого як сума ноосфери, тропосфери, соціосфери, ландшафтного середовища. Інвайронменталізм, виділяючи людини, природу, екологію і свідомість в якості родових понять для феномена дикої природи пропонує дві методологічні зв'язки – дика природа-людина і свідомість-дика природа. Синергетичний підхід привертає увагу до проблеми випадковості, яка гостро постає при вивченні дикої природи. Перевагою синергетичного підходу є також акцент на аспектах, які є другорядними в рамках інших підходів, зокрема роль хаосу в процесі самоорганізації дикої природи, незворотність, мінливість, нестабільність деяких природних змін.

Феноменологічний підхід передбачає розглядати дику природу як феномен соціального буття, який вивчається не так, як він постає тільки

перед свідомістю дослідника, а і як перед свідомістю будь-кого. Феноменологія намагається створити умови для об'єктивного вивчення того, що зазвичай вважається суб'єктивним — свідомість дослідника та таких її проявів, як судження, міркування, тлумачення. Феноменологія розглядає конкретний досвід дослідника і намагається описати його по можливості з мінімальними спотвореннями або без некоректних тлумачень. Феноменологічний метод дослідження дикої природи полягає в інтуїтивному, невимушеному, аналітичному встановленні сутєвих характеристик дикої природи і в приведенні свідомості дослідника до ясності в осмисленні феномена дикої природи. Феноменологічний метод включає в себе таку процедуру як феноменологічна редукція. Вона передбачає утримання дослідника від попередніх суджень про реальний світ і здійснює нейтралізацію всіляких переконань, думок, наукових знань про феномен, включаючи уявлення про його статус в координатах реального світу. Мета феноменологічної редукції – допомогти досліднику зрозуміти, як різні аспекти досліджуваного об'єкту складаються в ту реальну річ, яку отримує спостерігач у власному досвіді. «Дивись і слухай!» – це лозунг феноменологічного методу і настанова до дослідницької активності науковця. Використання феноменологічного методу представляється логічним, оскільки феноменологія має зручний інструментарій для рефлексії проблем усвідомлення дикої природи, прагне проявити початкові підстави пізнання, базові характеристики культури і людського існування, виступаючи методом аналізу атрибутів дикої природи. Спільне застосування феноменологічного методу з можливостями екології, космології, статистики, біології безсумнівно розширює горизонт філософського осмислення і сприяє виявленню характерних рис дикої природи.

Дика природа, її осмислення та принципи відносин до неї різняться в різноманітних соціокультурних системах, регіонах, в різні епохи. Це обумовлює використання в дослідженні *компаративного підходу*, в рамках

якого є можливість оперувати ширшим кругом даних про дику природу, а також з'ясувати сукупність артефактів, які виявляють як загальне, так і відмінне в осмислені та соціальних практиках щодо дикої природи. Проблема інтерпретації конкретних емпіричних даних, необхідних для аналізу феномена дикої природи, є також проблема герменевтичного спрямування. Суттєвим обмеженням герменевтической методології є те, що особливо підкреслена роль суб'єкта і навіть історична визначеність не виключає суб'єктивно-особистісного аспекту розуміння досліджуваного предмета. Також, саме зведення історичної визначеності і можливостей інтерпретації до фактів мовної діяльності виключають з поля зору чинники немовні. Межі, що містяться в самому методі, не дозволяють охопити повний комплекс буття дикої природи і механізмів її функціонування. Певна недосконалість компаративної методології позначена ще і в протиставленні суб'єктивно-неповторного і об'єктивно-історичного аспектів функціонування дикої природи. Але, на нашу думку, в умовах глобалізації соціального простору компаративізм є невід'ємним принципом наукового дослідження.

Проблему дикої природи в царині соціальної філософії слухним буде розглянути з трьох парадигмальних сторін. Перша включає *онтологічні параметри*, які фіксують просторові, хронологічні параметри дикої природи та її сутнісні характеристики. У зв'язку з цим зазначимо, що дика природа являє собою складну систему, яку можна описати за допомогою такого категоріального ряду, як природа, «перша природа», «друга природа», дикість, людина, суспільство, протистояння, криза, гармонія. Друга предметно-дослідницька сторона включає *гносеологічні параметри*, зокрема, дослідження дикої природи в рамках філософської рефлексії, що передбачає аналіз різних трактувань сутності дикої природи, дослідження її специфіки сучасними науковцями. Це дає змогу простежити генезис досліджуваного концепту від його виникнення до сучасного стану і формування логічно коректної форми понятійної конструкції. Третім

методологічним зрізом аналізу феномена дикої природи виступає *аксіологічний*. В його рамках передбачається дослідження дикої природи в соціокультурному просторі людського буття. Значущим є з'ясування ролі дикої природи як підґрунтя виникнення соціальності та ресурсу розвитку суспільства, вплив на життєдіяльність світової спільноти взагалі та окремих країн зокрема. Важливим моментом є аналіз дикої природи як світоглядної орієнтації, як священного простору, як творчої настанови для художньої діяльності людини.

Категорії філософії – буття та матерія, сутність та явище, зміст та форма, частина та ціле, дійсність, можливість, необхідність, випадковість, структура, атрибути та модуси – розкривають закономірності об'єктивного буття дикої природи. Вона розглядається як підсистема природи взагалі, що вступає у взаємодію з соціальним простором, зі світом культури. Особливості вивчення дикої природи обумовлені основними тенденції розвитку сучасної науки, а саме: значним поширення ідей і методів синергетики, усвідомленням застосування глобального всебічного погляду на світ, екологізацією науки і розумінням природи як цілісного живого організму, передумовою людського існування. Людина вже не може бути поза об'єктом вивчення, а повинна бути всередині його, людиновимірність - це одна з характеристик наукового дослідження. В цьому аспекті саме філософське осмислення дає повноту бачення дикої природи не тільки як природного феномену, а й такого, що залучений у соціальне буття сучасної людини. Вибір нами дикої природи як предмета дослідження обумовлено тенденцією зближення гуманітарних і природничих наук, науки і мистецтва, об'єднання природничих наук.

В сучасних наукових розвідках все частіше дослідник здійснює вихід за межі класичної культури Заходу і звертається до традицій східного мислення та його методів. На думку М. Бойченка, наукове дослідження завжди у своїй основі є академічним, навіть коли сам його виконавець цього не підозрює. Це обумовлено тим, що майже кожне наукове дослідження

використовує раніше набуте або прагне відкрити нове [5, с. 1-2]. Свідоме слідування академічності є проявом дотримання традиції в науковому пізнанні, «служінням науці», а зловживання дослідником академічності може вести до дискредитації або навіть до руйнації наук. В той же час філософія поза академічного формату має іноді більший вплив на світоглядну карту людини й розвиток суспільства ніж академічна. Так, некласична філософія Фрідріха Ніцше здійснила найбільш вагомий внесок у формування життєвої стратегії та ціннісних настанов європейців європейської молоді. Лейпцизький університет присудив Ф. Ніцше ступінь доктора філософії без захисту дисертації. В той же час, «сама філософія Ніцше мала не лише суспільний вплив не менший за вплив вчення Карла Маркса, але й спричинила безліч академічних досліджень та не меншу кількість праць академічних філософів, які позиціонували себе як послідовники Ніцше. Отже, порівняно з більшістю своїх успішних академічних сучасників-філософів, Ніцше мав незрівнянно вищий вплив на розвиток наступної академічної філософії та й загалом суспільних та деяких гуманітарних наук» [5, с.3].

В сучасних наукових дослідженнях має місце і все більш широке застосування ідеї коеволюції, тобто сполученої, взаємообумовленої зміни частин всередині цілого. Світове геополітичне переформування світу на сучасному етапі – підтвердження цьому. Тенденцією є впровадження часу й хронологічних рамок в усі науки, тому має місце історизація й діалектизація наукових розвідок. Посилюється й роль міждисциплінарних комплексних підходів у вивченні природного та соціального простору. Слушною є думка, що «на сучасному етапі розвитку науки наукова взаємодія набуває вигляду взаємозапозичення, а не одностороннього перенесення методологічних концептів. Це взаємне запозичення відображається у таких рисах сучасної науки, як діалогічність та міждисциплінарність» [29, с. 10]. Дійсно, міждисциплінарні наукові розвідки набувають все більших масштабів та вагомості у сучасній науці. Це пов'язане як зі зверненням до вивчення

комплексних проблем, так і з кооперацією вчених щодо їх вивчення.

Об'єкт пізнання в сучасній науці обумовлює трансдисциплінарність дослідження, тому що існує теоретична й практична потреба у вивченні складних об'єктів, які вже неможливо віднести до компетенції лише однієї галузі науки. Але існує багато перешкод на шляху до зближенні різних гілок наукового пізнання. Це – особливості тлумачення центральних проблем пізнавального процесу в них, а саме – раціональності, об'єктивності, каузальності, ціннісної навантаженості знання .

Цінується в сучасній науці і по'єднання висвітлення об'єктивного світу і світу людини, подолання розриву об'єкта та суб'єкта. Це сприяє все більшому застосуванню філософських дискурсів при вивченні всіх об'єктів, що оточують людину. Сучасні наукові дослідження свідчать про збільшення рівня їх абстрактності та складності. Незважаючи на все більшу формалізацію процедури оцінювання наукових робіт, в сучасному світі має місце поступове і неухильне ослаблення вимог до жорстких нормативів наукового дискурсу (логічного, понятійного компонентів) і посилення ролі нерационального компонента в науковому дослідженні. Вважається, що ця тенденція буде посилюватися, але не за рахунок пониження чи ігнорування ролі раціональної складової дослідження.

Зазначимо, що соціально-філософське осмислення дикої природи спрямовано на дослідження логіки її розвитку в умовах соціального оточення, на визначення принципів взаємин людини з ще незайманою природою протягом людської історії. Соціально-філософський дискурс дозволяє здійснити комплексний і цілісний підхід до дикої природи, з точки зору потреб, інтересів соціальних суб'єктів та стратегії розвитку суспільства, реалізації людиною своєї стратегії життя.

Тільки філософський дискурс дає можливість врахувати людський фактор і перебороти фрагментарність і міждисциплінарну замкнутість при здійсненні наукового пошуку. Нагадаємо, що філософія покликана своїми специфічними засобами і можливостями визначати для людей світоглядні

орієнтири, залучати їх до ефективних соціальних практик і, таким чином, відкривати для них світ мудрості.

Філософія сприяє формуванню уявлення про загальну, універсальну форму культурного надбання людства. Філософські розмисли дозволяють висловити у теоретичних концепціях чи у вигляді есе, художніх новел інваріантні, «вічні» підвалини людського світовідчуття та практики. Так, в дослідженнях дикої природи є як теоретичні, аналітичні праці, так і художні формати осмислення цього феномену – сповіді, новели, фільми, фотографії, образотворче мистецтво тощо. Сучасна постмодерна технологія пізнання світу переконує нас в тому, що в процесі пізнавальної активності людиною формується конструкт, наповнений тим, що представляється їй найважливішим в безпосередньому процесі створення картини і сенсу того, що пізнається. В епоху постмодернізму більш-менш об'єктивні уявлення замінені на ті, які виходять з більш прагматичної ідеї соціального конструктивізму, що зрівнює науку, міфологію, релігію і буденне знання в гносеологічній активності людини. Сучасна соціальна філософія зіткнулася з кризою фрагментації та появою нетрадиційних об'єктів дослідження. Явним є методологічний плюралізм, послаблення методологічних норм і принципів раціональності, нестача в сучасних соціально-філософських розвідках порівняльних аспектів, розрив між соціальною теорією і сучасною практикою взаємин з дикою природою. Зазначимо також, що якщо раніше вважалося, що механізм відображення дає адекватний результат пізнання і що це відображення становить суть людського сприйняття, то на сучасному етапі більшої уваги надається привнесенню суб'єктом своєї інтерпретації щодо досліджуваного об'єкту. На нашу думку, системний, історико-генетичний, синергетичний, феноменологічний та компаративний підходи, принципи історизму, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, єдності аналізу та синтезу дозволяють дослідити дику природу змістовно, всебічно й через інтереси людини та розвитку соціуму. Не викликає сумнівів, що господарські, підприємницькі, приватні інтереси

в отриманні та постійному зростанні прибутків затемніють та відтермінують на невизначений термін вирішення проблем взаємин людини з дикою природою. Але на сучасному етапі цей контекст визначає перспективи подальшого існування людства, горизонт його можливостей та сподівань. Повноту людського буття забезпечить тільки соціально-конструктивні взаємовідносини людини з дикою природою, розкриттю сутності яких буде сприяти соціально-філософський аналіз дикої природи.

На наш погляд, соціально-філософське осмислення дикої природи, передбачає наступне:

- аналіз стану наукового опрацювання досліджуваної теми, а саме проблеми дикої природи;
- визначення методологічного комплексу соціально-філософської рефлексії дикої природи;
- з'ясування семантичного поля понятійної конструкції «дика природа» та атрибутів дикої природи;
- вивчення дикої природи як джерела світоглядних настанов та креативної активності людини;
- вивчення проблеми взаємин дикої природи з культурним ландшафтом;
- дослідження особливостей залучення дикої природи як ресурсу розвитку суспільства.

Зміст першого розділу дисертаційного дослідження відображений в наступних публікаціях автора – у фаховій статті [26].

Отже, з'ясувавши стан наукової розробки та специфіку соціально-філософського аналізу досліджуваної проблеми, перейдемо до розгляду сутності та атрибутів дикої природи та з'ясуванні її впливу на людину та суспільство.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Зміни в функціонуванні сучасного суспільства та оточуючому природному середовищу обумовлюють нагальну потребу в філософському дослідженні проблеми дикої природи. В філософії склалася певна галузь - натурфілософія (філософія природи), яка потім трансформувалася в онтологію, предметом вивчення якої є сутність, форми та принципи організації буття як такого. У філософській генезі понятійної конструкції «дика природа» виокремлюється *латентний та понятійний етапи*. *Латентний етап* характеризується слабким відокремленням дикої природи від природи взагалі при аналізі природного оточення. Проблеми природи, її сутності та атрибутам були присвячені вже перші філософські розмисли давніх мислителів. Антична філософія (Мілетська школа, Геракліт, Демокріт, Епікур, Арістотель) була занурена в пошуки першоциглинок природного простору, або ідейних першопочатків світобудови (Платон). В середньовічній філософії (Августин Блаженний, Ф. Аквінський) створення дикої природи ґрунтується на принципі креаціонізму та пізнання її на основі одкровення. Філософія Відродження (М. Копернік, Г. Галілей) була спрямована на дослідження мегарівня організації дикої природи, на визначення центру Всесвіту і призвела до перевороту у поглядах на світобудову, створивши геліоцентричну систему, яка суперечила геоцентричній системі християнських поглядів на світ. В рамках німецької класичної філософії визнається можливість об'єктивного існування природи, обґрунтовується гіпотеза про природне походження сонячної системи (І.Кант); виділяється три ступені в розвитку Абсолюта – ідея, природа (матеріальне інобуття абсолютної ідеї), дух (Гегель).

Понятійний етап дослідження дикої природи пов'язаний із епістемологічним позиціонуванням та визначенням атрибутів дикої природи. Він починається з робіт американських екофілософів, найбільш впливовими представниками серед них є Г. Торо, О. Леопольд, Л. Гребер, Р. Неш, Дж. Тернер, Д. Шапель, М. Оелшлегер та інші. В рамках цього

підходу вперше у західній культурній традиції і філософській думці ставиться проблема необхідності вивчення дикої природи як такої, що має моральну цінність і право на вільне існування; обґрунтовується позиція екоцентризму та необхідність розробки та впровадження в соціальні практики норм екологічної етики. Це перетворює людину з завойовника-варвара на рівноправного члена гармонійного співтовариства людини з природою. В форматі понятійного етапу дослідження дикої природи здійснюються наукові розвідки В. Борейка, В. Бочарнікова, В. Мірошкіної, В. Чудомеха, Т. Гайналь, О. Лавренової, М. Цюрупи. Цікавим є вивчення українською дослідницею О. Брайченко феномена розширення передмість великих міст як сучасної форми наступу на дику природу.

Попри певні наукові здобутки в розробці проблематики дикої природи, існує низка аспектів, які потребують додаткового дослідження. Зокрема, йдеться про необхідність осмислення сутності дикої природи, її атрибутів, соціального та духовного впливу на людину та суспільство. Однобічне, галузеве вивчення цього феномену відбувалося головним чином в природничих та екологічних наукових розвідках. В філософській традиції більше уваги зверталось на аналіз сутності саме природи взагалі, її сутнісні характеристики та складові, а контекст дикої природи залишався на периферії наукових розвідок вчених.

2. Методологічний комплекс соціально-філософського дослідження дикої природи спирається на використання потенціалу системного, історико-генетичного, феноменологічного та компаративного підходів. Важливим методологічним інструментарієм дисертації є фундаментальні дослідницькі засади наукового аналізу – це принципи історизму, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, єдності аналізу та синтезу, які дозволяють дослідити дику природу змістовно, всебічно й через інтереси, цінності людини та соціально-конструктивні стратегії розвитку соціуму. Проблему дикої природи в царині соціальної філософії слушно розглядати з трьох парадигмальних

сторін – онтологічної, гносеологічної та аксіологічної. Запропонований інструментарій дослідження враховує принцип методологічного плюралізму та можливостей використання як академічного формату викладення матеріалу, так і вільного напівхудожнього філософського міркування щодо досліджуваної проблематики.

3. Соціально-філософський аналіз дикої природи, на відміну від інших соціально-гуманітарних та природознавчих розвідок, передбачає: з'ясування семантичного поля понятійної конструкції «дика природа» і атрибутів дикої природи; дослідження особливостей залучення дикої природи як ресурсу розвитку суспільства в історії людства; вивчення дикої природи як джерела світоглядних настанов та креативної активності людини; аналіз проблеми взаємин дикої природи з культурним ландшафтом; дослідження чинників оптимізації взаємин людини з дикою природою, збереження її різноманіття та основних ареалів в сучасних соціальних практиках.

Література

1. Августин Блаженный. О Граде Божьем. Минск.: Харвест, Москва.: АСТ, 2000. 1296 с.
2. Антоновский А. Ю. Научное познание как понятие социальной философии. *Вопросы философии*. Москва, 2018. № 12. С. 97–100.
3. Аристотель. История животных. Пер. с древнегреч. В. П. Карпова; Под ред. и с примеч. Б. А. Старостина. Москва.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. 528 с.
4. Аристотель. Метафизика. URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/metaphiz.txt>
5. Бойченко М. І. Соціальна філософія і методологія наукового дослідження. URL: http://asp.univ.kiev.ua/doc/Lektoriy/Social_Philosophy.pdf
6. Борейко В. Е. История охраны дикой природы в США. Киев : Эколого-культурный центр, 2003. 208 с.
7. Борейко В. Е., Поминова Е.В. Зарубежные философы дикой природы. Киев : Эколого-культурный центр, 2000. 124 с.
8. Борейко В.Е. Абсолютная заповедность и эстетика дикой природы : URL:<http://ecoethics.ru/wp-content>
9. Борейко В.Е. Писатели дикой природы. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2006. 167 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 54).
10. Борейко В. Е. Философы дикой природы и природоохраны. Киев : КЭКЦ, 2004. 160 с.
11. Борейко В.Е. Философы зоозащиты и природоохраны. Киев : Киевский эколого-культурный центр, Ассоциация зоозащитных организаций Украины, 2012 (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 64). 180 с.
12. Борейко В. Е. Эссе о дикой природе. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2000. 148 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 16). URL: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>

13. Бочарников В. Человекоразмерный концепт «дикая природа» в контексте исследований гуманитарной географии. *Вестник Арго*. 2015. № 4. С. 37-50.
14. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1: URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoju-prirode-tematicheskij-obzor-chast-1>.
15. Бочарников В.Н. Новый взгляд на проблему сохранения дикой природы. *Астраханский вестник экологического образования*. 2013. № 1(23). С. 72-78. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-problemu-sohraneniya-dikoyprirody>.
16. Біблія: український переклад І. Огієнка / Біблія Онлайн .URL : <https://bibleonline.ru/bible/ukr/>
17. Брайченко О. Українське передмістя і процеси субурбанізації. URL:<https://www.academia.edu/31052140>.
18. Волден. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>.
19. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 . Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. Харків, 2006. 17 с.
20. Гайналь Т.О. Єдність гносеологічного та соціально-практичного в контексті гуманістичного відношення людини до природи: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2005. 20 с.
21. Галилей Г. Избранные труды в двух томах. Москва : Наука, 1964. Том 1. 645 с.
22. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2. Философия природы / Пер. Б. Г. Столпнера и И. Б. Румера, отв. ред. Е. П. Ситковский. Москва : Мысль, 1975. 695 с.
23. Гончаренко М. М. Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис...

канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2005. 20 с.

24. Грэбер Л. Дикая природа как священное пространство. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. 56 с.

25. Коен Л.Х. Если вы спросите, тогда вы не поймете? URL: <https://www.amazon.com/Sacred-Land-Sex-Concerning-Celebrating/dp/1882308115>.

26. Колдунов Я.В Родерік Неш: філософія дикої природи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 18. С. 87-90.

27. Коперник Н. О вращении небесных сфер. Малый комментарий. Послание против Вернера. Упсальская запись / Перевод И. Н. Веселовского. Москва : Наука, 1964. 646 с.

28. Кант И. Всеобщая естественная история и теория неба. *Кант И. Сочинения в шести томах*. Том 1. Москва: Мысль, 1963. 543 с.

29. Кругляк М. І. Тенденція до єдності природничого та соціогуманітарного знання за доби постнекласичної науки: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ : 2006. 18 с

30. Крюков В. В. Философия: Учебник для студентов технических ВУЗов. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2006. 224 с.

31. Лавренова О. А. Семантика культурного ландшафта : Автореф. дис. ... докт. філософ. наук : 24.00.01. Теория и история культуры (философские науки). Москва, 2010. 37 с.

32. Лепський М. А. Взаємозв'язок оптимізму та песимізму: проблема соціальної перспективи: Автореферат дис. докт. филос. наук: спец. 09.00.03: соціальна філософія та філософія історії. Київ, 2006. 37 с.

33. Ліпич І. І. Екологічна діяльність як складова соціокультурного процесу: Автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.04. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 18 с.

34. Мірошкіна Н. В. Природничо-наукові аспекти цивілізаційних досліджень (методологічний та філософсько-історичний аналіз): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.02. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2000. 18 с.
35. Нэш Р. Дикая природа и американский разум. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/b22-a>.
36. Нэш Р. Дикая природа и американский разум. Сокр.пер. с англ. С. Колоса, В. Борейко. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2001. 204 с.
37. Нэш Р. Права природы. История экологической этики. Сокр.пер. с англ. С. Колоса, В. Борейко. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2001. 180 с.
38. Олдо Л. Календарь песчаного графства. Москва : Мир, 1983. 216 с.
39. Покровский Н. Е. Генри Торо. Москва : Мысль, 1983. 187 с.
40. Платон. Диалоги. Тимей. URL: <https://nsu.ru/classics/bibliotheca/platoo1/timei.htm>.
41. Сайт Київського еколого-культурного центру. URL: <http://ecoethics.ru>.
42. Сайт Інституту Олдо Леопольда (Монтана, США). URL: <https://leopold.wilderness.net/default.php>.
43. Сенека Луцій Анней. О природе. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm.a=13725545o1#1>.
44. Сенека Луцій Анней. Философские трактаты. / Перевод Т. Ю. Бородай (серия «Античная библиотека». 2-е издание. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 400 с.
45. Торо Г. Уолден, или жизнь в лесу. *Ралф Эмерсон. Эссе. Генри Торо. Уолден, или жизнь в лесу.* Москва: Худ. лит-ра, 1986. С. 385-614.
46. Тернер Дж. Дикость и дикая природа. Киев : Киев. эколого-культурный центр, 2003. 72 с.

47. Філатов А. С. Екологічні параметри свободи особистості: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. Сімферополь, 2002. 19 с.
48. Цюрупа М. В. Дика природа та духовний світ людини: можливість синтезу (На прикладі праць А. Камю та М. Делібеса). *Virtus*, 2018. № 22. Часть 1. С. 48-52.
49. Чудомєх В. М. Цілісність живого в контексті сучасного природознавства (онтологічні основи): Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.01. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2003. 20 с.
50. LaChapelle D. *Earth Wisdom (New Natural Philosophy Series)*. Los Angeles: Guild of Tutors Press, 1978. 236 p.
51. LaChapelle D. *Sacred Land, Sacred Sex: Rapture of the Deep: Concerning Deep Ecology and Celebrating Life*. Kivakí Press, 1992. 360 p.
52. Nash R. *The american environment: readings in the history of conservation*. Madison: Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.
53. Nash R. *The right of nature. A history of environmental ethic*. California-London: Addison-Wesley Publishing Company, 1968. 236 p.
54. Nash R. *Wilderness and the American mind: Fifth Edition* published in 1967. Yale University Press, 2014. 440 p.
55. Oelshlaeger M. *The idea of wilderness*. New Haven and London: Yale Univ. Press, 1991. 477 p.
56. Oelshlaeger M *The wilderness condition: essays on environment and civilization*. San Fransisco: Sierra Club Books, 1992. 308 p.
57. Turner J. *The abstract wild*. Tucson: Univ. Arizona Press, 1996. 136 p.

РОЗДІЛ 2. ДИКА ПРИРОДА: СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ

Дика природа як об'єкт соціально-філософської рефлексії перш за все потребує з'ясувати семантичне поле досліджуваної понятійної конструкції. Коректно з наукової точки зору зробити це через аналіз існуючих підходів до трактовки сутності дикої природи і вироблення власної в соціально-філософському аспекті дефініції дикої природи та її соціального призначення. В зв'язку з цим пригадаємо настанову Сократа про те, що щось знати – це вміти давати визначення об'єкту, що пізнається. Спираючись на доробок фахівців з різних галузей осягнення дикої природи та із урахуванням сучасних реалій вважаємо слухним з'ясування сутності понятійної конструкції «дика природа» та визначення соціального практик використання дикої природи в історії людства.

2.1. Семантичне поле поняття «дика природа», атрибути дикої природи.

Гносеологічний аспект дослідження дикої природи передбачає визначення взаємозв'язку між поняттям і об'єктом, що репрезентується ним. Вихідними у з'ясуванні семантичного поля досліджуваного поняття є поняття предметного і смислового значення знака. Предметним значенням знака називають той об'єкт, який репрезентується даними знаком. Смисловим значенням (змістом) виступає та інформація про предмет, який репрезентується знаком і яку містить або сам знак або ця інформація пов'язується з ним в процесі людського пізнання та повсякденного спілкування. Одним з основних завдань визначення семантичного поля певного поняття (знака) є виділення різних понять (видів знаків) в залежності від того, які аспекти досліджуваного об'єкту аналізуються, а також від типів смислів, які висловлюються в поняттях, що описують об'єкт пізнання. Зазначимо, що найважливішим критерієм адекватності визначення семантичного поля є поняття істини, яке трактується як

відповідність дійсності суджень, які висловлюються оповідальними пропозиціями.

Понятійна конструкція «дика природа» (англ. wild nature, wilderness) містить два взаємопов'язаних в ній понять «природа» і «дика».

Розглянемо зміст кожного з них.

Поняття «природа» пройшло тривалу еволюцію в історії філософії та в пізнавальних пошуках в природознавстві. Так, у філософській традиції з античності до Нового часу поняття «природа» розглядалося переважно в плюралістичному форматі - природи як сутності речі або класу речей. Моністична концепція природи – природи як суцього - витіснялося на периферію пізнавальних розвідок. Сучасне тлумачення «природа» сформувалося порівняно пізно, в ході наукової революції і розвитку природознавства в XVII - XIX століттях. У найширшому розумінні природа (лат. natura – народжувати, породжувати) – це органічний і неорганічний матеріальний світ, Всесвіт у всій сукупності і різноманітті його форм. Прихильники пантеїзму в такому розумінні природу ототожнюють з Богом та його творінням світу, природи з нічого. Згідно з думкою О.М. Костенко, «усе суще на світі – це Природа у її різноманітних проявах, і нічого крім цього на світі немає» [34, с. 99]. Іншими словами – усе різноманіття суцього має своїм спільним знаменником Матір-Природу. На думку науковця, мають існувати деякі закони природи, спільні для усього суцього. Ці закони можна назвати «універсальною конституцією» Природи. Такими законами є: закон годинника, закон обміну, закон стратифікації, які поширюються на усі форми Природи: і на фізичну, і на біологічну, і на соціальну [33, с. 14-15]. Визиває сумніви твердження автора, що соціальні явища слід розглядати як такі, що існують так само за законами природи, як і біологічні чи фізичні явища і що воля і свідомість утворюється у людей не для того, щоб жити поза законами природи, а, навпаки, для того, щоб жити у злагоді із ними. На нашу думку, слід розрізняти закони природи і закони суспільства. Перші діють стихійно, а закони суспільства виявляються

тільки через свідомі дії людей. Закони суспільства, на відміну від динамічних законів природи, носять статистичний характер, а у статистичних законах передбачення носять імовірний характер, тобто дія законів суспільства здійснюється за принципом – "може бути, а може ні". Останнє зумовлене дією сокупністю багатьох випадкових факторів. Закони розвитку суспільства можуть ігноруватися, гальмуватися людьми тощо. О. Костенко свою позицію називає соціальним натуралізмом і пропонує вважати правильним, етичним, справедливим, красивим те, що відповідає законам природи, а неправильним те, що не відповідає їм. З точки зору соціального натуралізму одностаттєві шлюби за жодних умов не є природними, і тому не можуть бути легалізовані, а тим паче прирівнюватись до шлюбу між чоловіком і жінкою [34, с. 99]. Але можна погодитись з доктором юридичних наук, професором О. Костенко, що відповідно до принципу соціального натуралізму усе протиприродне (зокрема, політичний і економічний безлад, беззаконня і аморальність і т.п.) є проявом так званого комплексу сваволі і ілюзій, що вражає людей в умовах кризи соціальної культури. Цей же комплекс вражає і реформаторів, якщо їхня соціальна культура не засновується на вірній соціальній доктрині. Без такої «освітлюючої» доктрини реформатори, діючи наосліп, неодмінно попадатимуть у пастку волюнтаризму і утопізму [34, с. 100].

Зазначимо, що термін «природа» використовується також для позначання сукупності основних якостей, властивостей різноманітних предметів, процесів, явищ, наприклад, природа права, природа інформації, природа соціального капіталу тощо. В цьому аспекті поняття «природа» близьке за змістом поняттю «сутність» предмета, явища, процесу. Цей аспект підкреслюється у визначенні природи, яке дається Д. Яворським: «Поняття «природа» не тільки прямо позначає суще як об'єкт природознавства, виступаючи в цьому значенні як науково-філософська категорія, але також репрезентує універсальну соціокультурну цілісність, виступаючи таким чином як символ єдності, навколо якого формується

натуралістична модель символічної репрезентації відповідної соціокультурної цілісності» [50, с. 10]. У середньовічній філософії природа забезпечується трансцендентним втручанням Бога. І тільки в епоху Відродження починає поширюватися ідея єдності «природи», спочатку як «природи універсуму», а потім, в епоху Просвітництва, «природа» ототожнюється з чуттєво сприйнятим суцільним, і таке трактування «природи» панує й донині [50, с. 17]. Запровадження в європейську філософію моністичного поняття «природа» було спрямовано на такий опис дійсності, який би допомагав подоланню існуючих в той час різноманітних конфліктів в суспільстві – політичних, релігійних, етнічних тощо. У науці формується концепція природи як системної цілісності, ця концепція отримує графічний вираз в нових принципах картографування світу; в мистецтві «природа» як те, що чуттєво сприймається, суще стає предметом естетичного освоєння в пасторалі, пейзажі [50, с. 11].

У вузькому розумінні природа – це все те, що не створене людиною. В такому тлумаченні природне протиставляється штучному, окультуреному. Природа в буденному розумінні – сукупність повсякденних умов існування людства, природне оточення людини: ліси, поля, гори й степи, річки, моря, океани, клімат, флора й фауна. В науковій літературі використовують поняття «перша природа» та «друга природа». Останнім терміном позначають все, що є результатом перетворювальної діяльності людини, створено людиною і існує завдяки її впливу чи втручанням. Філософія природи є вченням про дійсність, світ речей і явищ, що склався до людини і існує як оточення людини. «В цьому відношенні філософія природи розглядає теж коло об'єктів, що і природознавство. Однак на відміну від природознавства, орієнтованого на створення конкретної, фактичної наукової картини світу, філософія в основу своїх теоретичних побудов кладе принцип різноманіття і намагається знайти щось спільне в різних фрагментах реальності - речах і явищах, формуючи тим самим абстрактну модель дійсного світу [35, с. 111-112]. Основними

філософськими категоріями, що розкривають сутність та зміст дикої природи, є поняття "буття" і "матерія".

Якщо розуміти дику природу як першу природу, то визначення дикої природи тотожне таким категоріям як буття, реальність, універсум, космос, які не включені в простір людської життєдіяльності і не залучені в її перетворювальну діяльність. Буття як філософська категорія позначає все, що існує. Буття - це гранично широке поняття, що фіксує характеристики та прояви світу через зіставлення з небуттям. Буття виступає найвищою цінністю для людини і важливим індикатором для її оточення. Парменід (515-470 рр. до н.е) вважав, що справжнє буття є сталим і незмінним. На противагу його точці зору, Геракліт (535-475 рр. до н.е) ствержував, що стабільного та стійкого буття зовсім нема бо сутність існування у вічному становленні, в єдності буття з небуттям. У середньовічній філософії буття постає в окресленні абсолюту - Бога. І саме Бог, як абсолютне буття, протистоїть світові, природі, дикій природі. Бог за своїми якостями вічний, незмінний, всеохоплюючий; він є запорукою того, що буття невмируще. Класична філософія підкреслила дві основні складові буття – матеріальної та ідеальної, природи та духа. Було введено в обіг такі категорії як архе, субстанція, ієрархія. Некласична філософія вважає, що науковий дискурс має підстави вести розмову не про буття як таке, а про те, що і як людині надано в контактах із навколишнім світом. Акцентується, що буття завжди має часові виміри. Семантичне коло категорія «буття» в неklasичній філософії доповнюється трьома поняттями: - інтенція свідомості (обставини, які сприяють спрямованості свідомості на певний об'єкт та виявленню його змісту); - предметність (в аспекті екзистенційної зустрічі з об'єктом, прибутті до нього, перебуванн з ним); - правильне мислення соціального суб'єкта. Тенденціями розвитку цієї категорії є конкретизація та деталізація поняття «буття», наповнення його все більш точним змістом. Йде зближення філософських визначень буття із трактуванням проявів буття наукою. Виокремлюють наступні види буття: буття природи; буття

суспільства; буття людини; буття духовного (ідеального); буття Бога (характерно для релігійно-філософського дискурсу).

Категорія «матерія» розкриває об'єктивні характеристики природи і в філософській традиції має чотири тлумачення: субстратне, субстанційне, атрибутивне і реляційне. У форматі субстратного тлумачення матерія розумілася як природний субстрат - нижній шар - всього існуючого, як матеріал, з якого все складається у світі. Такий підход притаманий для античної філософії, коли вода, вогонь, повітря, земля та інші природні предмети та явища розглядалися як першоциглини всього існуючого. Субстанційна модель природи характерна для середньовічної філософії. «Тут матерію трактували як субстанцію, дослівно - "кінцеву зупинку" безлічі втілень і перетворень. Субстанція в розумінні середньовічних мислителів - це носій всіх властивостей, сутність, яка не потребує ні в чому зовнішньому для свого існування, або автономна система» [35, с. 113]. Саме в такому тлумаченні використовували це поняття відомі алхімік Парацельс і астролог Нострадамус.

Атрибутивний підхід до розуміння матерії притаманий філософії Нового часу. Матерію пов'язують з такими невід'ємними властивостями (атрибутами) як маса, речовина, вага, протяжність. Розвиток промисловості, дослідне, експериментальне природознавство приходить на зміну алхімії і астрології. Фізика і особливо її розділ механіка, основи якої заклали Галілей і Ньютон, впроваджує механістичне уявлення про природу і про її загальну фундаментальну властивість - це властивість маси. Тому, матерія є все те, що має масу. Другорядні інші властивості матерії впливають з її маси: вага, непроникність, інертність, обсяг тощо.

Реляційне розуміння матерії обумовлено появою теорія відносності Ейнштейна, а потім і квантової механіки. Ці наукові відкриття стверджували, що, властивість маси змінна, залежить від взаємодії та руху тіл і не є атрибутом. З позицій квантової механіки речовина і поле - це дві ідеалізації, однієї і тією ж фізичної реальності, маса висловлює лише її

приватний аспект і не є невід'ємною властивістю всієї природи. Тобто, немає ніякої необхідності пов'язувати поняття матерії з конкретними властивостями явищ дійсності. Головною настановою реляційної моделі матерії стало поняття "об'єктивна реальність". Понятійна конструція "об'єктивна реальність" позначає все те, що існує саме по собі, поза і незалежно від свідомості людини.

Відносно реляційної моделі матерії виділяють деякі недоліки. Так, М. Крюков зауважує, що «визначаючи матерію як об'єктивну реальність, як реальність поза нами, ми в подиві зупинимося перед питанням про те, що являє собою суб'єктивна реальність, реальність в нас самих, в нашій психіці і в нашому мисленні. Відкидаючи наявність духовної субстанції в зовнішньому світі, ми її отримуємо в світі внутрішньому, а це веде до подвоєння реальності, дуалізму, і тим самим до порушення принципу матеріальної єдності світу, що не в'яжеться з природознавством. Посилання на те, що свідомість є властивістю високоорганізованої матерії непереконливі: властивість не може протиставлятися своєму носієві. У визначенні реляційної моделі матерія є все те, що не свідомість; носій є все те, що не властивість; але це абсурд» [35, с. 115-116]. На нашу думку, радикальне протиставлення та відокремлення матерії та свідомості характерне тільки для основного питання філософії в трактовці – що первинне і для з'ясування філософської позиції дослідника – матеріалізму чи ідеалізму. До появи людини природа була дикою і світ був об'єктивною реальністю, тобто тільки матеріальним. Сучасний світ є переплетенням об'єктивного і суб'єктивного, а вплив людини, її господарської діяльності та дозвілевої активності на навколишнє середовище стає все більш інтенсивним та масштабним.

Зазначимо, що дика природа являє собою прояви неживою та живої природи, її стани (зокрема клімат), певні території, місце, а дикість – якість. В 1877 році американський етнограф Льюїс Морган у своїй відомій роботі «Стародавнє суспільство» визначив «дикість» (англ. Savagery) як нижчий

щабель розвитку людського суспільства, яка передує варварству і цивілізації. В цьому аспекті можна говорити о появі феномена «здичалої природи», яка виникає як результат окультурення й подальшого спотворення її господарською діяльністю людини. Через варварське використання природа в цивілізаційному оточенні іноді повертається до стану випаленої землі й напівдикої території.

В сучасній науці термін «дикість» майже не використовується, бо вважається, що це поняття принизливо характеризує багато неєвропейських народів. Сучасна наука оперує поняттями «первісна культура», неоліт, мезоліт та інші. Поняття «дикість» позначає існування матеріального об'єкта поза важелів людського регулювання за допомогою норм (моральних, правових, корпоративних тощо), авторитета або примусу. Поняття «дика природа» фіксує відсутність людини в ареалах дикої природи та її впливу на процеси в дикому житті природи. Дика природа є підґрунтям збереження світу. І слухним є підкреслення того моменту, що дика природа є складовою Всесвіту і людська діяльність, зокрема, туризм, поступово руйнує її. «Дика природа стає особливою одиницею власності, з якою звертаються як з історичною реліквією або руїною - цінним залишком. Вона стає місцем відпусток (англ. Vacation) (слово, пов'язане зі словами «вакантний», «порожній»). Люди стали чужинцями для дикого, чужинцями для досвіду, який колись був основою їх найбільш священних вірувань і цінностей. Зазначимо, що ареали дикої природи як релікт призводить до туризму, а туризм в області дикої природи стає первинним способом отримання досвіду зменшення дикості. Дика природа як релікт завжди перетворює місця в товарні цінності, тому що туризм в його різноманітних проявах являє собою форму комерції. Весь туризм є в якійсь мірі руйнівним і туризм в області дикої природи - не виняток» [46].

Можна стверджувати, що дикунство природи блідне в порівнянні з дикунством людини. Найцивілізованіші нації на планеті вбили від шістдесяти до сімдесяти мільйонів громадян на часовому відрізку в

тридцять років з початку Першої Світової війни до кінця Другої Світової війни. Данте, Шекспір, Гете, Кант, Руссо, Бетховен, Моцарт, Мане і Ван Гог не вплинули на обмеження диких дій людини. Панування закону, прав людини, демократії, суверинитет націй, ліберальної освіти, наукового методу і присутності Імператора-Бога нічого не змінили. Всі світові й національні релігії також нічого не змінили. Джек Тернер в зв'язку з цим риторично запитує: «Як ми можемо в теперішній момент історії думати про грізлі або про вовка як про дикунів? Навіщо сміятися над ідеєю про благородного дикуна, коли ми не відкрили жодного дикуна більш дикого, ніж цивілізована людина?» [46].

Величезна кількість Нобелівських премій за останні десятиліття присуджено за роботи, в яких описується складна організація дикої природи у Всесвіті. Підкреслюється, що вона не є такою простою, як здається людині на рівні буденної свідомості. Розглянемо більш детально розуміння природи на різних рівнях її організації.

Зазначимо, що в 20 столітті дика, незайманна людиною природа виявлена в такій формі як «темна матерія», яка пов'язана з темною енергією. Сучасна космологія та теоретична фізика під поняттям «темна матерія» розуміють гіпотетичну форму матерії, яка не випускає електромагнітного випромінювання і безпосередньо не взаємодіє з ним, вона проявляє себе тільки гравітаційним впливом на космічні об'єкти. Така особливість даної матерії ускладнює і поки що унеможлиблює її пряме спостереження. Тобто, видима людством матерія – це лише мала частина того, з чого складається наш Всесвіт. Все інше - загадкове «щось» і отримало назву темної матерії. Фізики-теоретики присутність темної матерії припускають виходячи з того, що швидкості обертання галактик не зменшуються від центру до країв, але згідно законам фізики зменшення швидкості повинно відбуватися, якщо галактична маса відповідає видимій. Американський космолог Едвін Хаббл (1889-1953) під час своїх досліджень виявив, що «чим далі знаходиться галактика, тим швидше вона видаляється! А це означало, що Всесвіт не

може бути статичним, як думали раніше, що насправді він безперервно розширюється і відстані між галактиками весь час зростають. Відкриття розширення Всесвіту було одним з великих інтелектуальних переворотів двадцятого століття» [48, с. 50]. Едвін Хаббл показав, що наша Галактика не єдина, існує багато інших галактик, розділених величезними відстаннями. Безмежний обсяг природи, ще не досягнутий людством. Також космологічні дослідження свідчать, що вся маса галактики значно більше загальної маси її зірок і інших складових [55]. Обсерваторія «Планк» в 2013 році опублікувала дані про склад Всесвіту. Звичайна матерія складає 4,9%, темна - 26,8%, а темна енергія - 68,3%. З цього очевидно, що темна матерія і темна енергія - основа нашого Всесвіту [45]. Склад темної матерії містить чорні діри, зірки-карлики, нейтронні зірки та інші галактичні об'єкти. А першоциглінками темної матерії вважаються вімпи (WIMP (weakly interacting massive particles) - слабо взаємодіючі масивні частинки) - гіпотетичні частинки, які нездатні брати участь ні в яких взаємодіях, крім гравітаційних. Головними компонентами темної матерії точно не є всі ті частинки, які нам вже відомі. Виявити складові темної матерії намагаються, поки що без успіху, як за допомогою найпотужніших техніко-технологічних комплексів як Великий адронний колайдер, так і побічно, по результатам дуже рідкісних взаємодій зі звичайною матерією. Але деякими науковцями висувається гіпотеза про те, що маса Всесвіту складається з маси тіл (часток) і маси матерії, яка невидима і не містить частинок; ця матерія і представляє темну матерію, яка займає безкраї простори Всесвіту і пошук частинок в ній, навіть у Великому адронному колайдері, не має сенсу [41, с. 84]. Інформації про темну енергію у астрофізиків ще менше, ніж про темну матерію. Вважається, що вона рівномірно розподілена по Всесвіту, на відміну від звичайної матерії та темної матерії. Темна енергія містить антигравітацію і за рахунок її присутності темп розширення Всесвіту зростає. Темна енергія як би розштовхує саму себе, прискорюючи при цьому і розбігання звичайної матерії, зібраної в галактиках. Взагалі

пояснення темної матерії впливає з космології Великого вибуху. Теорія Великого Вибуху стверджує, що вся матерія і енергія з'явилася в результаті колосального вибуху сингулярності (точка в просторі і часі). А що було до Великого Вибуху, чи існувала в якійсь формі матерія як прояв дикої природи? Всесвітньо відомий астрофізик-теоретик Стівен Хокінг з Великої Британії відповів на це питання так: «Події, які відбулися до великого вибуху, не можуть мати ніяких наслідків, що стосуються нас, і тому не повинні фігурувати в науковій моделі Всесвіту. Отже, потрібно виключити їх з моделі і вважати початком відліку часу момент великого вибуху» [48, с. 58]. Тобто, на його думку до Великого Вибуху нічого не існувало. С. Хокінг дотримується теорії необхідності сингулярності і вважає, що після Великого Вибуху весь простір і час спільно утворюють просторово-часовий континуум, який здійснює вплив на масу і енергію по всьому Всесвіту, який не має меж. «Думка про те, що у часі був початок, багатьом не подобається, можливо, тим, що в ній є натяк на втручання божественних сил. Тому за модель Великого Вибуху захопилася Католицька Церква і в 1951 р офіційно проголосила, що модель великого вибуху узгоджується з Біблією [48, с. 58]. В такому баченні еволюції Всесвіту, природи є початок, і висловлюється сумнів щодо кінця, формується світоглядна настанова щодо незначності нашої власної планети з її природним ареалом серед величезних просторів Всесвіту. Космологією доказано існування множини інших Галактик зі своїм ареалом дикої природи і відмінними від земних законів розвитку. Але пізнання законів розвитку природного оточення в них стикається з неможливістю існуючого технологічного комплексу дістатися цих об'єктів і зробити певні спосреження та заміри. Тому в описі дикої природи на мегарівні домінує невизначенність і є сенс, скориставшись принципом «економії мислення», який називається в філософії принципом «бритви Оккама» (пропозиція англійського філософа У. Оккама, який жив в 1285-1349 роках). Його суть - поняття, що не піддаються перевірці в досвіді, повинні бути видалені з науки, всі положення концепцій, які не піддаються

спостереженню треба вирізати і не використовувати в науковому оббігу Але такий підхід привів к широкому використанню в науці принципу невизначеності. У квантовій механіці природні частинки більше не залежать від таких характеристик, як положення в просторі і швидкість, недоступних для спостереження. Головним для характеристики стає квантовий стан, який представляє собою якусь комбінацію положення і швидкості. Квантова механіка вже не передбачає, що спостереження повинно мати якийсь єдиний певний результат. Одне й теж саме вимірювання для багатьох однакових систем, початкові стану яких збігаються, дає дослідника різні результати, Квантова механіка вносить в науку неминучий елемент непередбачуваності, випадковості і певної невизначеності. Це підкреслює значну роль випадку в розвитку Всесвіту. У зв'язку з цим, А. Ейнштейн, який бути проти цієї концепції, зробив відомий вислів: «Бог не грає в кості». Але принципи квантової механіки лежать в основі майже всієї сучасної науки, техніки та технологій. Зазначимо, що великомасштабна структура Всесвіту та гравітаційні процеси все ж таки підпорядковується загальній теорії відносності А. Ейнштейна, в якій не враховується квантово-механічний принцип невизначеності без узгодження з іншими теоріями.

Квантово-механічний формат розгляду природи вже не описує сам реальний світ на основі уявлень про частки і хвилі; ці поняття можна тепер відносити тільки до результатів спостережень земної природи. «В квантовій механіці виникає частинково-хвильовий дуалізм: в одних випадках частинки зручно вважати хвилями, а в інших краще вважати хвилі частинками. З цього випливає один важливий висновок: ми можемо спостерігати так звану інтерференцію між двома хвилями-частинками. Гребені хвиль однієї з них можуть, наприклад, збігатися з западинами іншої. Тоді дві хвилі гасять одна одну, а не посилюють, підсумовуючись, як можна було б очікувати, в більш високі хвилі [48, с. 68].

На мікрорівні розуміння матерії ще з часів античної філософії базувалось на виокремленні речовини, будь-який шматок якої можна нескінченно дробити на все менші і менші шматочки, так і не дійшовши до канця, тобто до такої останньої крихітної крупинки, яка далі б вже не ділилася. Була і думка (Демокрит), що матерія за своєю природою має зернисту структуру і все в світі складається з великого числа різних атомів (це слово в перекладі з грецької означає «неподільний»). Пізніше наука довела, що і атоми не є неподільними і в їх структурі можна виокремити ядро та електрони, які обертаються навколо нього. Далі науковий пошук відкрив протони і нейтрони, які вважалися «елементарними» частинками, але складаються з ще більш дрібних частинок, які отримали назву кварк (англ. quark – квак, кряк; припускається, що це слово є звуконаслідуванням крику морських птахів). Кварк тлумачиться як найменша елементарна природна частина і фундаментальна складова матерії. Кварки об'єднуються, створюючи різні композиції, в тому числі й найбільш стабільні серед яких є протони і нейтрони, складові атомних ядер. Кварки ніколи не спостерігалися в вільному стані; вони можуть бути знайдені тільки в межах інших елементарних частинок. Кварки мають такі внутрішні властивості, як маса, електричний заряд, кольоровий заряд і спіні. Кварки, найменші будівники світу, є єдиними частинками, які беруть участь у всіх чотирьох фундаментальних взаємодіях, Сучасна наука виокремлює шість сортів кварків: нижній, верхній, дивний, чарівний, ботом-кварк (красивий) і топ-кварк (справжній). Симетрія позитивного та негативного в природі відбивається і в тому, що для кожного кварка існує своя античастинка — «антикварк». Слушним є думка, що Галактики повинні складатися з кварків одного типу: в межах однієї галактики не може бути суміші частинок і античастинок, тому що в результаті анігіляції було б їх знищення. Тому С. Хогінкс вважає, що всі галактики складаються з кварків, а не з антикварків, бо навряд чи одні галактики склалися з речовини, а інші - з антиречовини. Тому що якби кварків і антикварків було порівну, то майже всі кварки і

антикварки проаннігіліровани б один з одним в ранньому Всесвіті, і напевно чи залишилась хоч якась речовина. Не було б ні галактик, ні зірок, ні планет, на одній з яких (Землі) могло б розвинутося людське життя [48, с. 90]. Але треба брати до уваги, що закони фізики не однакові для частинок і античастинок, тому організація антиречовина, антиматерії ще чекає свого вивчення. В зв'язку з цим філософський інтерес викликає феномен чорних дір як одна з форм дикої природи. Яке ж тлумачення дається цьому природному явищу?

Чорна діра — матеріальний предмет, прояв дикої природи у Всесвіті, астрофізичний об'єкт, який створює настільки потужну силу тяжіння, що жодні, як завгодно швидкі частинки, не можуть покинути його поверхню, навіть світло. Термін «чорна діра» запровадив Джон Арчибалд Вілер наприкінці 1967 року у своїй в публічній лекції «Наш Всесвіт: відоме й невідоме». Чорна діра може мати такі параметри як масу, електричний заряд і момент імпульсу. Чорну діру оточує поверхня, з-під якої не може виходити випромінювання, і така поверхня називається горизонтом подій [49]. Горизонт подій обмежує ту область простору-часу, з якої неможливо вибратися назовні. Чорна діра - це об'єкт в який те, що потрапило туди, ніколи не може вибратися з неї через горизонт подій назад. Горизонт подій можна порівняти із надписом на вході в Пекло в «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі: «Залиш надію кожен, хто сюди входить». Чорна діра — природний ареал, де простір стискається, а час, як вважають космологи, закінчується. Так, як чорні діри не випромінюють світла, їх знаходять через гравітаційний вплив на близькі до них об'єкти. Якщо дві зірки звертаються одна навколо іншої під дією гравітаційного тяжіння, а видимою є лише одна зірка, то з великою вірогідністю її невидимий партнер і є чорною дірою. Філософським моментом теорії чорних дір є визнання їх появи в результаті колапсу скупчення зірок, еволюції космічної матерії.

Сучасна космологія вважає, що простір-час виникло в сингулярній точці великого вибуху, а свій кінець воно повинно знаходити в сингулярній

точки великого схлопування (якщо колапсируєт весь Всесвіт) і в сингулярності всередині чорної діри (якщо колапсируєт зірка або їх скупчення). Тобто, припускається як виникнення матеріального простору-часу (початок світу через розширення світу, так і кінець світу в результаті зворотного скорочення Всесвіту та його кінця. В зв'язку з цим цікавими є наступні нотатки С.Хогінкса про відвідування конференції по космології, організованої Ватиканом. «Католицька Церква зробила велику помилку в своїх взаєминах з Галілеєм, коли, намагаючись підпорядкувати закону питання науки, оголосила, що Сонце обертається навколо Землі. Тепер, через століття, Церква вирішила запросити фахівців і отримати у них консультацію з космології. В кінці конференції учасники були удостоєні аудієнції Папи. Він сказав що еволюцію Всесвіту після великого вибуху вивчати можна, але не слід втручатися в сам великий вибух, тому що це був момент Створення і, отже, Божественний акт. Я був дуже радий, що Папа не знав теми щойно зробленого мною тобто, що воно не має початку, а значить, немає і моменту Створення. Мені не хотілося розділяти долю Галілея, з яким, на мою думку, у мене є щось спільне, хоча б те, що за дивним збігом я народився точно через 300 років після його смерті!» [48, с.129-130].

Відомо, що причиною зміни руху матеріальних тіл в природі є сила. В навколишньому світі існує багато різноманітних сил: сила тяжіння, сила стиснення (наприклад, пружини), сила зіткнення тіл, сила тертя, сила опору повітря, сила вибуху тощо. Але після з'ясування атомарної структури речовини, всю різноманітність цих сил представили результатом взаємодії атомів одного з іншим. Всі ці сили виявилися лише різними проявами електромагнітної взаємодії. Винятком була сила тяжіння, причиною якої є гравітаційна взаємодія між двома тілами, що мають масу. В природі існують, крім речовини і поля, чотирі фундаментальних взаємодій – гравітаційне, електромагнітне, сильне та слабе. Назва двох останніх

свідчить про недостатнє дослідження специфіки цих видів взаємодій в природі.

Ми бачимо, що розуміння мікрорівня природи нагадує матрешку, всередині якої є безліч менших за розміром її копій. Ця логіка відкриття природних мікрочастин не зупиниться на наночастинах і буде нескінчено продовжуватися.

С. Хокінг висунув версію, що чорні діри можуть бути своєрідним "коридором", що веде до іншого Всесвіту. Чорна діра може бути, на його думку, в майбутньому невичерпним джерелом енергії для всіх землян. Її енергії вистачить на повноцінну роботу всіх електричних приладів на нашій планеті. С. Хокінг також застеріг, що необережне поводження з чорною дірою може привести людство до страшної катастрофи. Хокінг вказував, що в найближчі 100 років людство зможе заселити Марс, бо ця найближча до Землі планета схожа на нашу планету ґрунтом і атмосферою. Науковець з Кембріджа підкреслював, що освоєння супутника Землі – Місяця - є набагато більш простим завданням, ніж процес колонізації Марса, але, тим не менш, освоєння Марсу вважав більш важливим завданням. Цікаво, що Хокінг застерігав людство від контактів з іншими цивілізаціями і порівнював можливий "перший контакт" із поза земною цивілізацією з відкриттям європейцями Америки, а людство буде відігравати роль аборигенів, яких нещадно винищували європейські колонізатори. І якщо одного разу земляни отримають сигнал від інопланетян, їм не варто поспішати з відповіддю, бо зустріч з іншою цивілізацією, іншим природним оточенням буде схожа на зустріч команди Христофора Колумба з корінними мешканцями Америки, що привела до майже повного знищення останніх, пошкодження їх культурного та природного ареалу. С. Хокінг вважав, що людська раса не має майбутнього, якщо не вийде в космос, тому закликав людей робити спроби колонізації інших планет, не тільки нашої Сонячної системи, але і інших сузір'їв. Життя на Землі стає все більш небезпечним, воно може бути знищено в результаті як об'єктивних, так і

суб'єктивних чинників - глобального стихійного лиха, раптової ядерної війни, генетично модифікованого вірусу або через інші загрози. Крім Місяця і Марса Хокінг запропонував людям попрямувати в найближчу до нас зоряну систему, Альфа Центавра, де, за припущеннями вчених, існує придатна для життя людей планета [48, с.58-64].

Негативно С. Хокінг відносився і до потужного зростання масштабів створення та використання в різноманітних соціальних практиках штучного інтелекту. Він заявив, що потужне зростання штучного інтелекту може стати найгіршим подією в історії людства. Штучний інтелект, на його думку, протистоїть природі і загрожує людству, бо може виступати як інструмент для небагатьох пригнічувати більшість, якщо людство втратить контроль над ним. На думку Хокінга, штучний інтелект стане новою формою життя, яка перевершить людину. Традиційними погрозами та викликами для людства, на думку С. Хокінга, були ядерна війна, перенаселення, незворотні зміни клімату, новий генетично сконструйований вірус і неконтрольований штучний інтелект [48].

Основними елементами архтектури природи на нашій планеті взагалі і дикої природи зокрема виступають *вода, земля та атмосфера*, яким є ключовими чинниками у підтримці планетарної екосистеми. Поверхня Землі становить близько 70,9% води і 29,1% землі. Океани містять 97% поверхневих вод, льодовики і полярні шапки - близько 2,4%, річки, озера і ставки - 0,6%. Атмосфера Землі – це тонкий шар газів, що оточує Землю, утримується під дією сили тяжіння планети. Сухе повітря атмосфери складається з 78% азоту, 21% кисню, 1% аргону, вуглекислого газу та інших сполучень [54].

Так, вода, як одна із важливих основ світобудови, виступає екзистенціалом природного різноманіття та передумовою існування життя. Вода та водний ресурс спрямовані на створення, оновлення, функціонування природного ареалу та розвиток соціуму. Вода – одна із найголовніших речовин, потрібних для органічного життя. Вода існує і у

вигляді льоду та снігу, що вкривають високі гори та території Арктики та Антарктиди, а також великі обсяги підземних вод містяться і в земній корі. Атмосфера містить багато води у вигляді пара, туману і хмар. Вода входить до складу багатьох гірських порід і всіх рослинних і тваринних організмів. На воду припадає близько 60 % маси тварин і до 80 % маси риб. У деяких рослинах вміст води іноді перевищує 90 % їхньої маси. Більшість запасів води на Землі знаходяться в морях і океанах, але прісна вода становить лише 2,5-3 % від загального об'єму гідросфери. Вважається, що вода з'явилася на Землі приблизно 2,7 млрд років тому. Але є і точка зору, що воду занесли астероїди на ранній стадії утворення планети близько 4 млрд років тому. Вода має велике значення для економіки: сільського господарства, промисловості, сфер послуг та дозвілля. Одним з найважливіших питань, пов'язаних з освоєнням космосу людиною і можливістю виникнення життя на інших планетах, є питання про наявність води за межами Землі в достатній концентрації. Нестача води може стати однією з найгостріших проблем людства в найближчі десятиліття [15].

В природному комплексі проблема атмосфери набула в останній час гостроти та уваги суспільства. Атмосфера – це тонкий шар зовнішньої газової оболонки планети, що утримується навколо неї гравітацією і існує лише за умови досить великої маси планети. Не існує чіткої межі між атмосферою і космічним простором. Світова спільнота уклала на міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 році Кіотський протокол – міжнародну угоду про обмеження викидів в атмосферу парникових газів з метою стабілізувати рівень концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети. Кіотський протокол почав діяти з 16 лютого 2005 року. 191 країна підписала та ратифікувала цей протокол, в тому числі більшість промислово розвинутих країн, крім США, які підписали, але не ратифікували угоду. Кіотський протокол зобов'язував країни скоротити викиди парникових газів в період 2008—2012 рр. в середньому на 5,2 % (у

порівнянні з 1990 р.) [25]. Як недивно, більш ефективним ричагом скорочення викидів в атмосферу парникових газів стала світова фінансово-економічна криза 2008 року, що обумовила падіння обсягів промислового виробництва і масштабів забруднення повітря. Але проблема чистого повітря особливо актуальна для міст-мегаполісов, таких як Пекін, Нью-Делі, Міхіко та багатьох інших індустріальних центрів світу.

Земля представляє собою природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення людей та здійснення їх господарської діяльності, основний засіб виробництва в аграрному господарстві. Структура земельних ресурсів планети містить такі елементи як орні землі, ліси, пасовища, луки, болота, пустелі, тундра, землі городського та промислового призначення. Земельний фонд планети становить 13 400 млн га, 25% якого припадає на Азію, а найменша частка - 6% - на Австралію й Океанію. Найбільша частка пасовищ припадає на Африку (24%). Орні землі (11% земельного фонду) дають 88% продуктів харчування. Пасовища і луки, що займають 26% земельного фонду, дають ще 10% продуктів [16]. Країни і регіони неоднаково забезпечені земельними ресурсами, особливо це стосується сільськогосподарських земель. На Євразію припадає 59% світової ріллі, на Північну і Центральну Америку - 15%, на Африку - 15%, на Південну Америку - 8%, на Австралію - 3%. Велика частина (80%) світової ріллі розміщена в посушливій зоні. Світовий показник забезпеченості сільськогосподарськими землями на душу населення становить - 0,23 га. У різних країнах цей показник істотно відрізняється. В Австралії він становить - 2,45 га, Канаді - 1,48 га, Україна - 1,07 га, У Китаї, Бангладеш та Бельгії на кожного жителя припадає 0,07 га, в Єгипті - 0,05 га, в Японії - 0,03 га [16]. Гострою проблемою сьогодення є погіршенням стану земельних ресурсів. За історичний час в результаті прискореної ерозії, дефляції та інших негативних процесів людство втратило майже 2 млрд. га продуктивних земель. Опустелюванню схильна площа в 4,5 млрд га, на якій проживає близько 850 млн осіб. Пустелі швидко поширюються (до 5 - 7 млн

га на рік) в тропічних районах Африки, Азії та Америки, а також в субтропіках Мексики. Швидкість зникнення лісів становить 6 - 20 млн га на рік [20].

Як же тлумачиться концепт «дика природа» дослідниками цієї проблеми? В рамках *першого підходу* дика природа тлумачиться як місце, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і в якому існує біологічне різноманіття. "Дика природа" розуміється як "незаймана природа", "первісна природа", яка не відчуває антропогенного впливу на своє функціонування. Так, на думку В.Є. Борейка, дика природа – «це місце, де людські звуки, артефакти не домінують, воно залишається значною мірою не зміненим і некерованим людьми, це місце, яке стоїть поза законом, шалене місце ... Дика природа є саморегулюючим, незалежним середовищем існування незліченних видів тварин, рослин і мікроорганізмів, які можуть мешкати тільки в ньому» [1, с. 3]. Якщо розуміти дику природу як першу природу, то визначення дикої природи тотожне таким категоріям як буття, реальність, універсум, космос, які не включені в простір людської життєдіяльності.

В рамках *другого підходу* увага концентрується на вивченні двох базових характеристик дикої природи – це її свобода і природність. Дикою природою вважається та частина землі, що залишається невідомою, «некорисною» для людини. Атрибути дикої землі, які вносять вклад в її *свободу* є: 1) ступінь можливості для усамітнення землі; 2) віддаленість землі від цивілізаційного простору; 3) ступінь можливості екологічних процесів залишатися поза контролем людини. Атрибути, які вносять вклад в *природність* дикої землі, є: 1) ступінь збереження первісного природного складу; 2) можливість залишатися дикій природі незмінною незважаючи на штучний характер перетворювальної активності людини; 3) рівень незабрудненості дикої природи відходами та сміттям сусідніх цивілізацій. Кожен з цих атрибутів не обов'язково повинний існувати на абсолютному максимумі в дикій природі, але, в сукупності, ці атрибути визначають якість

природності і полегшують вимір дикості природи. Самотність дикої природи розуміється як можливість зустрітися первісній природі з її Творцем або людиною особисто, спокійно і на умовах, яким тільки вони віддають перевагу [51, с. 90-91]. Відсутність людського контролю над певною територією, і тимчасова нетривала присутність людини, яка не залишається там, характеризують статус дикої природи.

Згідно третьому підходу поняття «дика природа» з плином часу поступово втрачає свій початковий сенс. На думку прихильників такої точки зору раніше під поняттям «дика природа» малися на увазі важкодоступні ділянки земної поверхні з великою кількістю неляканих птахів і звірів, куди не ступала нога людини. І такі ділянки на планеті Земля ще є. Але екологи, мисливствознавці та інші фахівці головним змістом поняття «дика природа» вважають наявність популяції диких тварин в їх природному середовищі, але які все більше залучаються до сфери активної діяльності людини. Таке розуміння дикої природи сприяло формуванню наукової дисципліни – біотехнії, що вивчає і розробляє шляхи і методи штучної зміни середовища проживання диких тварин. Вважається, що біотехнічна діяльність покликана забезпечувати на своєму рівні управління природними популяціями, умовами відтворення диких тварин, що в найзагальнішому сенсі полягає в якісному перетворенні місця проживання, їх культивуванні, в підтримці оптимальних для певних видів тварин умов існування. Наголошується, що популяції диких тварин не можуть протягом тривалого часу збільшувати свою чисельність і навіть утримувати її на одному рівні через безперервні зміни факторів середовища. Періодичне погіршення умов життя тварин пов'язано зі зміною кількості їжі, притулків, погоди, з іншими природними та антропогенними впливами. В результаті популяції з більш продуктивного стану переходять в менш продуктивні. Дія зазначених екологічних факторів у багатьох випадках може бути подолана або ослаблена за рахунок цілеспрямованого втручання людини [41, с. 3]. Тобто, головна ідея цього підходу – управління процесами в дикій природі

заради її збереження. В той же час зазначається, що результатами біотехнічної діяльності все частіше користуються браконьєри та хижаки, тому при необґрунтованому втручанні людини в процеси розвитку дикої природи можливий негативний екологічний результат [41, с. 6]. Будь-яка антропогенна діяльність має штучний характер і порушує тією чи іншою мірою дику природу, перетворює її поступово в полегшений варіант «другої природи». В той же час біотехнічна діяльність людини має природоохоронну функцію, яка виходить за межі вузько галузевих інтересів, оскільки при цьому передбачається збереження або підтримання не лише продуктивності окремих популяцій, але і природних комплексів в цілому.

В рамках четвертого підходу аналізуються організаційні форми збереження дикої природи. Зазначимо, що природоохоронні території – це території, в яких людина ніяким чином не впливає на природне життя. Саме завдяки природоохоронним територіям збереглися прояви дикої природи, велика кількість представників флори і фауни. Організаційними формами збереження природоохоронних територій є: – природні і біосферні заповідники; – національні природні парки; – регіональні ландшафтні парки; – заказники; – пам'ятки природи загальнодержавного і місцевого значення; – заповідні урочища. Найбільш ефективною формою обмеження негативного антропогенного впливу на дику природу є, на думку прихильників цього підходу, організація *особливо охоронюваних природних територій* (ООПТ), де забороняються всі або деякі форми природокористування. Но і вона не гарантує збереження окремих видів дикої природи, умови проживання яких погіршуються через вплив катастрофічних природних явищ (пожеж, аномально холодних зим, повені тощо). Тому тривале збереження таких видів на охоронюваних територіях іноді виявляється неможливим [40, с. 257]. Раціональною є ідея *абсолютної заповідності дикої природи*, де пропонується заборонити навіть сінокоси і санітарні рубки в заповідниках, будівництво доріг і туристичних маршрутів

(і все, що пов'язано з відвідуванням людьми заповідників), а також будь-яке «одомашнення» дикої природи [3]. Але в реальній заповідній практиці все частіше постає питання щодо фінансування таких ООПТ і висловлюються пропозиції робити це за рахунок ресурсів самої дикої природи. Джерела матеріальних ресурсів для природоохоронних заходів, на думку деяких дослідників, криються в доходах з самої дикої природи – шляхом експлуатації відновлюваних природних ресурсів дикої природи. У сучасному світі в господарське використання втягується все більше число видів тварин і рослин, тому є сенс зробити окремі види тварин та рослин товаром. Тим паче, що всупереч існуючим уявленням експлуатація природних ресурсів може бути високорентабельною [40, с. 257].

Треба звернути увагу на таку рису дикої природи як *ворожість* для людини в певних ситуаціях. Це стосується і зіткнення з небезпечними для людини представниками тваринного та рослинного світу, кліматичними умовами або ландшафтними особливостями ареалу дикої природи. «Біла безмовність» Арктики, гарячі піски африканських пустель і круті схили світових гірських вершин недружелюбно зустрічають представників інших природних систем, якщо вони ігнорують особливості їх функціонування. Збереження ареалів дикої природи в тій чи іншій місцевості суттєво впливає на темпи та особливості соціального розвитку. Наприклад, в країні Папуа-Нова Гвінея поява різноманітності мов і незліченної кількості племен були зумовлені ізоляваністю людей одне від одного через непрохідний гористий ландшафт і брак технічних засобів, що сприяли б спілкуванню і культурному обміну людей з різних племен. Тому в деяких племенах цієї країни зберігається первісно-общинний лад та архаїчні світоглядні настанови аж до сьогодення.

Розглядаючи модуси дикої природи, зазначимо наступне. Поняття «модус» в філософії позначає спосіб існування, вид і характер буття або події. За допомогою цього поняття підкреслюється специфіка різноманітних форм буття предмета, процесу або явища, яка в одних умовах

проявляється, а інших не проявляється. Поняття «модус» дозволяє *дослідити* архітектуру дикої природи і з'ясувати які елементи та компоненти складають дику природу як систему. Виокремлюють два основних модуса природи – неживу та живу природу. Нежива природа - це Сонце, Місяць, земля, повітря, вітер, гори, природний, ландшафт, вода, річки, озера, моря, океани, ліси, корисні копалини, камені, клімат, атмосфера і навіть планети і галактики. Так, якщо із-за змін в кліматі весь поверхневий лід на землі повністю розтає, то рівень моря піднявся б приблизно на 70 метрів і багато регіонів опинилися під водою [54]. Об'єкти неживої природи не ростуть, вони не харчуються, не розмножуються, а також не вмирають на відміну від об'єктів живої природи. В неживій природі можна виокремити такі рівні: елементарні частинки; атоми; хімічні елементи; небесні тіла, зірки; галактика; Всесвіт. Нежива природа впливає на живу, створює необхідні умови для її виникнення та розвитку. Нежива природа на мегарівні існує у видимій та невидимій формі (темна матерія). Жива природа характеризується фундаментальними законами відтворення та передачі генетичної інформації. Основними ознаками живого є структурованість, обмін речовин, адаптація, відтворення, еволюція. Жива матерія включає такі рівні: генетично-молекулярний, клітинний, тканинний, організмний, популяційно-видовий, екосистемний та біосферний. Ці рівні між собою пов'язані процесами обміну матерії та енергії і підпорядковуються принципу емерджентності, згідно якому особливості об'єктів відрізняються від особливостей частин, із яких вони складаються. Суть емерджентності полягає в тому, що система набуває нових властивостей, які відсутні у її елементів.

Поняття «природа» має багато різноманітних сенсів. «У природознавстві воно означає все суще в цілому, виступає в цьому сенсі як об'єкт наукового дослідження і технічного освоєння; в науках про культуру - область буття, яка протистоїть перетворюючої діяльності людини. В етиці

«природа» висловлює або стан «природності», невинності, щирості, як антипод «протиприродної» порочності, розважливості; або схильність до тваринних пристрастей, протилежність розумному самокеруванню. У теології та релігійній філософії «природа» – сукупність «природних» чинників, що відрізняються від божественного, «надприродного» провидіння і працюють або під впливом останнього (теїзм), або незалежно від нього (деїзм). У мистецтві «природа» виступає як об'єкт естетичного почуття, як одне з втілень ідеї краси, а також як уособлення людських переживань, резонатор душевних станів» [50, с. 3].

Розуміння соціального призначення дикої природи має різновекторні напрями. Дика природа породила людський рід, забезпечила ресурсами людей в ході еволюції. Природа присутня в кожній людині як біологічна складова її сутнісних сил. Дика природа є підґрунтям становлення «другої природи», яка виступає джерелом всіх споживчих благ. Вода, повітря, корисні копалини, енергія – все це дарується природою. Людина завжди використовує матеріали природи як їжу, одяг і житло. Природа є джерелом фізичного здоров'я людини (сонце, повітря, вода тощо). А для психічного здоров'я людини та задоволення її культурних потреб велике значення має дика природа як об'єкт естетичної насолоди та натхнення. «Дика природа - це те місце, коли людина, втомлюючись від суєти міст зможе освіжитися, відчутти оновлення і смак життя, перебуваючи в захваті від результатів реальних майстрів найбільшої гри – природи» [4, с. 140]. Майже в усіх видах мистецтва образ дикої природи завжди присутній, особливо в художній літературі, в живописі, в кінематографі та медіамистецтві. Висловлюється думка, що найбільшою естетичною цінністю володіє саме дика природа. Все, що наближається до неї, прагне до краси, а все, що віддаляється від неї, схиляється до неподобства [2, с. 51]. На наш погляд, поняття «естетичне» – це специфічне духовне, чуттєве ставлення людини до світу, яке є вільним від повсякденної практичної потреби. Це те, що викликає бажання побачити, послухати, прочитати ще раз, те, що викликає

яскраві почуття та переживання. І воно стосується не тільки дикої природи і природи взагалі, але й мистецтва, процесу естетизації всього навколишнього середовища, краси людських відносин, самої людини та її творчості. В естетичному ставленні до дикої природи людина позбавлена вузько егоїстичного інтересу і вигоди, підноситься до безкорисливого споглядання її краси та гармонії.

Глобальний характер перетворювальної активності сучасної людини серйозно змінює характер енергетичних, речових та інформаційних потоків в біосфері, формуючи техносферу, яка іноді кардинально коригує спрямованість біогеохімічних процесів.

Слід визнати, що потреби людини значною мірою задовольняє не дика, а змінена «друга природа». Тому промислове посягання на дику природу, охоплення її техногенної сферою буде продовжуватися, особливо в країнах та регіонах із нерозвинутою економікою. Феномен кліматичних та ландшафтних змін свідчить про необхідність дотримування принципу коеволюції людини і природи, соціального та природного у світовому масштабі.

Людяність у відношенні до дикої природи полягає в збереженні ареалу дикої природи і біологічного різноманіття Землі, в запобіганні наростаючої деградації природного середовища планети та досягненні гармонії людини і природи. Дослідниками ставиться питання про розробку та впровадження етики дикої природи. Зазначається, що науковці більше уваги приділяли в основному домашнім, сільськогосподарським та вуличним тваринам, а також тваринам, що використовуються в наукових експериментах. Дика природа (птахи, звіри, риби, амфібії, рептилії, рослини, ландшафти тощо) також потребує етичного відношення [3]. Видовий терор, "шкідливі види" флори і фауни, браконьєрство, хутряна промисловість і мода, контрабанда диких тварин, птахів та рослин, незаконна торгівля і утримання диких тварин в неволі у приватних осіб – ось тільки деякі аспекти етики дикої природи. Освіта та виховання повинні

давати світоглядні настанови, що гармонія з природою – невід’ємна складова повноцінного існування людини, підґрунтя реалізації нею свого творчого потенціалу.

Отже, дика природа – це філософська категорія, що позначає природний ареал, не залучений людиною в аграрні, індустріальні та сервісні перетворювальні практики і який залишається неокультуреною саморганізаційною системою в навколишньому середовищі людства.

2.2. Коеволюція дикої природи та культурного ландшафту

Нагальним завданням сучасної філософії виступає вивчення процесів коеволюції природного, частиною якого є дика природа, і культурного. Вивчення взаємодії дикої природи і культури має йти від філософського до аксіологічно-прагматичного осмислення і іспользовання цих настанов в соціальних практиках людини. Культурна діяльність – це виробництво значень, смислів і символів, їх поширення, закріплення їх освоєння. Суттєві зміни в дикій природі викликають занепокоєння у кожного мешканця планети та у людства в цілому. Людина перетворювала природний ландшафт у культурний відповідно до своїх інтересів, функціонального призначення та естетичних традицій. Культурний ландшафт не є незмінне облаштування людського простору, він змінюється під впливом технологічних новацій та світоглядних настанов тієї чи іншої спільноти. Культурний ландшафт (виступає як освоєний, соціокультурний, національно-історичний простір, який підтримує весь комплекс умов для забезпечення повноцінного життя людини. Культурні ландшафти як системи відкриті для господарської діяльності людини і відповідають змінам в техніко-технологічних комплексах суспільного виробництва.

Антропогенний вплив на природу посилюється з плином часу і актуалізує філософське дослідження проблеми коеволюції природного та культурного ландшафтів в історії людства. Виникнення перших культурних ландшафтів починається ще на стадії первісного суспільства у форматі

примітивної інфраструктури - домівки, тропи, заіни для тварин тощо. Людина цілеспрямовано прагне підпорядкувати собі природу вже на перших кроках облаштування свого побуту. Але якщо як явище культурний ландшафт має довготривалу історію, яку можна порівняти з історією людства, з історією його духовного та матеріального виробництва, то «культурний ландшафт» як наукове поняття розробляється порівняно недавно. Цей аспект досліджуваної теми висвітлений в науковій думці фрагментарно, має місце галузева розпорошеність та бачення проблеми через вузько професійну парадигму. Певні аспекти досліджуваної теми розглядаються в працях В. Борейка [4], В. Бочарникова [7], В. Каганського [21], В. Калущкова [24], О. Ковальова [26] та інших.

В осмисленні даної проблематики домінував соціально-географічний підхід, незважаючи на заперечення з боку О. Ковальова щодо існування соціальної географії як науки. Є пропозиція В. Бочарникова розвивати новий міждисциплінарний напрям – «географію дикої природи» і в цьому ракурсі розглядати природний та культурний ландшафти [7]. Зазначимо, що протягом тривалого часу поняття ландшафту розроблялося, головним чином, в рамках фізичної географії. Але В. Калущков пропонує розглядати ландшафт як культурний феномен, проводити культурно-ландшафтні дослідження і розвивати такий науковий напрям як культурна географія [24]. У дослідженні суспільства відбувається взаємне накладення тенденцій «культурного повороту» в географії і «просторового повороту» в соціально-гуманітарних науках, що грає не останню роль у вивченні сучасного соціального простору. Слушною є думка, що реалістичне наукове розуміння в географії може базуватися лише на прив'язці об'єктів світу людського буття до суспільного цілого, на тлі якого розгортається дійсність індивіда, в тому числі в «розгортці» його соціальної компоненти, що представляє ексклюзивно соціально-економічна (гуманітарна, культурна) географія [7]. Спираючись на доробок фахівців з осягнення поставленої проблеми та розуміння сучасних реалій, вважаємо слушним з'ясування в соціально-філософському аспекті

принципів взаємовідносин між дикою природою та культурним ландшафтом, що і виступає метою подальших філософських розмислів дисертанта.

Історія людства свідчить про постійне зростання масштабів життєвого простору людини, освоєння нею навколишнього природного середовища, залучення все більшого за обсягом біологічного різноманіття природи в її життєдіяльність та скорочення в зв'язку з цим ареалу дикої природи. Слушним є залучення концепту «ландшафт» для соціально-філософської рефлексії феномена дикої природи. Ландшафти, незважаючи на численні їх класифікації, підрозділяються в цілому на природні, створені силами дикої природи, і культурні, які піддалися антропогенному впливу в тій чи іншій мірі. Перехід людини від збирання природних благ для власного існування до виготовлення необхідних предметів та послуг через організацію виробничих процесів знаменував початок скорочення ареалу дикої природи. Цивілізаційний розвиток останніх століть, виражений в господарській діяльності людини, значною мірою змінив і продовжує змінювати обличчя планети. Виробництво людиною засобів до життя з необхідністю пов'язано з окультуренням природи, що позначає зменшення обсягів незайманої природи. На сучасному етапі людиною за допомогою новітніх технологій досліджено майже увесь природний комплекс планети. Цивілізаційний простір ґрунтується на домінуванні культурного, а не природного ландшафту. Як зазначено вище, «першу природу» можна вважати синонімом поняття «дика природа». «Дикість» природи підкреслює такі її атрибути як свобода, природність, незайманість людиною, усамітнення, можливість залишатися поза контролем людини, збереження первісного природного складу. Існуванню дикої природи значною мірою сприяє її віддаленість від цивілізаційного простору, тому на багатьох безлюдних океанських островах збереглися представники флори і фауни, яких вже немає в місцях постійного проживання людини. А там, де функціонування держави має «острівний формат», характерним є

унікальність збереженого природного ландшафту, втраченого на континентах через масштабну індустріальну активність людини. «Друга природа», що створена людиною, радикально і невізнанно змінила «першу природу», відтіснила її в цивілізаційному просторі в заповідники і національні парки.

Щодо поняття «ландшафт», то вперше це слово прозвучало в IX столітті в працях ченців Фульдського монастиря в Німеччині. Вони при перекладі з латини «Євангелічної гармонії» богослова Татіана замінили латинське слово «регіо» (район, країна) на *lantscaf*, що означає «єдина священна земля єдиної пастви» (земля обітована), впорядкована територія; форма, відповідна змісту, що є благодаттю, яка зійшла на «братів і сестер у Христі». Поступово це слово трансформувалося в поняття, далеке від первісного змісту. Так, з XVI століття починає розвиватися ландшафтний (пейзажний) живопис. Ландшафтом характеризували як навколишню щодо спостерігача територію, яку можна оглянути єдиним поглядом [47] і яка відрізнялася б від сусідніх ділянок характерними індивідуальними рисами [28]. З початку XX століття термін «ландшафт» широко вживається в географії, а з другої половини XX століття - також в екології, культурології та музеїзнавстві. Описи ландшафту мають науковий, художній і емоційний характер. В науковому плані поняття «ландшафт» позначає конкретний, індивідуальний природно-територіальний комплекс, що має географічну назву і точне положення на карті, це образ краю. Треба підкреслити, що ландшафт – це одна з головних характеристик дикої природи, яка підкреслює єдине походженням, спільну історію розвитку, один переважаючий тип рельєфу, однаковий клімат, характерне поєднанням ґрунтів, рослинних та тваринних угруповань та екосистем локального рівня. Вище переліковане віддзеркалює об'єктивні характеристики ландшафту, але є і його суб'єктивні сторони. Так, О. Ковальов слушно підкреслює, що розуміння ландшафту формується у свідомості людини на основі сприйняття нею структури певної поверхні, на яке впливає багато

факторів, в першу чергу – цінності і немає ландшафту як такого, а є образ, патерн (як зв'язок важливих рис), що виникає внаслідок такого сприйняття [26].

Природа і культура є взаємопов'язаними елементами єдиної складної системи світобудови. Культура заново структурує простір дикої природи і перетворює його в середовище проживання людини. Культурний ландшафт перетворюється в знакову систему, що репрезентує певні цінності і об'єкти поклоніння. В цьому плані буття культури є постійним процесом створення смислів та цінностей, які трансформуються в символи-знаки, в культурні коди, що визначають і забезпечують функціонування певних соціокультурних систем та їх відносини з дикою природою. Ці культурні коди зчитуються людиною, інтерпретуються, ігноруються або виступають настановами його практик. Ареали дикої природи (географічні об'єкти) стають метафорами, символами, знаками, якщо в певній культурі існують стійкі асоціації з певними історичними подіями, артефактами або унікальними рисами природного ландшафту. Тому можна говорити, що географічний простір невіддільний від створених культурою образів і символів, що знаходять характеристики цілісної системи, яку можна обґрунтовано розглядати як геокультурний простір [38, с. 2].

Одним із авторів терміну «культурний ландшафт» є німецький географ Отто Шлютер, який розумів його як матеріальну єдність природних і культурних об'єктів, доступних сприйняттю людини. Можна визначити поняття «культурний ландшафт» як природний ландшафт, який змінено діяльністю людини відповідно до її цілей та інтересів. Ключову роль у генезі культурного ландшафту О. Шлютер відводив людині [36]. Процес розгортання конфлікту людини з природою виступає як механізм творіння людського світу, в якому природне є вже просто його складовою частиною. Культурний ландшафт містить як природні, так і людські екосистеми. Людина, як біосоціальна істота, так само як і рослини та тварини, є невід'ємною частиною екосистеми, в якій вона живе. Але людські

екосистеми детерміновані діяльністю людини, визначається як природними, так і соціальними системами та реалізують цілі, що мають в першу чергу соціальну, а не біологічну спрямованість. Зазначимо, що культурний ландшафт міст завжди більше розвинутий технологічно, ніж сільський, і надає людині, особливо у великих містах країн-лідерів, більший масштаб свободи та можливостей щодо реалізації життєвих стратегій та творчих планів самореалізації особистості. Але сільський культурний ландшафт надає людині більш сприятливі екологічні та психологічні умови життя і залучає до більш близької присутності до дикої природи.

Проаналізуємо підходи до культурного ландшафту. Класичний (геоекологічний підхід) виходить з того, що у взаємозв'язку природи і культури природне середовище виступає лише як ресурс розвитку культури, а культура - як провідне, головне, активне начало. Але дика природа, природний ландшафт також активно взаємодіють з культурою місцевої спільноти. Ця культура виступає результатом адаптації людей до природи, яка годує їх та дає притулок. Теоретичні розробки такого підходу розроблялися в працях В. Вернадського, В. Докучаєва, А. Воейкова, С. Неуструєва, В. Семенова-Тян-Шанського та інших. В такому підході акцентується увага на розумінні необхідності гармонізації взаємин дикої природи і суспільства, їх коеволюції на основі духовно-інтелектуального творчого процесу, на уявленні про культурний ландшафт як ідеальної геоекологічної системи. Цей підход розглядає культурний ландшафт як природно-господарську систему, яка створюється відповідно людським потребам і одночасно зберігає нормальне екологічне становище та стан динамічної рівноваги системи «суспільство-природа», відсутність серйозних деструктивних наслідків людської діяльності. Протиріччя між соціальною виробничою та природною складовими в такому культурному ландшафті максимально згладжені.

Феноменологічний підхід аналізує ландшафт як простір смислів. Ці смисли культурних ландшафтів пізнаються через аналіз їх окремих об'єктів-

атрибутів. Такі об'єкти можуть бути як матеріальними, так і духовними. На думку основоположника феноменологічного підходу В. Каганського, культурний ландшафт – це земний простір, життєве середовище досить великої групи людей, що самозберігається, якщо цей простір одночасно цілісний і диференційований, освоєний утилітарно, семантично і символічно [21, с.135]. Дійсно, культурний ландшафт є об'єктом історико-культурної спадщини, семантичною та символічною системою. Він містить образи, цінності, світоглядні та поведінкові настанови, ідентичності, соціальний і символічний капітал, прояви адміністрування влади. За логікою людської перетворювальної господарської діяльності культурні ландшафти повинні покрити Землю цілком і будуть розриватися лише мережею заповідних територій, в яких дика природа буде виконувати функцію екологічного каркаса. Такий погляд щодо розвитку культурного ландшафту також близький ідеям В. Вернадського щодо ноосфери (сфери розуму), яка повинна замінити біосферу, будучи природним етапом її розвитку. На нашу думку, культурний ландшафт – це природний ландшафт, окультурений людиною з метою створення соціальної інфраструктури (житло, дороги, транспорт, зв'язок, промислова сфера, офісний блок, заклади життєзабезпечення тощо), яка створює найбільш комфортні на певний час умови для публічного та приватного життя індивіда. В. Каганський асоціює пізнання смислових значень культурного ландшафту з розумінням і інтерпретацією тексту, що відображає суть культури певної епохи. Відповідно до даної алегорії, таку роботу він називає «герменевтикою ландшафту». Цей науковець вважає, що повноцінний культурний ландшафт включає культурні і природні компоненти як додаткові місця і мережі, що взаємно пронизують один одного. Такий ландшафт відрізняє діалектичне поєднання континуальності і дискретності, поєднання об'єктів різних форм і розмірів, продуктивне сусідство місць і позитивних, контактних прикордонно-перехідних зон, помірний поліцентризм, значна автономія компонентів, співіснування

різних груп населення, складне доповнення простору і часу, еволюції та історії, спонтанності і сконструйованості [22, с. 68].

Інформаційно-аксіологічний підхід, основоположником якого виступає Ю. Веденін, передбачає розуміння культурного ландшафту як геосистеми, яка створюється інформацією, що містить духовні та інтелектуальні цінності, які зберігаються і передаються з покоління в покоління. Ця інформація віддзеркалює особливості матеріальних компонентів дикої природи, окультуреного природного ландшафту та культурних смислів певної спільноти та ізначеного соціального простору. Концептуальною основою такого підходу є ідеї Н. Моїсеєва (про коеволюцію - взаєморозвиток природи і суспільства) і Д. Лихачова (про значення духовно-інтелектуальної енергії в розвитку суспільства). Культурний ландшафт розглядається як «ядро коеволюції» природи і суспільства. В рамках цього підходу дається таке визначення культурного ландшафту: «Культурний ландшафт – це цілісна і територіально локалізована сукупність природних, технічних і соціально-культурних явищ, які формувалися в результаті поєднаного впливу природних процесів і художньо-творчої, інтелектуально-творчої діяльності людей та життєзабезпечення» [12, с. 13]. При цьому культурний ландшафт розцінюється як історично рівноважна система, в якій «природні і культурні компоненти складають єдине ціле, а не тільки є фоном або чинником впливу одного по відношенню до іншого» [12, с. 16]. Зазначимо, що особливістю цього підходу є підкреслення ролі інтелектуальної та духовної складових культурного ландшафту. Так, Ю. Веденін вважає, що при розгляді культурного ландшафту як системи важливо виявити поряд з елементами матеріальної культури також нематеріальні інформаційно-ментальні пласти (релігійні, моральні, естетичні та інші цінності), які є важливими характеристиками культурного ландшафту. На думку Ю. Веденіна, найважливіше значення для культурного ландшафту (як об'єкта природної і культурної спадщини) має «інформаційний шар» (пласт) цього

ландшафту. Він містить весь накопичений в суспільстві обсяг інформації про даний ландшафт. Джерела інформації, при цьому, можуть бути самі різні: місцевий фольклор, література, музика, живопис, ЗМІ та інше. Така інформація формує образ ландшафту, який стає його невід'ємною частиною [14, с. 78]. Саме в рамках інформаційно-аксіологічного підходу здійснюється аналіз ландшафтів як об'єктів культурної спадщини. Є спроби також визначати культурний ландшафт як добрий або поганий. Пропонується культурний ландшафт позначити як «хороший», «добрий», «гарний» антропогенний ландшафт, якщо він змінений людиною за певною програмою і набув високих естетичних та функціональних якостей. Тобто, культурний ландшафт визначається як освоєний, соціальний, національно-історичний простір або система, що підпримує весь комплекс умов для повноцінного життя людини [39, с.83].

Етнокультурний підхід формує уявлення про ландшафт як про складний природно-культурний комплекс, базовими поняттями якого є «природний ландшафт» та «етнос». Але дискусійним є твердження, що культурний ландшафт – це обов'язково етноприродне явище, продукт взаємодії саме етносу з природним ландшафтом. Дійсно, культурний ландшафт нерозривно пов'язаний з тією чи іншою спільнотою людей. Але нею можуть виступати на сучасному етапі різні соціокультурні та територіальні групи людей, не обов'язково етнічні. Етнокультурні ландшафти в форматі цього підходу визначаються як природно-культурні територіальні комплекси, що сформувалися в результаті еволюційного взаємодії природи і локальної етнічної спільноти людей, яка освоює (утилітарно, семантично і символічно) і перетворює середовище свого існування згідно з наявними матеріальними і духовними потребами [31]. Найбільш відомими прихильниками етнокультурного підходу є В. Калущков і Д. Дірін[18]. Найбільш ефективним цей підхід є для дослідження ареалів компактного проживання відокремлених локальних етнічних груп, яким властивий традиційний спосіб життя.

Історико-географічний підхід передбачає обов'язково враховувати фактор часу в дослідженні культурних ландшафтів. Останні завжди сформовані на певній історичній стадії, яка визначає його основні структурно-функціональні особливості, зовнішні риси та відносини з дикою природою. Історико-географічний підхід з'явився на перших стадіях формування вчення про культурні ландшафти. Особливо великий внесок у його розвиток внесли німецькі вчені Х. Егер і К. Фен. Для вивчення «часових зрізів» культурних ландшафтів дослідники стали застосовувати масштабні історико-географічні реконструкції. Історичний підхід використовується для дослідження культурних ландшафтів певної історичної епохи в межах великих макрорегіонів Землі. Головною вимогою цього підходу є вивчення коеволюції дикої природи та культурного ландшафту в історичній динаміці. Саме історичний процес вважається активним началом, що змінює і перетворює індиферентне природне середовище в культурний ландшафт. Особливістю цього підходу є врахування еволюції культурного ландшафту, а також особливості його структури за рахунок нашарувань елементів матеріальної і духовної культури різних епох. Важливим поняттям в цьому підході є «хронотоп» - просторово-часовий зріз культурного ландшафту на певному етапі історії людства.

Пейзажно-естетичний підхід головним чином аналізує культурний ландшафт через зовнішні візуальні характеристики, сприйняття яких репрезентує його внутрішні властивості. Акцентуються естетичні характеристики культурного ландшафту – яскраве кольорове забарвлення, пропорційність, симетрія, елегантність форм, відповідність принципу «золотого перетину» (Піфагор). Як відоме, естетичне – це специфічне духовне, чуттєве ставлення людини до світу, яке є вільним від повсякденної практичної потреби. Це те, що викликає бажання побачити ще раз те, що викликає яскраві почуття та переживання. Культурний ландшафт в цьому плані – це та частина дійсності, що потрапила в коло пізнавальної діяльності

людини і яку вона оцінює за законами краси. В даному підході саме специфіка пейзажного вигляду виступає підґрунтям класифікації культурних ландшафтів. Основа такого підходу була закладена ще в роботах Отто Шлютера, який трактував культурний ландшафт як матеріальну єдність природних і культурних об'єктів, доступних сприйняттю людини, якій науковець і відводив ключову роль у генезі культурного ландшафту [53, с. 213-214]. Відповідно до такого підходу в зовнішньому вигляді і внутрішній структурі культурного ландшафту завжди очевидні присутність і перетворювальна діяльність людини-носія певної культури. Цей підхід поки не набув великого поширення і самостійного значення. Однак його методологія досить часто використовується для вирішення певних завдань в рамках інших дослідницьких підходів. Слушною є думка, що «всі ці підходи не суперечать, а, скоріше, доповнюють один одного, бо кожен з них акцентує увагу на якійсь одній чи кількох гранях такого всеосяжного і складного феномена як культурний ландшафт, який протистоїть дикій природі» [38, с. 34].

Треба погодитись, що буття культури в географічному просторі невіддільне від процесу символізування середовища (в різноманітних форматах – абстрактному, космічному або географічному), невід'ємно притаманне людській свідомості та активності людини. «Осмислення простору має багато рівнів – від асоціативного до сакрального. В результаті складаються стійкі уявлення про природні, географічні об'єкти або стійкі культурно-значущі символи, які мають різну ступінь просторових конотацій» [38, с. 18].

Розглянемо стисло особливості коеволюції дикої природи, природного ландшафту взагалі та культурного ландшафту на різних етапах розвитку суспільства. В античному суспільстві позитивне відношення до природи прив'язується до її родючості та корисності, а дика природа розглядалася як ворожа та огидна. Вважалось, що культурне очищення і вся чарівність

життя пішли після звільнення людини від дикої природи. В епоху Середньовіччя основні зміни у відношенні до дикої природи були сформовані іудейсько-християнською традицією та соціальною практикою того часу. Дика природа мала значення земного царства сил зла. Дику природу людина зустрічає на землі і вона обумовлювала природну схильність людини до гріха та спокус суєтного світу. В той же час з'являється ідея про те, що дика природа могла бути місцем притулку і досягнення релігійної чистоти. Звідси поширення руху християн-ченців в проведенні часу в медитації, духовному усвідомленні і моральному вдосконаленні в оточенні дикої природи. В епоху Відродження наголошувалося, що ідеальним прагненням для християнина є досягнення небесної краси, а не насолода земною. Такий підхід схиляв до стриманості щодо краси дикої природи. Тому за часів Ренесансу християнство робило рішучий опір руху осягнення диких ландшафтів.

І тільки в Новий час страх і жах щодо дикої природи змінився благоговінням і захопленням. Вираз цього нового відчуття дикої природи як поняття піднесеного, привабливого, загадкового змінило думку про те, що природа прекрасна тоді, коли вона зручна, родюча, впорядкована. Формується відношення до дикої природи як до культурного і морального ресурсу та основи національної ідентифікації та самоповаги. Але розвиток промисловості, формування ринкових відносин, освоєння нових територій для господарських потреб значно скоротили простір дикої природи. Природа починає розглядатися як комора для промислової активності людини, для відтворення нею штучного навколишнього середовища та задоволення власних потреб. Вважалося, що воля і свідомість людей існують для того, щоб використовувати потенціал природи для розширення можливостей людини і прогресу суспільства в цілому.

Формування постіндустріального, інформаційного суспільства, технологізація суспільного та приватного життя актуалізували проблему захисту дикої природи й прийняття в суспільстві певних правил щодо

обмеження антропогенного тиску на неї. Розвиток цивілізації суттєво скоротив ареали дикої природи на планеті, бо дика природа, її складові стають товаром. Ареною життєдіяльності для багатьох людей стають повністю урбанізовані території, де під впливом людини частка природних складових виявляється мінімальною. Але поступова формується світоглядна настанова, що дика природа як Інше, як відмінне від людської цивілізації, має право бути незалежною від інтересів людини, зокрема економічних. З'являється розуміння необхідності укорінення у свідомості людини настанови щодо визнання ландшафту як фундаментальної основи навколишнього середовища. Ландшафти дикої природи можна розглядати: як фактор біорізноманіття; національної або загальнолюдської спадщини; як модель ізольованого, оригінального, сталого розвитку локальної екосистеми. Систематизувати ландшафти можна по виявленню їх індивідуальних і унікальних характеристик, які несуть в собі національні особливості. Особлива увага повинна бути приділена реліктовим ландшафтам (які збережені від попередніх стадій розвитку), а також асоціативним ландшафтам з сильними релігійними і художніми асоціаціями, сакральним ландшафтам, чисто природним ландшафтам [39, с. 86]. Можна погодитися, що національний ландшафт формується, головним чином, архітектурою, яка несе в собі генетичний код культури і являє собою основу єдності і безперервності, наступності національної історії [28].

Культурний ландшафт як складова життєвого простору сучасної людини включає в себе ландшафт міський, сільськогосподарський, садово-парковий, водний, природно-виробничі та аграрно-виробничі комплекси тощо. Структура природного ландшафту визначається його фізико-географічними константами, системою елементів, процесів, які породжують в ландшафті дикої природи домінуючі центри, що виявляють його специфіку та і зовнішні кордони ареалу дикої природи. Якщо на початкових етапах історії людства поселення людей огорожувалися від

дикої природи, то на сучасному етапі людство огорожує ареали дикої природи від безконтрольної навали туди людей.

Функціонування культурних ландшафтів тісно пов'язане з їх відкритістю для господарської діяльності людини і цей процес триває і в даний час. Тенденцією у взаємовідносинах природного та культурного ландшафтів в наступні десятиліття буде подальший наступ культурного ландшафту на ще незаймані ареали дикої природи. Це підтверджується й постійним зростанням: – чисельності населення планети; – масштабів індустріальної та аграрної сфер виробництва; – пізнавальної активності людини; – туристичних потоків в місця збереження дикої природи. Тому слушною є думка про необхідність самопожертви людства своїми деякими інтересами та бажаннями в ім'я збереження дикої природи.

Треба зазначити, що окультурене середовище для сучасної людини іноді виступає більш природним, ніж дика природа. Так, В. Даренський вважає, що «немає нічого більш далекого для самої людської сутності, ніж заглибленість в чисто природне – «дикє», першостворенне буття – і навпаки, немає нічого природніше, ніж така ж заглибленість в світ, створений руками людськими» [17, с. 25]. Тобто, висловлюється позиція, що в екзистенції сучасної людини місто, урбаністична культура виступає як «природне», а дика природа як «штучне», некомфортне для неї.

Зазначимо, що місто виступає як один із способів буття людини в світі. Починаючи з античності в містах створювались культурні ландшафти, які відрізняли урбаністичні осередки один від іншого і задавали їм екзистенціальне самовизначення. Культурологічні «портрети» окремих міст, з оригінальним архітектурним оформленням стали великими центрами з особливими традиціями, що залучає до себя багато людей для постійного проживання, а також туристів з усього світу. В цих містах існує специфічна «аура», що складалася протягом століть їх розвитку, певні події та життєдіяльність видатних людей стають складовими культурних ландшафтів в цих регіонах.

Місто та його культурні ландшафти дають людині можливість реалізувати її дві основні екзистенційні настанови – прагнення максимально полегшити фізичні умови життя й розширити вибір щодо навчання та праці, а також розширити можливості в спілкуванні, в створенні сім'ї, в розвагах та в реалізації творчого потенціалу.

Місто поступово підпорядковує навколишні аграрні цивілізації та їх спільноти і переносить міські форми життя в села і поступово знищує їх як особливий лад життя, як особливий спосіб буття людини в світі. Село більше позиціонується у форматі природного ландшафту і характеризується органічною включеністю людини села в навколишній природний ареал. Вихідна гедоністична установка міської цивілізації породжує різні галузі «індустрії пороку» – від питних закладів до проституції та розповсюдження наркотиків, умови для існування яких в селі або взагалі відсутні, або вкрай обмежені [17, с. 29].

Міська людина, яка вирвана з під щільного контролю родини і громади, має можливість анонімної поведінки, спрямованої на егоцентричні задоволення, які здійснюються в неправовому чи аморальному форматі. «Місто стає реальним втіленням і колізією самих крайніх онтологічних і ціннісних протилежностей людського буття, спільно і дуже щільно локалізованих в єдиному замкнутому просторі, що створює особливу напруженість, трагізм і антиномізм екзистенції міської людини, невідомі людині села» [17, с. 29]. Не треба забувати, що культурний ландшафт міст дозволив їм стати осередками високої культури та сакральними центрами. Місто та його інфраструктура відбивають створення нової, штучної природи та особливості її буття в людському просторі.

Розвиток сучасного світу свідчить про зростання темпів урбанізації в ньому. Урбанізацію можна тлумачити як зростання ролі та значення міст в розвитку суспільства, як поступово зростання кількості міських поселень та чисельності їх мешканців, як розповсюдження міського способу життя в

певному регіоні, країні, світі. Відсторонення людини від природи в мегаполісах породжує хвороби урбанізації, такі як шум, забруднення, стрес та інші психічні розлади. Як відповідь на це виникають екологічні поселення групи людей, які створені для організації екологічно чистого простору з максимальним наближенням до ресурсів дикої природи. В цих екологічних поселеннях зустрічаються різні екологічні (природоохоронні) обмеження і самообмеження виробництва і обігу товарів, застосування тих чи інших матеріалів або технологій, способу життя. Жителі екопоселень зазвичай дотримуються норм здорового способу життя, що включає в себе загартовування, активне фізичне навантаження та інтелектуальний розвиток, позитивний життєвий настрій, милування красою дикої природи.

Характерними рисами світової урбанізації виступають швидкі темпи зростання чисельності міського населення. Зосередження промислових центрів і господарств малого та середнього бізнесу переважно у великих містах також сприяє урбанізації. Економіка тісно пов'язана з наукою, освітою і великі міста повніше задовольняють різноманітні потреби людей, пропонують широкий вибір кар'єрного росту та фінансовий достаток, а також доступ до різноманітних товарів, послуг та інформації. Урбаністичні процеси характеризуються «розповзанням» території міст, постійним розширенням їхньої площі за рахунок сільських поселень та ареалів незайманої природи. Фактом є залежність розвитку сучасних міст від землекористування передмість. Зосередженням урбаністичних процесів в країнах стають переважно столиці, найважливіші промислові, транспортні та портові центри. Так, в 2017 році у світі міське населення складало приблизно 55,3% від загальної чисельності населення планети, а коефіцієнт урбанізації становив 1,9% в рік [54]. Зростання чисельності міського населення обумовлює подальше збільшення обсягів культурного ландшафту та загострення відносин з дикою природою. Справа і в тому, що

будь який культурний ландшафт містить природну складову, в якій людська діяльність порушує природні зв'язки та процеси.

Поряд з міграцією населення з сіл до міст існує й зворотній перетік. В останні роки виникла тенденція до переїзду людей з міста у передмістя або в далекі села. В літературі переїзд з міста на постійне проживання до передмістя отримав назву «субурбанізація». Субурбанізація передбачає, що мешканці передмість забезпечують свою бізнес-діяльність, соціальну та культурну активність в місті. Субурбанізація веде до формування великих міських агломерацій й розширення території розміщення культурних ландшафтів. Напрямки субурбанізації визначаються двома векторами: через будівництво нових будинків в передмісті та близьких до міста селах та через купівлю дач чи старого будинку у віддалених селах. Остання тенденція характерна для українського суспільства. Передмістя має й особливі традиції житлової і ландшафтної архітектури. Саме такі культурні ландшафти й виділяють передмістя від міста та сільської місцевості. Американську пристрасть до життя у передмісті зводять навіть до національної ідеї. А передмістя міст Франції у повоєнні роки заселялися представниками бідного прошарку суспільства. Некваліфіковані працівники, які були задіяні на чорнових роботах у місті, мріяли перебраться до центру. Для Паризького передмістя завжди був притаманий високий рівень злочинності, в ньому мешкають багато мігрантів. Культурний ландшафт передмістя містить такі складові: – наявність земельних ділянок, готових до продажу чи арендаи порожніх будинків; – природні фактори (близькість до лісу, озера, ріки, певних рекреаційних зон впливає на ціну земельної ділянки і свідчить про відповідний запит серед містян саме на такі умови проживання.); – наявність якісного транспортного сполучення з містом; – інфраструктура, перш за все, магазини, школи, лікарні, спортивні майданчики, мобільний зв'язок; – соціальні зв'язки тощо. Культурний ландшафт передмістя має свою специфіку і природна складова в ньому більша, ніж в місті, але значно менша ніж в сільському [10].

Слушною є і думка, що приміські території з ареалами незайманої природи або повністю поглинаються містом і розчиняються в ньому (приклад - район Троєщина у Києві, який збудовано на місці колишніх сіл), або ж перетворюються у нові квартали приватного сектору, у котеджні містечки в Україні. Спосіб життя передмість (природне оточення, комунікації, міжкультурні взаємодії, культурний ландшафт тощо) має відмінні риси і від міста, і від села [10, с. 1].

Отже, коеволюція ландшафтів свідчить про поступове домінування в розвитку людства культурних ландшафтів і поступове скорочення природних ландшафтів. Скорочення ресурсів дикої природи відбивається в швидкому виснаженні невідновлюваних мінеральних ресурсів, скороченні і виснаженні лісових площ і водно-болотних угідь, зникненні видів тварин і рослин і погіршенні якості повітря та води створюють серйозні довготривалі проблеми у взаєминах людини і дикої природи.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Поняття «дика природа» грає важливу роль в ідейно оформленому та емоційно посиленому руху до вселюдської єдності. Концептуальна конструкція «дика природа» має багато значень. Можна виокремити кілька підходів до розгляду цієї понятійної конструкції, які ґрунтуються на розуміння дикої природи: – як "незайманої», «первісної» природи, яка не має антропогенного впливу на своє функціонування; – як території, що має свободу і природність в своєму розвитку; – як важкодоступних ділянок земної поверхні з великою кількістю рослин та тварин в їх природному середовищі, які поступово будуть все більше залучатися до сфери активної діяльності людини. У природознавстві поняття «дика природа» позначає - область буття, яка протистоїть перетворюючій діяльності людини, все, що протистоїть штучному та окультуреному буттю. В етичному аспекті «дика природа» є антиподом «протиприродних» відносин, дій, подій в суспільстві та життєдіяльності окремих людей. Має місце і порівняння поведінки людини або створених нею артефактів з дикими звірами, коли порушуються норми моралі та гуманності у взаємовідносинах чи виявляється схильність до тваринних пристрастей або нерозумного самокерування. Релігійне тлумачення дикої природи базується на біблійному креаціонізмі – творенню природи з нічого, яка існує потім або під впливом Бога (теїзм), або незалежно від нього (деїзм). У мистецтві «дика природа» розглядається як об'єкт естетичного почуття та художньої діяльності, як одне з втілень ідеї краси та об'єкта поклоніння.

2. Концепт «дика природа» слушно тлумачити як місце, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і існує біологічне різноманіття. «Дика природа» розуміється як «незаймана природа», «первісна природа», яка не відчуває антропогенного впливу на своє функціонування. Терміном «друга природа» позначають все, що є результатом перетворювальної діяльності людини, створено людиною і

існує завдяки її впливу чи втручанню. Дика природа – це філософська категорія, що позначає природний ареал, не залучений людиною в аграрні, індустріальні та сервісні перетворювальні практики і який залишається неокультуреною саморганізаційною системою в навколишньому середовищі людства.

3. Поняття «коеволюція» позначає механізм взаємообумовлених змін складових цілісної системи, що розвивається. В дисертації коеволюція розглядається як процес сумісного розвитку дикої природи і культурних ландшафтів. Виокремлено основні етапи взаємообумовленого розвитку цих феноменів та їх специфіка. Культурний ландшафт є спільним творінням людини і дикої природи, системою матеріальних і духовних цінностей. Він має історичні, часові та візуальні характеристики, певну культурну наповненість. Визначення сутності культурного ландшафту та його взаємовідносини з дикою природою здійснюється за допомогою наступних підходів – класичного (геоекологічного), історико-географічного, етнокультурного, інформаційно-аксіологічного, пейзажно-естетичного. Культурний ландшафт репрезентує свої внутрішні властивості через зовнішні візуальні характеристики, сприйняття яких обумовлено світоглядними настановами людини. Культурні ландшафти завжди сформовані на певній історичній стадії, яка визначає їх основні структурно-функціональні особливості, зовнішні риси та відносина з дикою природою.

До виникнення екологічної кризи вважалося, що воля і свідомість людей існують для того, щоб використовувати потенціал природи для розширення можливостей людини і прогресу суспільства в цілому. Природні багатства розглядались як підґрунтя промислової активності людини, як засіб відтворення нею штучного навколишнього середовища та задоволення власних потреб.

Результати розділу наводяться у низці авторських публікацій [29-32]

ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В. Е. История охраны дикой природы в США. Киев : КЭКЦ, 2003. 208 с.
2. Борейко В. Е. Этика и практика охраны биоразнообразия. Киев : Киевский эколого-культурный центр, Международный Социально-Экологический Союз, 2008. 360 с.
3. Борейко В.Е. Абсолютная заповедность и эстетика дикой природы. URL:http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2014/01/int_book1_wildzap
4. Борейко В.Е. Эссе о дикой природе. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2000. 148 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 16). URL: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>.
5. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoju-prirode-tematicheskij-obzor-chast-1>.
6. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoju-prirode-tematicheskij-obzor-chast-2>.
7. Бочарников В.Н. Культурные ландшафты и дикая природа – рефлексия научного восприятия в культурной географии. *Гуманитарный вектор. Сер. Философия. Культурология*. 2016. Том 11. № 1. С.116-126.
8. Бочарников В.Н. Новый взгляд на проблему сохранения дикой природы. *Журнал «Астраханский вестник экологического образования»*. – Астрахань, 2013. № 1(23). С. 72-78. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-problemu-sohraneniya-dikoju-prirody>.
9. Бочарников В.Н. Ценности в дикой природе для современного человека – новый актуальный фокус междисциплинарных исследований. *Журнал «Астраханский вестник экологического образования»*. Астрахань, 2012. № 4(22). С. 97-104. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-dikoju-prirody>.

prirode-dlya-sovremennogo-cheloveka-novyy-aktualnyy-fokus-mezhdistsiplinaryh-issledovaniy.

10. Брайченко О. Українське передмістя і процеси субурбанізації. URL: <https://www.academia.edu/31052140/>
11. Брусин С.Д., Брусин Л.Д. Открытие новой формы материи и решение проблемы темной материи. Важнейшая особенность коллайдера. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)*. № 1(34), 2017. 86 с.
12. Веденин Ю. А., Кулешова М. Е. Культурные ландшафты как категория наследия. *Культурный ландшафт как объект наследия*. Москва, Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2004. С. 13-36.
13. Веденин Ю.А. Очерки по географии искусства. Санкт Петербург : Д. Буланин, 1997. 212 с.
14. Веденин Ю.А. Информационная парадигма культурного ландшафта. *Культурный ландшафт как объект наследия* / под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешовой. Москва: Институт Наследия; Санкт Петербург : Дмитрий Буланин, 2004. С. 68-80.
15. Вода. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
16. Географія світових природних ресурсів: мінеральних, земельних, лісових, водних, рекреаційних. URL: <https://geomap.com.ua/uk-g11/1341.html>
17. Даренский В. Ю. Город как «естественное» и природа как «искусственное» в экзистенции современного человека. *Экология культуры*. 2015. С. 24-35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-estestvennoe-i-priroda-kak-iskusstvennoe-v-ekzistetsii-sovremennogocheloveka>
18. Дирин Д. А. Геоэкологический подход в концепции культурного ландшафта. *Известия Алтайского государственного университета*. 2013. № 3-1. С. 129-133.
19. Грэбер Л. Дикая природа как священное пространство. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 1999. 56 с.

20. Земельні ресурси. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>.
21. Каганский В. Л. Ландшафт и культура. *Общественные науки и современность*. 1997. № 1. С. 134-145 URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/064/o73/1218/014Kaganskij.pdf>.
22. Каганский В. Л. Культурный ландшафт: основные концепции в российской географии. *Обсерватория культуры: журнал-обозрение*. 2009. № 1. С. 62-70.
23. Каждый год с лица Земли исчезают семь миллионов гектаров природных лесов. URL: <https://www.un.org/development/desa/ru/news/forest/international-day-of-forest.html>.
24. Калущков В. Н. Ландшафт в культурной географии. Москва: Новый Хронограф, 2008. 320 с.
25. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. ООН; Протокол, Міжнародний документ від 11.12.1997. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_801
26. Ковалёв А. П. Ландшафт сам по себе и для человека. Монография. Харьков: «Бурун Книга», 2009. 928 с.
27. Колбовский Е. Ю. Ландшафтное планирование: учеб. пос. для вузов. Москва : Академия, 2008. 464 с.
28. Колбовский Е. Ю. Ландшафтоведение: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. 3-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 480 с.
29. Колдунов Я. В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 17. С. 155-158.
30. Колдунов Я.В Дика природа та культурний ландшафт. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 124. С. 186-189.
31. Колдунов Я.В. Коеволюция дикой природы и общества как проблема современности. *Проблеми управління економічним потенціалом*

- регіонів: збірник наукових праць* Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 листопада 2017, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С.18-19.
32. Колдунов Я. В. Протистояння культурного ландшафту та дикої природи як проблема сучасності. *«Молода наука-2018»*: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 4 т. (12-14 квітня 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Т.4. С.95-96.
 33. Костенко О. М. Принципи «універсальної конституції» природи. *Трибуна*. 1993. № 8-9. С. 14-15.
 34. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Том IV-V. С.98-106.
 35. Крюков В.В. Философия: Учебник для студентов технических ВУЗов. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2006. 224 с.
 36. Культурный ландшафт. *Википедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
 37. Лавренова О.А. Культурный ландшафт как знаковая система. *Философия и культура*. № 3 (27), 2010. С. 61–70.
 38. Лавренова О.А. Семантика культурного ландшафта. Автореф. дис. ... докт. философ.н.: 24.00.01- Теория и история культуры (философские науки). Москва, 2010. 37 с.
 39. Леонова В.О. Культурный ландшафт: понятия, история, проблематика. *Лесной вестник*. 2015. № 5. С.83-87.
 40. Лобков В. А. Новая организационная форма сохранения дикой природы. *Журнал «Современные методы природопользования, охотоведения и звероводства»*. 2007. № 1. С.257-259.
 41. Львов И. А. Дикая природа: грани управления. Очерки биотехнии. Москва : Мысль, 1984. 191 с.
 42. Майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО під загрозою. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>.

- 43.Нэш Р. Дикая природа и американский разум. URL: http://www.gumerinfo/bibliotek_Buks/Culture/Nash/.
44. Радкау Й. Природа и власть. Всемирная история окружающей среды. Пер. с нем. Москва : Изд.дом Высшей школы экономики, 2014. 236 с.
- 45.Темная материя. *Light science*. URL: <http://light-science.ru/fizika/tyomnaya-materiya.html>
- 46.Тернер Дж. Дикость и дикая природа. Киев : Киев. эколого-культурный центр, 2003. 72 с. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/b56/14.html>
- 47.Тютюнник Ю. Г. О происхождении и первоначальном значении слова «ландшафт». *Известия РАН. Сер. География*. Москва, 2004. № 4. С. 116-122.
- 48.Хокинг С. Краткая история времени. От Большого взрыва до черных дыр. Москва : Мир, 2018. 213 с.
- 49.Чорна діра. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
- 50.Яворский Д. Р. Социокультурные импликации понятия "природа" в европейской философии: Автореферат дис. ... доктора филос.н., 09.00.13 - Философская антропология, философия культуры. Вологоград, 2013. 45 с.
- 51.Aplet G.H., Thomson Ja., Wilbert M. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness. USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2. 2000. P.89-98. URL: <http://wilderness.net>
52. Braverman I. Wild Life: The Institution of Nature. Stanford University Press, 2015. 347 p.
- 53.Schlüter O. Die Erdkunde in ihremVerhältniszu den Natur- und Geisteswissenschaften. *GeographischeAnzeiger*. 1920 Bd. 21. 276 p.
- 54.The world factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
- 55.Hubble Ed. The Observational Approach to Cosmology. Oxford: Clarendon Press. 1937. 366 p.

РОЗДІЛ 3. ДИКА ПРИРОДА ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЖЕРЕЛО СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

З'ясування соціально-філософських вимірів дикої природи передбачає аналіз дикої природи як джерела світоглядних настанов та священний простір. Актуальність дослідження чинників та рушійних сил розвитку суспільства обумовлює інтерес до дикої природи як ресурсу розвитку суспільства. Вище перелікована проблематика стала об'єктом філософської рефлексії в даному розділі дисертаційної роботи.

3.1. Дика природа як ресурс соціального розвитку

Розвиток сучасного суспільства актуалізує проблему дослідження чинників подальшого просування соціуму. Підкреслимо, що рушійними силами розвитку суспільства виступають наступні чинники та ресурси: – виробництво матеріальних, духовних благ та послуг; – соціально-ефективний менеджмент (управління); – соціальні та науково-технічні революції; – дії великих мас людей, спільнот, народів; – потреби та інтереси; – ідеологія, релігія; – наявність природного комплексу, здатного забезпечити життєдіяльність та розвиток людини та суспільства (природне оточення людини: ліси, поля, гори й степи, річки, моря, океани, клімат, флора і фауна, наявність корисних копалин тощо). Вище переліковані фактори керують виробництвом промислового, сільського та сервісного господарства, порушують ланцюги поставок засобів до життя і, в деяких випадках, забирають і життя. І вони є способами, якими зміни в дикій природі і кліматі різко або повільно вплинуть на життєдіяльність націй, особливо на поведінку тих, у кого менше ресурсів, ніж у інших. І коли це відбудеться, більш безпосередні політичні та економічні проблеми будуть затьмарюватись, відходити на другий план, або навіть перешкоджатимуть заходам для пом'якшення природного колапсу. Однак, адаптація країн до цих змін буде залежати не тільки від досягнень нових енергетичних технологій чи від доступності існуючих, але й від раціональної,

прагматичної природоохоронної політики щодо природи взагалі та дикої зокрема. В цьому аспекті слушним і своєчасним є аналіз проблеми дикої природи як ресурсу соціального розвитку.

Зазначимо, що людина – частина природи і для існування і розвитку вона змушена в тій чи іншій формі незмінно використовувати ресурси дикої природи. Природа як система об'єктивних умов існування людства виступає складовою соціальності. Виникнення природи передувало появі людини як в теорії великого вибуху, так і в теологічній концепції творення світу Богом-Батьком 5 778 років тому. Тому історичний розвиток природи містить період, коли вся природа була дикою і саме активність людини поклала початок скороченню її простору. В давньогрецькій міфології богиня Артеміда, що мандрує горами, лісами, болотами, розглядалась як захисниця диких тварин та дикої природи. Але на сучасному етапі майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО знаходиться під загрозою. Браконьєрство, незаконна вирубка лісів, рибальство та втягнення в промислове виробництво загрожують виживанню деяких з найбільш знакових видів тварин і рослин з царини дикої природи. У період з 1970 до 2012 роки чисельність видів дикої природи скоротилася в середньому майже на 60%. Нелегальна торгівля видами дикої природи оцінюється у 19 млрд доларів на рік, а неліцензована торгівля деревиною стала причиною для знищення 90% лісів у найбільших країнах в тропіках [20]. Так, наявність лісів виступає підґрунтям існування життя на планеті та умовою соціокультурного процвітання людства. Ліси грають найважливішу роль в забезпеченні водопостачання на планеті і в боротьбі зі зміною клімату. Але щороку з лиця Землі зникають сім мільйонів гектарів природних лісів. 50 мільйонів гектарів лісових угідь страждають від пожеж [16]. Зазначимо, рейтинг країн за площею територій і акваторій, не порушених діяльністю людини, очолила Росія, в якій є близько 15 мільйонів квадратних кілометрів дикої природи: приблизно вісім мільйонів – це суша, решта - морські акваторії. Другою в цьому рейтингу є Канада, на третьому місці –

Австралія, далі США і Бразилія. Саме на ці п'ять країн припадає понад 70% всієї дикої території і незайманих екосистем. Також в десятку країн з найбільшою площею дикої природи увійшли Франція, тихоокеанська держава Кірібаті, Китай, Нова Зеландія і Алжир [27].

Приріст знання щодо визначення впливу дикої природи на суспільний розвиток взагалі та форми господарства зокрема дає аналіз цього чинника в формаційному та цивілізаційному аспекті. Формаційний підхід дозволяє акцентувати на вирішальній ролі матеріального виробництва в житті суспільства, дає уявлення про вплив ресурсів дикої природи на економічні фактори як базисних для інших суспільних відносин. Цивілізаційний підхід вважає, що суспільство характеризується не стільки виробничим базисом, скільки специфічним для той або іншої цивілізації культурою, способом життя, системою матеріальних та духовних цінностей, баченням і способами взаємозв'язку з навколишнім світом, в тому рахунку і з дикою природою. Поширені як лінійно-стадіальні концепції цивілізації (як певний щабель світового розвитку), так і концепції відносно відокремлених локальних цивілізацій. Має сенс розглядати вплив дикої природи і в наступних форматах поділу етапів розвитку суспільства:

а) Первісне суспільство (до 3000 р. до н.е.); Стародавній світ (3000 р до н. е. - 476 р. н.е.); Середні віки (476 р - кінець XV ст.); Новий час (кінець XV в. - 1918 г.); Новітній час (з 1918 р) – дотепер;

б) Мисливці і збирачі; Аграрне товариство (приблизно до 1800 р); Індустріальне суспільство (1800-1960 рр.); Постіндустріальне суспільство (після 1960 року) [23];

в) Дикість, варварство і цивілізація (Л.Г. Морган, А. Фергюсон) [21].

Але ще Карл Ясперс зазначав: «Спроба структурувати історію, ділити її на ряд періодів завжди веде до грубих спрощень, однак ці спрощення можуть слугувати стрілками, що вказують на суттєві моменти» [28, с. 52].

Розглянемо вплив дикої природи на розвиток *первісного суспільства*. В самому тривалому в історії людства періоді – первісному суспільстві –

здійснювалася еволюція від виділення людини зі світу тварин до формування на Землі перших держав. Дата початку антропогенезу – становлення людини і людського суспільства – 2,5 млн років тому - є найбільш реалістичною [15, с. 16]. Існує декілька підходів до періодизації первісного суспільства. Так, поширеною є точка зору науковців П. П. Єфименка, М. О. Косвена, О. И. Першиця, відповідно до якої виокремлюють: – епоху первісного стада; – епоху родового ладу; – епоху розкладання общино-родового ладу (виникнення скотарства, плужного землеробства і обробки металів, зародження елементів експлуатації та приватної власності – пізній мезоліт і неоліт за сучасною класифікацією). Домінуючими критеріями при такому підході були еволюція форм власності та знарядь праці, ступінь поділу праці, сімейні відносини тощо [23]. На початкових етапах первісного суспільства майже весь ареал природи був диким і людина крок за кроком завдяки збиранню, риболовлі та полюванню освоювала її ресурси. Найбільш ефективним джерелом отримання необхідних для людського організму ресурсів на ранніх стадіях первісного ладу було полювання на диких тварин, яке вимагало попередньої підготовки, мужності, витримки, знання особливостей функціонування дикої природи, звичок звірів і, зазвичай, було неможливим успішно здійснюватися в індивідуальному форматі, на поодинці. Саме полювання було однією з перших форм організованої трудової діяльності, яка сприяла становленню примітивних форм соціальності. Але в подальшому поряд із загінним полюванням розвивалася і індивідуальна форма – з дотепними засідками і непомітним підкраданням до звіра. Була приручена собака, одомашнені і такі попередньо дикі тварини як коні, корови, вівці, кози, свині, деякі птахи. Первісні люди в якості житла використовували природні укриття (печери, гроти, скелі, а також дерева й кущі), а згодом навчилися будувати власне житло за допомогою колод і гілок дерев, яке покривалося шкурами тварин. Такий природний ресурс як вода обумовлював людей віддавати перевагу в якості місць постійного чи

тимчасового проживання береги річок, озер, морів. Висловлюється думка, що близько 40 тисяч років до н.е. загальна щільність населення тоді була ще дуже невелика і становила приблизно 1 людини на 10 км², а загальна чисельність населення світу навряд чи перевищувала 2 - 4 млн. чоловік [15, с. 19], тому антропогенний тиск на дику природу був незначним. Як підґрунтя господарювання використовувалися ті ресурси дикої природи, що знаходилися на поверхні і не викликали труднощів у первісних людей в їх освоєнні. Зростання народонаселення та небезпека від сусідства з дикою природою досить суттєво обмежували господарську активність людини, тяжкими були і умови повсякденного життя. Людина намагалася огородитися від дикої природи та створити безпечний, вже в деякій мірі окультурений простір. В подальшому замість збірного і мисливського господарства (такого, що лише «привласнює» ресурси дикої природи) з'являються нові способи ведення господарства, які вже «виробляють» матеріальні блага (землеробство, скотарство). Зі збиральництва людиною плодів дикої природи виросло землеробство: насіння диких рослин, зібраних людьми і не використаних повністю, давали сходи коло житла і в подальшому сприяло постійному використанню на спеціально розроблених, окультурених наділах землі. Пошук нових ресурсів дикої природи сприяв виникненню в давньому світі металургії і дозволив отримувати та обробляти метали (золото, мідь, бронза) й робить засоби й технології праці більше ефективними. Приріст населення землеробів і скотарів, зазвичай, був вище, ніж у мисливців-збирачів внаслідок більшої продуктивності виробничого господарства. Тепер та ж територія спроможна була прогодувати значно більше людей, але інтенсивність її використання значно зростала. На зміну мисливським громадам прийшли аграрні громади, які в своєму розвитку стали освоювати нові ареали дикої природи. Результатом розвитку виробничого господарства стало істотне зростання загальної чисельності населення: на рубежі V-IV тис. до н. е. на Землі вже проживало близько 80 млн. чоловік, а щільність населення

становила для заселених територій від 10 до 100 чол. на 1 км². [15, с. 25]. Прийнято вважати, що загальнолюдська періодизація первісного ладу закінчується приблизно на початку III тисячоліття до н.е., коли в Месопотамії, а потім в Єгипті виникли перші держави. Руйнування первісного суспільства в різних регіонах світу відбувалося в різний час, різноманітними були і моделі подальшого використання складових дикої природи в господарському та соціальному розвитку. Освоєння та використання різноманіття дикої природи було визначальним ресурсом становлення та розвитку первісного суспільства, а також наступних етапів розвитку суспільства.

В *Античному форматі соціальності* (Давні Греція та Рим) дика природа стає підґрунтям розвитку сільського господарства, провідною галуззю якого було землеробство і тваринництво (особливо вівчарство). Цьому сприяли сприятливі кліматичні та географічні умови, наявність повноводних річок і близькість морського узбережжя. Освоєння нових плідних земель використовувалося для вирощування головних землеробських культур – зернових (ячмінь, пшениця), винограду, оливок. Це забезпечувало більшу незалежність людини від плодів дикої природи. Як і раніше створювалися зрошувальні системи, застосовувалося збагачення ґрунту, це відсувало дику природу в важкодоступні місцевості. Залучається в значно більших масштабах і такий ареал дикої природи як море та його ресурси. Розвиток морських промислів та морського судноплавства сприяло формуванню нових транспортних комунікацій та торгівлі і стає чинником соціального та господарського розвитку середземноморських міст-полісів та античних держав. Важливий вплив на розвиток античної соціальності зробила Велика колонізація – освоєння греками узбереж Середземного, Чорного, Азовського морів та їх ресурсів. Колонії постачали метрополії такі ресурси дикої природи як ліс, мідь, смола, хутра, шкіру, льон, слонову кістку, будівельні матеріали, зокрема, кольоровий мармур, а також продукти харчування (особливо зерно, солоня

та в'ялена риба, мед тощо). Наявність лісових матеріалів і будівельного каменю забезпечували будівництво житла, культових будівель, палаців знаті, в яких використовувалось вже скло для вікон та архітектурне оздоблення публічних споруд. В розвинутому античному суспільстві існувало багато видів ремесл з обробки каменю, металу, шкіри, вовни, виготовлення виробів з глини, ткацтво. Найрозвиненішим з ремесл було гончарне виробництво, а також виготовлення посуду, будівельної кераміки, веретен для ткацьких верстатів, тканини, грузил для мереж з вилову морепродуктів, тиглів, форм для відливання монет і статуй. Новим у використанні ресурсів дикої природи стає видобуток срібла і золота та їх застосування для чеканки монет, виробництва художніх артефактів та предметів розкоші. В 312 році до н. е. була побудована Аппієва дорога – з Риму в Капую, яка потім була продовжена до Брундизії. Основа дороги (близько 570 км) була вимощена тесаним камінням з вулканічного базальту. Каміння укладали на шар гальки і цементу. Ширина дороги була до 6 метрів, а з боків дороги були схожі на тротуар піднесення і канали для відведення дощової води. Кожні 10 миль цієї цариці доріг, як називали Аппієву дорогу в Давньому Римі, були обладнані місцями для відпочинку. Через Аппієву дорогу було налагоджено сполучення Риму з Грецією, Єгиптом і Малою Азією. Так як Римський закон забороняв поховання в межах міста, то римляни для поховань використовували території освоєної і дикої природи вздовж Аппієвої дороги, де було розташовано багато гробниць, катакомб, пам'ятників і вілл римської аристократії, в тому числі, і вілла філософа Сенеки. Ця дорога існує дотепер і протягом тисячоліть виконувала функції важливої транспортної комунікації Європи. Будівництво обслуговуючих структур (ринкова, торговельна та дорожня інфраструктура, водоводи, бані) розширили використання ресурсів незайманої природи і сприяли подальшому соціальному розвитку соціуму.

В епоху Середньовіччя та Нового часу посилився вплив цивілізації на ареали дикої природи й масштаб використання її ресурсів. Особливо це

торкнулося незайманої землі, бо провідною галуззю феодальної економіки продовжувало залишатися сільське господарств. Розвиток землеробства вимагав постійного збільшення земельних наділів. Королі, які прагнули зміцнити свою владу, також роздавали захоплені землі служилим людям у приватну власність. За рахунок меліорації заболочених і посушливих ділянок збільшувалися площі культивованих земель і зменшувалися ареали дикої землі. Все ширше практикувалося збагачення ґрунту гноєм, торфом, золою, що вело до зростання врожайності. Отримують подальший розвиток городництво, садівництво, виноградарство. Починає використовуватися стійлова відгодівля худоби, поліпшувалася її породність та продуктивність. В якості природних видів енергії, що приводять у рух механізми, починають масово використовувати силу води, вітру, водяне колесо. Збільшена потреба в чорних металах вела до збільшення видобутку руди і виробництва чавуну, заліза і сталі. В якості палива використовували такі ресурси дикої природи як деревина, деревне і кам'яне вугілля, торф. Чисельність населення тільки Європи досягла в 1680 році приблизно 100 млн. чоловік з річним приростом до 6,2% [15, с. 67]. Це спонукало пошук людиною нових ареалів дикої природи. Нові території і ресурси дикої природи були освоєні завдяки Великим географічним відкриттям кінця XV – початку XVI століть. «Найважливішими з них стали: – відкриття Америки Х. Колумбом в 1492 р.; – відкриття морського шляху до Індії – Бартоломео Діасом (1486-1487), Васко да Гамою (1497-1498); – відкриття Північної Америки Дж. Каботом (1497-1498); – перше кругосвітнє мореплавання Ф. Магеллана (1519-1522)» [15, с.78].

В Новий час (17 – початок 20 століття) розвиток промисловості, освоєння нових територій для господарських потреб, урбанізація соціального простору поставили на поток використання природних ресурсів і простір дикої природи значно скоротився. Почалось «змагання» між країнами за знаходження та використання ресурсів в незайманій природі, яка розглядалася як безмежна комора. Так, потреби європейської

індустрії в ресурсах дикої природи зумовили колонізацію Африки низкою європейських держав: Великобританією, Францією, Німеччиною, Бельгією, Італією, Іспанією та Португалією. Цей процес набув такого масштабу, що отримав назву «гонки за Африку». Практично весь континент потрапив у розробку його природних багатств і вивезення сировини, корисних копалин та інших плодів дикої природи за межі континенту набуло значних обсягів. Ресурси дикої природи стають товаром, на який виникає попит. Відтворення людиною штучного навколишнього середовища («другої природи») значно зменшило як кількісні та і якісні виміри дикої природи. Використання потенціалу дикої природи ще не обмежувалося ніякими соціальними нормами чи заборонами і вважалося основним чинником розширення можливостей людини і прогресу суспільства в цілому.

В Новітній час (з 1918 р.) соціум потупово збільшує натиск на дику природу і залучає в господарський обіг майже весь перелік її ресурсів, які набувають комерційного статусу. Цьому сприяє новітній техніко-технологічний комплекс, що дозволяє проникнення людини як в глибини земної кулі та світового океану, так і у важкодоступні місця існування дикої природи. Завдяки супутникам, авіації, дронам та іншим технологічним засобам досліджено майже кожен квадратний метр території Землі і сучасне покоління має досить точне уявлення про ресурси, красу і своєрідність «островів» дикої природи. Її ареали збереглися на відстані від людських поселень, дорог та інших транспортних комунікацій, вони розташовані відсторонено від господарської активності людини та її перетворювальної діяльності навколишнього природного середовища.

На сучасному етапі соціальні суб'єкти активно опановують Арктику та Антарктиду з метою пошуку та промислового і соціального використання їх ресурсів, і зокрема, води. Красномовними є факти, що у всьому світі природа надає послуги на суму близько 125 трильйонів доларів США в рік, що з 1950 року зі Світового океану було вивезено майже 6 мільярдів тонн риби та інших морепродуктів, а принаймні 70% з нових ліків

створюються від природного джерела [27]. Через обмеженість або навіть брак деяких ресурсів дикої природи на Землі людство (чисельність якого наближається до 7,5 млрд. чол.) все частіше звертає увагу на природний потенціал Місяця, Марсу та космічного простору взагалі. Можна стверджувати, що має місце екологічний антибіоз, який можна тлумачити як спосіб існування людини, міста, країни за рахунок паразитичної або хижацької експлуатації частини природи і її компонентів. Поки що найчастіше людина саме по-хижацькому використовує ресурси планети, а приклади симбіозу людини і дикої природи дуже рідкісні. Тим часом природа має виняткову цінність як підґрунтя життя на планеті, тому необхідно скорочувати екологічний антибіоз шляхом впровадження в мислення і діяльність людини настанов щодо природозбереження дикої природи, поваги до її прав та відношення до неї як до екзистенціалу людського буття.

Посилення антропогенного впливу на природу внаслідок індустріального розвитку соціуму обумовило появу кризисних екологічних процесів у світовому масштабі. Шістнадцять з 17 найтепліших років в історії людства відбулися саме в 21 столітті. Ця тенденція не тільки загрожує екосистемам і біорізноманіттю світу, але і являє собою серйозний ризик для світу, безпеки і сталого розвитку. Багато конфліктів в сучасному світі ініціюються, поглиблюються або затягуються – саме конкуренцією за обмежені природні ресурси [35]. Зростання темпів виробничої діяльності людства – викликало руйнування множини екологічних систем, скорочення біологічного різноманіття, забруднення й виснаження природних ресурсів (повітря, води, землі, лісів), незворотні кліматичні та ландшафтні зміни – все це актуалізує увагу дослідників до екологічної проблематики і, зокрема, до проблеми оптимізації взаємовідносин людини з дикою природою.

Актуальним стає питання щодо захисту дикої природи. Збереження дикої природи постає не суб'єктивним завданням, а об'єктивною необхідністю, що обумовлена закономірностями біосфери. Але взаємини з

природою ринкова економіка робить все більш прагматичними, комерційними. Природоохоронна діяльність розпорошена в інституційному форматі і не завжди є предметом активності органів місцевого самоврядування. На думку експерта, «над вітчизняної природоохороною та зоозахистом тяжіє меркантилізм, марксизм, антропоцентризм і комплекс подвійних стандартів. Зі святої справи охорона природи і захист тварин перетворилися на засіб наживи. Вітчизняна ідеологія заблукала і ніяк не може вибратися з гушавини сумнівних гасел і міфів епохи розвиненого соціалізму типу «раціонального використання природних ресурсів на благо радянського народу [6, с. 5]. Впроваджені в практику природоохорони повинні бути ідеї екофілософської цінності дикої природи, що не залежить від їх користі для людини та виробництва. Треба охороняти флору і фауну, природні ландшафти заради них самих, із-за їх матеріальної, духовної цінності. І тим самим зберігати природу для людей та їх нащадків. Але поки що домінує сліпа віра в поліцейські, економічні заходи захисту природи, також розповсюджено сподівання на совість людини і на незначний обсяг використання людиною ресурсів дикої природи. Важно розуміти, що охорона дикої природи – це охорона життя взагалі, це охорона свободи і автономії дикої природи, її моральних прав самоорганізацію та певне усамітнення. Внутрішня цінність тварин і рослин не залежить від їх користності для людини. Точніше, ця залежність носить опосередкований характер. Але використання ресурсів дикої природи повинно спиратися на відновлюваний формат вже окультуреному виробництві.

На початку третього тисячоліття постіндустріальне суспільства зіткнулося з загостренням екологічної кризи. Відносно до дикої природи це стосувалося наступних проблем: – різке скорочення біологічного різноманіття; – забруднення води, повітря, землі; – виснаження певних видів корисних копалин; – посилення експлуатації особливо цінних та унікальних природних комплексів; – шкідливий вплив нових технологій та небезпека техногенних катастроф. На жаль, існуючі екологічні проекти

щодо подолання кризових явищ в дикій природі відрізняються утопічністю, міфологічною і регіональною нерозмірністю, а структура і ціннісний ряд глобальної екологічної свідомості на початок 21 століття сформовані слабо, незважаючи на те, що екологічний дискурс розповсюджений вже на всі сфери життя суспільства.

Сучасне природокористування зіштовхується з необхідністю розробки нової моделі відносин суспільства з дикою природою, яку треба розглядати і зберігати як «оригінал» природного ареалу та «священний простір» людства. В наукових дослідженнях збереження дикої природи вказується на тенденцію зростання масштабів вторгнення людини в простір дикої природи. В зв'язку з цим пропонуються такі альтернативні сучасним практикам концепції охорони природи: ресурсізм, заповідання та екоцентризм. Для ресурсізма характерні тимчасові «ресурсні» заказники - мисливські, лісові, морські. Класична природоохорона базується на створюванні на ареалах дикої природи заповідників і національних парків. Екоцентризм спрямований на створення «сверхзаповідників»; де, по-перше, забороняється будь-яке (економічне і неекономічне) використання дикої природи, і, по-друге, останній надано повну свободу і незалежність. Підґрунтям для відмінності даних ідеологій є їх етична складова. Ресурсізм представлений «ринковою» етикою, де головне - економічна вигода і прагматизм (благо все, що дає прибуток). Згідно ресурсізму, заповідна справа має бути раціональною. Екоцентризму, навпаки, етичний, його найважливішою складовою є етика дикої природи (найбільш радикальний напрямок екологічної етики) [26, с.11]. Знищення дикої природи відбувалося протягом всієї історії людства. Джек Тернер в зв'язку з цим зауважує: «Хоча екологічна криза здається новою (бо вона відноситься зараз до «новин»), вона не є новою, нові тільки масштаб і форма. Ми втрачали дике поволі протягом десяти тисяч років і прощали кожну втрату, а потім забували. Тепер ми зіткнулися з остаточною втратою. Хоча жодна інша криза в людській історії не може з цим зрівнятися, наш коментар є

дивно приглушеним і сумним, як ніби катастрофа, яка відбувалася з нами, не була викликана нами. Навіть найбільш поінформовані та освічені продовжують їсти їжу, просочену гербіцидами, пестицидами та гормонами, носити пластиковий одяг (наш улюблений поліестер), купувати японські товари, незважаючи на їх щорічне вбивство дельфінів - весь цей час продовжуючи базікати на своєму абстрактному мовою про екологічну кризу» [25].

Зазначимо, що проблеми дикої природи, клімату та наслідків індустріальної активності людини для майбутнього розвитку людства активно обговорюються в інтелектуальних колах як міжнародного, так і національного рівня. Ці питання включені в порядок денний зустрічей найбільш важливих соціальних суб'єктів в геополітиці. В зв'язку з цим особливий інтерес викликає доповідь Римського Клубу «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети», що приурочена до свого піввікового ювілею. Ювілейна доповідь підготовлена двома Президентами Римського Клубу – Ернстом Вайцеккером і Андерсом Вейкманом, за участю тридцяти чотирьох інших членів Римського Клубу [36]. Вираз «Come On!» має кілька значень. Його можна тлумачити при написанні «С'тoп» як «Не намагайся обдурити мене». Мається на увазі бажання людей не бути обдуреними звичним описом дійсності і звичними ж порадами, які не здатні перетворити світ на краще. Інше значення заголовка більш оптимістичне: «Come on, приєднуйся до нас!» і стосується прагнення знайти рішення, які певною мірою торкаються дикої природи. В зв'язку з цим в доповіді проголошується заклик до альтернативної економіки, «нового Просвітництва», холістичного світогляду, планетарної цивілізації. Начальні етапи формування людської цивілізації відбувалися в умовах «порожнього світу» – коли світ характеризувався величезними неокультуреними територіями і багатством різноманіття ресурсів, в тому числі й дикої природи. Це відбивалося в домінуючих релігійних та політичних ідеологіях, в світоглядних орієнтаціях, стереотипах мислення.

На таких принципах функціонували державні інститути та філії громадянського суспільства. На сучасному етапі людство, на думку американського еколога і економіста Германа Дейлі [12], увійшло в «повний світ», в якому вичерпано майже всі ресурси соціального розвитку і який заповнений по вінця в аспекті освоєння людством природного оточення. Якщо людство і далі буде продовжувати жити відповідно парадигмі «порожнього світу», то жорсткий кризис, масштабний колапс незабаром паралізує соціум. Серед стереотипів мислення «порожнього світу» особливу критику авторів доповіді «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» викликає такий показник як Внутрішній Валовий Продукт (ВВП), в структурі якого закладено прагнення до необмеженого зростання. Цей індекс, на думку дослідників, відображає витрати і не бачить цінностей та проявів блага, що існують поза ринкових віносин. Єдине, що вимірює ВВП - швидкість, з якою гроші рухаються в економіці [36]. На нашу думку, показник ВВП на душу населення за рік все ж таки має позитивний характер і свідчить й про зростання соціально-економічної свободи громадянина тієї чи іншої країни та відбиває факт ефективності управління в суспільстві. Темпи зростання ВВП на людину за рік відбиває соціально-конструктивну складову здійснення суспільного виробництва та відтворення в певній соціокультурній системі. Але дійсно, цей показник придбав такий вплив, що жодна політична сила сучасності вже не ставить завдання зменшити ВВП країни. Але це відбувається за умов глобальної чи локальної кризи, що зменшує тиск на природу взагалі та дику природу зокрема.

Є надія, що сучасна епоха увійде в історію як час усвідомлення людиною справжньої цінності дикої природи, фундаментального значення її унікальних параметрів та ресурсів для збереження та збагачення життя на Землі і розвитку соціуму. Суспільне просування вперед не може ґрунтуватися на експансіоністських, хижацьких установах і орієнтуватись не на гармонію природи і людини, а тільки на одностороннє панування людини

над природою. Збереження важливих параметрів та ресурсів дикої природи, які сформованих протягом мільйонів років еволюції, стає однією з головних цілей людства. Одним з визначальних критерієв рівня розвитку суспільства стає рівень гармонії з природою, соціально-конструктивної адаптації в біосферні процеси, уміння співставляти функціонування виробничого комплексу суспільства з можливостями дикої природи. Екологізація різних сфер життєдіяльності суспільства в перспективі буде сприяти реалізації ноосферного формату функціонування людства, збереженню гомеостатичної рівноваги системи «суспільство – дика природа» і буде реалізовано як на регіональному (національному), так і глобальному рівнях.

3.2. Дика природа як джерело світоглядних настанов та священний простір

Зростання темпів виробничої діяльності людства викликало руйнування множини екологічних систем, скорочення біологічного різноманіття, забруднення й виснаження природних ресурсів (повітря, води, землі, лісів), незворотні кліматичні та ландшафтні зміни — все це актуалізує увагу дослідників до екофілософської проблематики і, зокрема, до проблеми дикої природи та формування відношення до неї як священного простору. Спираючись на доробок фахівців з осягнення такого ракурсу дикої природи (Л. Грєбер [7], В. Борейко [3–6], В. Бочарников [8–11], К. Мілтон [34]) та із урахуванням сучасних реалій вважаємо слушним з'ясування сутності понятійної конструкції «дика природа як джерело світоглядних настанов та священний простір», що і виступає предметом філософських розмислів в цьому підрозділі.

Перш за все необхідно з'ясувати зміст понять «світогляд», «світоглядні настанови». Світогляд в першому наближенні – це сукупність поглядів на світ, місце та роль людини в ньому. Світогляд людини в філософській літературі визначають як сукупність уявлень людини про світ,

міркування про себе, про свої відносини з навколишнім світом, про своє призначення в цьому плінному світі та про принципи та засоби реалізації власної життєвої стратегії. Як відомо, світогляд містить такі елементи як знання, переконання, емоції, почуття, віра, цінності, бажання, життєві орієнтири, ідеали, програма дій. Світоглядні пошуки сприяють самоствердженню особистості в соціальному просторі, реалізації її творчого потенціалу. Світогляд розвивається разом з розвитком людини та суспільства через постійну зміну об'єктивних умов її життєдіяльності і освоєння людиною нових соціальних можливостей та ролей, тому світогляд не носить постійний характер, а світоглядні пошуки супроводжують людину все життя.

В світогляді людини дика природа може відуватися та осмислюватися на таких рівнях як світовідчуття (емоційно-психологічний аспект віддзеркалення природи в свідомості людини); світосприйняття (який дає уявлення про дику природу за допомогою наочних образів); світорозуміння (інтелектуальне осмислення дикої природи через систему філософських категорій). Останнє і є філософською рефлексією дикої природи, теоретичним рівнем світоглядних настанов щодо неї.

Треба зазначити, що «сучасна людина має більший, ніж попередники, ідейний простір для осмислення себе, своїх можливостей, для з'ясування цілей власної життєвої стратегії, ціннісних та моральних настанов. Розвиток інформаційних комунікаційних технологій збільшили джерела отримання інформації про навколишній світ, принципи облаштування різноманітних соціокультурних систем, шляхи їх вдосконалення, про зміст повсякденного життя людей в різних суспільствах. Розширення меж свободи, впровадження демократичних процедур та створення інституцій громадянського суспільства спонукали сучасну людину також до творчості в світоглядних пошуках. В той же час світові світоглядні комплекси виступають підґрунтям або мейнстримом в пошуках сучасною людиною ідейних настанов своєї світоглядної карти»[13].

Традиційно виокремлюють наступні історичні типи світогляду – міфологічний, релігійний, філософський. Іноді до вище перелікованих додають ще науковий, художній, екологічний, педагогічний та деякі інші. Розподіл світогляду на окремі типи дещо умовний, в реальності певна система поглядів соціального суб'єкта завжди має характер поєднання різноманітних складових в різних композиціях та формах.

Розглянемо особливості сприйняття дикої природи в різних типах світогляду. Для міфологічного світогляду характерно розумінням світу, яке поєднає віру та знання, фантазійні сюжети та реальні картини оточуючого світу, використовує художні засоби (метафори) у відзеркаленні світу у свідомості людини. Міфологічний світогляд формує у соціальних суб'єктів колективні уявлення, норми поведження, цінності, тотеми та табу суспільного життя. Міфологічний світогляд сприяє формуванню анімістичної картини буття, веде до одухотворення усього суцього, й, зокрема, дикої природи. Це олюднення предметів, ареалів дикої природи є наслідком нерозчленованості буття на суб'єкт та об'єкт, нероздільності людини і дикої природи. Це свідчить, що у світогляді домінує світовідчуття та емоційне ставлення до світу, гілоїстична настанова щодо дикої природи.

Певною мірою, міфологічний світогляд є першим проявом поетичних складових в осмисленні світу проти прози життя. Сподівання на магічні властивості певних речей чи місцевостей відбилися на віру в існування відомих міфологічних артефактів, зокрема таких як Чаша Грааля, Ковчег Завіту, Шамбала та інші. Всі вони торкаються проблематики дикої природи та її таїнств. Так, Чаша Грааля – це чаша, з якої, відповідно до легенди, Ісус Христос куштував на Таємній вечері і в яку Йосип Ариматейський зібрав кров з ран розп'ятого на хресті Бога-Сина. Ця Чаша виступає таємничим творінням з ресурсів дикої природи. В якому місті природи чи культурного ландшафту знаходиться цей містичний артефакт – невідомо. Але, вважається, що той, хто знайде і вип'є з чаші Грааля, отримує абсолютну владу над

природним та соціальним світом, таємні знання про природу та соціальні процеси, а також прощення гріхів, вічне життя, а також різні блага у вигляді побутового комфорту тощо. Часто слова «Святий Грааль» тлумачиться в повсякденному вжитку як позначення будь-якої заповітної мети, яка є недосяжною для простої людини або важко досяжною. Отримання соціальних благ в переносному значенні пов'язують саме з дотиком до цього міфичного артефакту, створеного з матеріалу дикої природи.

Щодо міфологічного Ковчегу Завіту, то пошуки його ведуться вже багато століть в різноманітних місцях, в тому числі в таємничих ареалах дикої природи. Ковчег Завіту, згідно релігійним тлумаченням, містить кам'яні Скрижалі Заповіту з Десятьма заповідями. В Ковчегові зберігалося і невимовне Ім'я Бога з іншими Його епітетами. Є гіпотеза, що цей артефакт знаходиться в Ефіопії в Храмі на річковому острові.

Наступний міфологічний артефакт – Шамбала. Це – міфична місцевість в Тибеті чи в інших навколишніх регіонах Азії (ареали дикої природи - пустеля Гобі або Гімалаї). Це місце знаходження Великих Вчителів, що визначають та просувають своєю інтелектуальною діяльністю еволюцію людства. Ідея Шамбали була привнесена в сучасну езотеричну традицію нашою співвітчизницею Оленою Блаватської (1831-1891). Вона була одним із засновників Теософічного товариства, головною метою якого було створити ядро Всесвітнього Братерства, де не буде мати значення різниця раси, кольору, шкіри, статі, касти й віросповідання. Це допоможе розкрити надчуттєві сили людини й досягнути таємничі явища в дикій природі. Олена Блаватська була прибічницею окультизму та спиритуалізму (віра в реальність посмертного життя і можливість спілкування з духами померлих за допомогою медіумів).

В архаїчний період розвитку суспільства світоглядні настанови людини ґрунтуються на міфологічній свідомості, а у відносинах людини і природи майже не було конфліктів. В епоху Середньовіччя християнство витісняє віру в існування духів та богів, які є її покровителями. В природі

світоглядна свідомість людини скорочує кількість предметів поклоніння (тотемів). Поступово відбувається десакралізація простору дикої природи і людина займає в ньому найвище місце в ієрархії природних створень Бога. Природа, яка позбавлена сакрального статусу, стає об'єктом утилітарного погляду та експлуатації для задоволення різноманітних потреб людини. Починаючи з цього періоду філософія природи майже повністю позбавлена «екологоподібного» дискурсу. Це в подальшому обумовило кризові тенденції у взаєминах людини й дикої природи, що, можливо, і є причиною і екологічної кризи.

В релігійному світогляді розуміння світу здійснюється через подвоєння світу на земний і небесний, визнання існування надприродних сил та відведення їм головної ролі у світобудові та житті людей. Для релігійного світогляду характерним є віра в існування Бога і поклоніння йому як вищій істоті; розуміння його як Творця, що створив світ. Для цього типу світогляду характерно також дотримування носіями цього типу світоглядних настанов певного культу (обрядів, ритуалів), фанатизм, догматизм. В релігійному світогляді дика природа осмислюється як творіння Бога, як тайна, диво, видовище, що дає людині яскраві почуття і наснагу для творчості. Релігійний світогляд ґрунтується на вірі у надприродні сили, які діють і в дикій природі.

Філософська рефлексія дикої природи може базуватися як на науковому, так і на релігійному підґрунті. Тому дика природа відбивається в світоглядній свідомості людини як в матеріалістичному, так і в ідеалістичному форматі. Але в різноманітних філософських течіях наповненість та спрямованість філософського осмислення дикої природи та принципів взаємин людини з нею дуже різняться.

Зазнаємо, що світоглядний вибор людини обумовлений обставинами публічного та приватного життя, індивідуальним досвідом людини, специфікою залученості в певні соціальні практики, конкретними ситуаціями та випадковим збігом подій в індивідуальній та суспільній

життєдіяльності. Факторами формування світоглядної свідомості людини є також зміст і форми виховання (сім'я, школа, оточення), механізми соціалізації; сила правових та соціальних норм, звичаїв, глобалізаційних та регіональних, локальних настанов; досягнення науки, релігія, а також існуючий устрій суспільства; соціальні лідери, «кумири»; приклад досягнутих соціального успіху популярних осіб; пропаганда, реклама і агітація у засобах масової інформації; мережева, «форумна» та «блогерна» активність в Інтернеті, використання людиною нових комунікаційних засобів, наявність доступу до альтернативних джерел інформації [14, с. 17].

Відкрите суспільство надає людині значний масив інформації про навколишній світ, про ареали дикої природи, їх вид та зміни в її ландшафтах. В сучасному світі зростає обсяг онлайн-ного, безконтактного спостереження та милування пейзажами дикої природи завдяки використанню новітніх технологій та застосуванню спутникових спостережень Землі, що відбивається на формуванні певних світоглядних орієнтаціях людини. Також дозвільна діяльність, відпочинок, походи та туристичні тури до місць розташування дикої природи змістовно змінюється завдяки комп'ютерно-комунікаційним технологіям.

Мережевий простір дикої природи має кроскультурний характер і розширює можливості людини з осягнення різноманітних просторів дикого життя природи в різних соціокультурних системах. Соціальний простір сучасності характеризується подоланням структури тривимірної просторової парадигми, що була притамана періоду Нового часу. Сучасний соціальний простір дорівнює розміру всієї поверхні Землі, а природний світ через зникнення зовнішніх меж простягається по всьому Всесвіту і його вивчення залежить від можливостей космічних технологій та техніки. У сучасної людини глобальність формує відчуття тотальної єдності, яка ігнорує будь-які кордони і стає передумовою для ознайомлення з ареалами дикої природи на планеті та у Всесвіті. Це обумовлено і зростанням індивідуальної пізнавальної активності, що породжена високим рівнем

інтелектуального розвитку сучасної людини. Споглядання дикої природи обумовлює широкий ідейний простір для осмислення людиною себе, своїх можливостей, для з'ясування цілей власної життєвої стратегії та шляхів її реалізації, ціннісних та моральних настанов.

Сучасна людина має більш широкі межі свободи, а впровадження демократичних процедур та створення інституцій громадянського суспільства спонукають сучасну людину до творчості в світоглядних пошуках та індивідуальній самореалізації, в тому рахунку, і в лоні природи. Світоглядна свідомість є невід'ємною складовою процесу соціалізації людини, формування її поглядів щодо природи та суспільно значущих об'єктів дикої природи. Людина бачить вічне у дикій природі, безкінечне, бачить дух буття й дух життя в природних предметах. І не просто бачить, а визначає ними свою власну поведінку, що є світо-відповідною змісту того природного світу, що оточує людину та наповнює її душу.

Світоглядна свідомість завжди є формою самосвідомості, рівень і щабель якої залежить і від способу спілкування з дикою природою, духовними цінностями, якими вона наповнюється.

Дика природа здійснює певний вплив на світоглядні орієнтації людини в залежності від її релігійної та етнічної приналежності. Так, загальна кількість прихильників християнства (православ'я, католицизму, протестантизму, англіканської конфесії та інших) в світі перевершує 2,3 млрд. людей. Мусульман у світі – близько 1 млрд. 500 млн. осіб. Буддистів – близько 500 млн. осіб. У відсотковому відношенні до чисельності населення планети (7,4 млрд.) прихильників християнської віри – 31,4%, ісламу – 23,2%, індуїзму – 15%, буддизму – 7,1%, народних релігій – 5,9%, іудаїзму – 0,2%, інших – 0,8%, афілійовані – 16,4% [37].

Кожна релігія має свої символи віри та об'єкти поклоніння в дикій природі, але для всіх них характерний погляд на ці природні об'єкти як на священний простір. Онлайнна та реальна відкритість світу в аспекті наукового пояснення природних процесів викликає розчарування у

сучасної людини і провокує її на відвідування ареалів дикої природи та на пошуки загадкових, непізнаних поки ще наукою та людьми речей та процесів. Це актуалізує пророчий вираз з Біблії – «у великій мудрості багато печалі; і хто примножує пізнання, примножує скорботу» [2], а також знайшло прояв у сучасних арт-практиках.

Відвідування ландшафтів та об'єктів дикої природи обумовлено бажанням людини знайти ненаукові, містичні обґрунтування природних і соціальних явищ і має значне поширення як у світському, так і релігійному ареалі. Містичне супроводження відвідування місць дикої природи є однією з форм усвідомлення і пошуком способів єднання з вищою дійсністю, сакральним, Богом. Цей спосіб заснований на безпосередньому досвіді переживання, інтуїції, інсайті або інстинкті. «В межах етики дикої природи існує багато різних видів реагування людини на природу. Сентименталізм і романтизм, містицизм і науковий підхід, спорт і релігійне відчуття і багато інших несумісних способів» [7]. Для більш повного усвідомлення дикої природи необхідно розуміння святої сили, що притамана їй. «Як тільки істинний прихильник дикої природи відчує в своєму ідеальному пейзажі божественне, він починає намагатися прояснити отримане їм духовне послання. Він може не пошкодувати зусиль, захищаючи свій ідеальний пейзаж від шкоди, і при вивченні його, з метою більш глибокого оцінювання, він буде намагатися передати його загадковість в мистецтві або просто розповісти про своє захоплення сім'ї і близьким» [7]. У момент зустрічі з таким пейзажем людина переживає певні почуття, які багато в чому змінюють її сприйняття даного ареалу. Він –ареал дикої природи – стає для неї святим.

Головною відмінністю відображення дикої природи в світоглядній свідомості людини на початкових етапах історії був синкретизм (коли міф і релігія виступають в певній цілісності, гомогенності, ієрархії або соціальній стратифікації) та антропоморфізм (пізнання дикої природи за аналогією з людиною, коли на явища природи переносяться ознаки людини і

використовуються її індекси (виділяються права і ліва сторона, верх і низ, чотири напрямки світу тощо). У світоглядних орієнтацій, які формується під впливом фрагментарного спілкування людини з дикою природою, використовується система обрядів, тотеми і табу, що виступали регуляторами соціальних відносин. Міф об'єднує в собі функції соціальної комунікації, передачі знання і виховання, він регулює відносини в суспільстві і характеризується емоційністю, психологізацією; нерозрізненням імені і того, що воно позначає (речі та символи).

Вплив дикої природи на світогляд людини відбивається і такому явищі як ескапізм. Сучасне суспільство повсюдно використовує Інтернет та інші нові інформаційні і комунікаційні технології, що з'єднують кожного з кожним, але в результаті зростає самотність і самотійне відсторонення людини від соціального оточення. Продукування безлічі матеріальних, сервісних послуг, виникнення товарного фетишизму, повінь «фейкових» новин в інформаційному просторі суспільства призводить до того, що замість багатогранно розвиненої особистості є штучно сконструйований споживач, над яким домінують речі смартфонів та інші гаджети.

Ескапізм припускає усвідомлену «втечу», яка позбавляє індивіда необхідності і можливості здійснювати зв'язок з суспільством. Поряд з різними формами ескапізму (алкоголь, наркотики, комп'ютерні ігри, серфінг в інтернеті по хвилям віртуальної дійсності, мистецтво тощо), у деяких випадках ескапістські тенденції приймають форму відлюдницького способу життя і обґрунтування необхідності усамітнення в дикій природі.

Ескапізм дозволяє людині тимчасово відгороджуватися від тиску негативних соціальних факторів, від необхідності вирішувати важкі проблеми в приватному та публічному житті, і радикально звільняють свідомість від небажаної інформації і здійснення дій, що суперечать її етичному кодексу. До втечі в ареали дикої природи сучасну людину спонукає й бажання мати більш різноманітне життя, адреналіновий голод, трансцендентальна втома, незадоволеність собою в індивідуальному і

соціальному сенсі. Тому масовим захопленням стають екстремальні види спорту, екстремальний туризм й ризиковані подорожі місцями дикої природи. Цінність дикої природи для багатьох романтиків обумовлена розглядом її як місця для уникнення задухи цивілізації.

Зазначимо, що світоглядні настанови, обумовленні впливом дикої природи, зіштовхуються з реаліями ринкової економіки і її впливу на світоглядні орієнтації сучасної людини. В тканину світоглядних настанов проникають ідеї та цінності ринкового світогляду. Ринковий світогляд як передумова соціалізації сучасної людини базується на таких цінностях як: володіння інтелектуальним капіталом, здібність вірно аналізувати співвідношення попиту та пропозиції на локальному та глобальному ринках і вміння пропонувати соціально-ефективні рішення; досягнення престижного соціального статусу; креативність, вміння бути конкурентоспроможною особою, “товаром”, на який є локальний чи глобальний попит; гроші і технологія їх отримання; власність на засоби виробництва товарів та послуг. Проблемою сучасного суспільства є формування ринкового світогляду, який би розглядав дику природу як екзистенціал люського буття, як священний простір. Сучасна освіта повинна навчити людину такій соціально-економічній поведінці, яка є адекватною принципу збереження дикої природи, повазі до її прав і свободи, зокрема і свободи від експансії та руйнівних дій людини. На жаль, «вільний ринок» в сучасному суспільстві насправді є монополістичним ринком, контрольованим корпораціями, які економлять на розробці й впровадженні дорогих екологічних технологій.

Для світоглядних орієнтацій сучасної людини притамана кроскультурна пастишність, тобто, еkleктичний та гібридний характер світоглядних настанов, виникнення яких обумовлено специфікою сучасного суспільного розвитку, для якого характерна соціокультурна неоднорідність, невизначенність, різновекторність, та атомарність, існуванням сучасної людини на перехресті культур. Атрибутами

кроскультурного пастиш є: – посттрадиціоналізм; – витіснення корінних культурних форм і створення еkleктичної суміші елементів з різнотипних культур життєдіяльності людини; – стилізація культурного пласту інших часів чи інших культур в нове утворення, що задає іншу аксіологію та світоглядну спрямованість, ніж його складові; – номадизм його творців та носіїв; – симуляція; – зверненість до повсякденності; – автономія особистості» [14, с. 4].

Характерним є посилення руху до релігійно-містичного забарвлення світоглядних настанов, потенціал релігії став ще більш ефективним в організаційному й обрядово-культурному (практичному) вимірі. Релігійно-етнічне підґрунтя світоглядних засад є більш стабільним і довготривалим, ніж суто світські ідеологічні програми та настанови [14, с. 24].

Зазначимо, що екзистенційна зустріч людини з назайманою, первісною природою, навіть на кордоні з нею, викликає у людини почуття захоплення, схиляння перед нею як дива, досконалості та абсолютної краси. Споглядання її ландшафтів та милування її витворів закладає в людині певні світоглядні настанови. Розширення життєвого простору є природним прагненням усіх організмів і людина не є виключенням. На протязі всієї історії людства відбувався процес освоєння дикої природи і створення штучного світу, який до останніх століть поступався за масштабами природному навколишньому середовищу. Невід’ємними атрибутами сучасного соціуму виступають вже штучна інфраструктура та віртуальний світ. Прагнення до комфортності, гонка за часом в повсякденному житті ведуть до того, що життя сучасної людини проходить все більшою мірою в середовищі техногенних ландшафтів і штучних матеріалів. Але це ж загострює необхідність спілкування людини з першою, дикою природою, першеприродним середовищем існування.

На сучасному етапі основним джерелом протиріч людини з природним середовищем виступають її матеріальні потреби і інтереси, прагнення максимально вичавити з природи все, що їй необхідно для своєї

життєдіяльності. Оскільки потреби людини весь час зростають, розширюються, а можливості освоєної вже природи задовольняти їх небезмежні, то людина, чим далі, тим більшою мірою прагне використовувати потенціал дикої природи.

Екологічні негаразди сучасності, а також зростання темпів життя людини в урбаністичному середовищі актуалізували необхідність спілкування людини з ареалами дикої природи, формування відношення у неї до дикої природи як до священного простора. Які ж підстави щодо цього можна виокремити? Зазначимо, що поняття «святе» і «священне» близькі за значенням і можуть бути атрибутом одного і того ж предмета, в даному випадку – дикої природи. Можливо тлумачити співвідношення «святого» і «священного» і як засіб і мету. Тлумачення дикої природи як священного простору має, перш за все, релігійне підґрунтя. Святим є творіння Богом природи і не викликає сумнівів, що існування природи передувало появі людини, яка з перших кроків своєї активності почала процес соціалізації природи. Згідно такому підходу дика природа як священний простір має онтологічний статус. Висловлюється думка, що потрібно бачити природу вже як священну і визнати, що її святість залежить від того, що вона розглядається як окрема від людства [34].

Атрибут «священне» підкреслює відокремленість дикої природи від мирського, меркантильного і підкреслює необхідність особливого до неї відношення, як такого, що належить до сфери Божественного і має благодатні властивості. Ареали дикої природи – це земні версії порядку і вдосконалення, де людина може найбільш повно «перевтілитися». Дика природа представляє землю такою, якою вона була на початку свого існування, відразу після створення Богом. Первозданна, дика природа є також образом відновлення Образа Божого, порятунком, як зазначається в християнській традиції, занепаłego світу. На відміну від Едему (Сад спокою, невинності і легкої праці) дика природа є місцем постійної боротьби, тяжкої, але такою, що все ж облагороджує. Стародавній Едем

представляв потребу доіндустріальної людини в образі домашнього комфорту, здатного підтримати її в повсякденному тяжкому житті [4]. Дика природа тлумачиться «як Лик Бога, як традиційна тріада істини, добра та краси. І саме на лоні дикої природи Будда, Мойсей, Ісус та інші великі мислителі та вчителі знайшли своє просвітлення, бачення і осяяння» [4, с. 131]. Дика природа розглядається як святе місце, бо вона містить «ієрофанії» (місця жертвовного шанування) та, на думку певних соціальних суб'єктів, містичні властивості. Вона є місцем очищення людини від мирських вад та нікчемних спокус, можливістю зануритися в досконалий, гармонійний світ (нехай тільки на уїкенд або у відпустці) і виринути очищеним. Прагнення людини до порядку також спонукає її розглядати дику природу як священний простір, в якому панує гармонія, досконалість та системність. «Етика дикої природи – це аксіоматична система почуттів і переконань. Подібно до всіх аксіоматичним системам, вона організована пірамідально, з головним доводом на вершині і з колом значень біля основи. Порядок є не меншою мірою справою рук людини, ніж природи, тому порядок дикої природи може бути натхненням і дією для людини» [7, с. 36].

Лінда Гребер у своїй книзі «Дика природа як священний простір» виокремлює чотири найважливіші моменти в проблематиці філософії дикої природи. По-перше, це поняття "священність" дикої природи; по-друге, необхідність створення нової екологічної етики – етики дикої природи; по-третє, формування спільноти справжніх прихильників дикої природи, і по-четверте, розширення поняття Абсолютно Іншого до ділянок дикої природи. За Л. Гребер, саме тому, що дика природа є Абсолютно Іншим, відмінним від нас, ми повинні цінувати, поважати, любити і захищати дику природу [7, с.12-13].

В дикій природі священними об'єктами можуть виступають визначені гори, водні об'єкти чи джерела, гаї, дерева, валуни, скали, камені, деякі види тварин або рослин, яким приписуються надприродні властивості і які наділяються священною цінністю.

Священним простором часто вважають гори як місця, що володіють священними властивостями. Священні гори присутні у вченнях багатьох релігій. Священими вважаються гори Індії, Тибету, Китаю, Японії, США, Південної Америки, Африки. Так, гора Сіон в Ізраїлі є священною для мусульман, юдеїв і християн. Гора Фудзі в Японії є священною горою для японців, гора Кайлас в Індії священна для індусів, буддистів, джайністів.

Багато засновників релігій, відомих святих, пророків (Заратустра, Ісус Христос, Мохаммед, Мойсей, Будда) в своєму життєвому шляху були в тій чи іншій мірі пов'язані зі священними горами [31]. Священні гори виступають символами могутності, вічності, нескінченності, їх цінують за величність і стабільність. Їх розглядають як святі монументи, місця поклоніння. Покоріння верхівок священних гір людиною оцінювалися як подвиг і способом наближення до Бога, як форма отримання космічної енергії. Показовим є прагнення багатьох альпіністів та туристів підкорити Еверест. Ця гора – найвища вершина світу() – має статус гори величі, краси і смерті. Вона є мрією багатьох людей і вперше піддалася альпіністам в 1953 році. На гору йдуть у складі великих експедицій та маленьких груп. Втрачають вагу, пальці, а іноді – життя. Загалом на вершині побували вже більше 3 000 людей, а понад 200 назавжди залишилися на її схилах. В 2019 році був сплеск смертності, що було обумовлено поганою погодою, недосвідченістю альпіністів, занадто великими чергами до вершини (Непал в 2019 році видав 381 дозвіл вартістю 11 тисяч доларів кожен) та навіть конкуренцією між операторами, які організовують сходження. Відбувалися довготривалі «затори» біля гірської вершини, оскільки рекордна кількість альпіністів робили сходження, попри заклики обмежити кількість дозволів на сходження [38].

Приписують надприродну силу і каменям – їх обожнювали, їм поклонялися, використовували їх в релігійних обрядах. Камені, які служили об'єктами поклоніння, знаходять по всій земній кулі, і на материках, і на

островах. Священні камені були місцем проведення обрядів в системі місцевих язичницьких вірувань. Відображення культу каменів можна знайти і в Біблії, і в працях християнських богословів. Про це свідчать такі вирази, як «скеля притулку», на якій Церква Христова має бути заснована. На вершині гори Синай Мойсей отримав від Бога два камені, на яких перстом Самого Бога були накреслені Десять Заповідей [2]. В ісламській традиції також є камені, що мають сакральне значення. Головний з них — Чорний камінь з храму Кааба в Мекці в Саудівській Аравії, куди під час хаджу повинен прийти хоча б 1 раз в житті кожен мусульманин.

В культурі багатьох народів є священні гаї – невеликі ділянки дикого лісу, які шанують як місце перебування божества. Щоб не потривожити богів, в них нічого не можна робити або забирати з собою. В такі священні гаї заходили тільки на великі свята обрані члени спільноти, у таких ареалів дикої природи панувала абсолютна заповідність, заборона осквернення їх людьми, суворий охоронний режим меж таких ділянок. Древа певної породи або відокремлено розташоване дерево також мали в деяких культурах статус священного дерева, бо вважалося, що вони мають зв'язок з божествами, духами і є тотемами (об'єктами поклоніння).

Ареали та прояви дикої природи виступають джерелом світоглядних настанов людини, національними символами, які слугують ідентифікації певної країни, етносу, особистості. Людським є відношення до дикої природи із захопленням, як до Храму, святості, визнання божественної присутності у флорі, фауні, ландшафтах, визнання аури, магії, душі в ній. Слушною є думка, що виникнення суспільного інтересу до дикої природи стає важливою рисою сучасного стандарту життя, і все частіше це здійснюється через пам'ять, міф, символи. Символ полегшує засвоєння складних положень шляхом заміщення простими знаками, що легко та швидко запам'ятовуються. Заповідні об'єкти дикої природи стають патріотичними, етичними, культурними, релігійними, духовними символами регіону, держави, народу [4, с. 135].

Стан територій дикої природи, ставлення до них в даній культурі і в дану епоху впливають на характер природокористування, на соціоприродні відносини в цілому і на світоглядні орієнтації людей. Зазначимо, що в країнах, які мають значні території дикої природи, зберігаються традиційні вірування в сили природи. Так, в Камеруні, де зберігається чи не найбільше в світі біологічне різноманіття флори та фауни, і в 21 столітті близько 6% населення – прихильники традиційних африканських вірувань (аніمالізм, фетишизм, культ сил природи тощо) [32].

Дика природа виступає естетичним феноменом саме в неодомашеному, некультивованому, нецивілізованому, неслухняному форматі. Буття дикої природи викликає повагу у людині своїми таємницями, порядку і суттєвою гармонією. Дика природа викликає естетичні яскраві почуття та переживання й обумовлює специфічне духовне, чуттєве ставлення більшості людей до неї, яке є вільним від повсякденної практичної потреби. Дика природа викликає бажання побачити, послухати, побувати ще раз в священному просторі краси, величі, вона дає людині натхнення в її творчій активності. Кращі письменники і художники різних часів і народів оспівували естетику дикої природи. Такі художні школи як американська «Школа річки Гудзон», канадська – «Школа «Групи Семи», давньокитайська – «Гори–води» вихваляли незайману людиною дику природу, що виступала Музою, натхненням для їх творчості [5].

Екофілософія бачить мотивом захисту природи її самоцінність, бо дика природа - священний простір, творіння Бога і людина не має права знищувати те, чого вона не створювала. Але в повсякденній життєдіяльності пересічний громадянин керується егоїстичними мотивами виживання тут і зараз. Нестача матеріальних засобів до життя заважає долучити непідготовлену людину поважати самоцінність дикої природи. Але може швидка деградація біосфери, загострення екологічної кризи може прискорить прищеплення поважного до дикої природи світогляду. І

головним стимулом, який міг би сприяти розумінню необхідності збереження і примноження дикої природи та відродження диких екосистем був би інстинкт самозбереження людини.

Простір дикої природи виступає як священний, бо є «оригіналом» природного ареалу людства і потребує збереження, формами якого виступають як радикальна, абсолютна заборони втручання людини, так і ефективна заповідна природоохоронна діяльність соціальних суб'єктів. На жаль, сьогодення свідчить про загрозу знищення значної кількості об'єктів як дикої природи [20], так і природного навколишнього середовища взагалі. Збереження недоторканності дикої природи передбачає, зокрема, використання нових джерел енергії, які не пов'язані з викидами CO₂. Але, наприклад, частка всіх альтернативних джерел енергії (енергія сонця, вітру і біомаси) в структурі виробництва електроенергії в Україні за 5 місяців 2017 року становила лише 1,1%, поновлюваних і безвуглецевих джерел енергії [24].

Вплив дикої природи на формування світоглядних орієнтацій сучасної людини актуалізував тематику збереження дикої природи. Так, Джефф Безос, найбагатша людина планети, засновник брендової корпорації – онлайн-магазину «Amazon» і космічної компанії «Blue Origin», оприлюднив свій план колонізації Місяця [1]. За його словами, люди повинні освоїти супутник Землі вже в 2024-му році. Причому, з набагато більш прагматичними цілями, ніж, наприклад, ті, з якими Ілон Маск пропонує летіти на Марс. Джефф Безос хоче зберегти Землю в якості місця проживання людства, а все шкідливе виробництво для збереження ареалів дикої природи перенести в космос. Мета космічних проектів Джеффа Безоса - створення штучних світів або так званих циліндрів О'Ніла. Ці циліндри названі в честь викладача Джеффа Безоса - професора Принстонського університету Джерарда О'Ніла. Ці циліндри – це космічні колонії, які мають свою гравітацію і атмосферу і можуть підтримувати життя до одного мільйона людей, незалежно від умов на планеті або

супутниках. Місяць – це перша стратегічна ціль освоєння ресурсів Космосу. Бізнесмен веде мову не просто про космічні експедиції, а про те, щоб залишитися на супутнику Землі в довгостроковій перспективі і розвивати там інфраструктуру для життя і роботи мільйонів людей [1].

Відсутність людського контролю над певною територією, і тимчасова, дуже нетривала присутність людини на її кордонах, яка не залишається там, характеризують статус дикої природи. До виникнення масштабної екологічної кризи вважалося, що людина може безмежно користуватися ресурсами природи для розширення своїх можливостей. Природа розглядалась як невичерпна скрабниця, як необхідна умова виробничої активності людини, ресурс для відтворення нею штучного навколишнього середовища та задоволення власних потреб. Екстенсивне освоєння горючих, мінеральних і біологічних ресурсів дикої природи, тотальне забруднення навколишнього середовища, техногенна експансія людства в цілому ведуть до зникнення багатьох видів рослин і тварин в дикій природі. Це обумовлює необхідність розглядати території дикої природи як «резерви» для збереження стійкості земної біосфери. Ареали дикої природи є невід'ємним системним елементом біосфери, що виконує функції її збереження і стабілізації, в тому числі за рахунок підтримки балансу, обмеження експансії людства в навколишньому середовищі, легітимізації прав дикої природи [26, с. 11].

На жаль, наступ на священний простір дикої природи поки ще не зупинено. Важливою є вирішення практичної проблеми: як спонукати людину поважати дику природу і піклуватися про неї. Одним з найкращих способів є внутрішній контакт з дикою природою. Справжнє проживання в дикій природі приносить людині ідентифікацію та досвід, який поширює повагу і симпатію на весь дикий світ. Інший спосіб ґрунтується на задоволенні від відвідування ареалів дикої природи. Але в будь-якому разі необхідно досліджувати дику природу, щоб розуміти відносини між свободою людини і величчю космосу. Неповага до дикої природи

обумовлена і сукупністю чинників. В їх число входять: (1) зменшений персональний досвід природи; (2) перевага в просторі людського буття штучних речей, копій, сурогату замість натурального; (3) зростаюча залежність людини від експертів по контролю і маніпулюванню природним світом, якого людина майже не знаємо; (4) прихильність людини економіці, рекреації та розвазі за рахунок інших цінностей; (5) однорідність, яка зрівнює не тільки біорізноманіття, але також культурне і лінгвістичне розмаїття, у міру того як західне мислення, сприйняття, виробництво і громадська структура поширюються по всій земній кулі; (6) зростаюче ігнорування того, що людство втратило, пожертвувавши своєю багатоміліонлітньою близькістю з природним світом [25].

Зазначимо, що світоглядні орієнтації сучасної людини щодо природи мають як традиціоналістське, так і модерністське підґрунтя. Традиціоналістське бачення взаємин з природою спирається на консерватизм у світорозумінні, а модерністський формат більше налаштований на змінність, плинність в розумінні дикої природи і враховує інтереси людини, в тому числі й господарські. Зростаання масштабів кроскультурного пастишу у світоглядних настановах сучасної людини веде до впливу на природу різних чинників. Міграція робітничої сили з усіх регіонів світу в розвинуті країни, ідей, знань в епоху глобалізації з неминучістю викликає світоглядне різноманіття настанов щодо дикої природи, колажність світоглядних орієнтацій щодо дикої природи та залучення природних ресурсів.

В світі посилюється рух до створення особистісних світоглядних комплексів щодо дикої природи, до індивідуальної автономії в реалізації життєвої ратегії на кордоні з або в лоні дикої природи. «Особливо це проявляється в умовах загострення кризових явищ в суспільстві, невиконання владою чи певною політичною партією соціальних проектів та планів щодо реформування суспільства. Потрясіння, що обумовила світова фінансово-економічна криза, викликало у сучасної людини бажання

існувати в іншому, більш безпечному режимі, звідси – прагнення до «соціального самобудування», певне відокремлення і відчуження від загально прийнятих світоглядних настанов, особливо в ієрархії ціннісних орієнтацій, намагання у власному житті покладатися насамперед на свої власні сили і здоровий глузд» [13].

У сприйнятті дикої природі має місце світоглядне протистояння, що зіштовхується з різними принципами використання чи збереження, абсолютною охороною об'єктів дикої природи. Феномен світоглядного протистояння тлумачиться як форма суперечності, як зіткнення варіантів відповідей на основні питання щодо екзистенціалів людського буття. «Сутність світоглядного протистояння виявляється у виникненні суперечностей (конфлікту положень) у відповідях на системоутворюючі щодо світогляду питання екзистенції людини та їх наступному трансформуванні у альтернативно-непримирені течії світоглядного дискурсу. Світоглядне протистояння – це зіткнення і протиборство соціальних суб'єктів з приводу розуміння світу, сенсу існування людини, шляхів вдосконалення соціального буття, викликане несумісністю поглядів, цінностей, ідеалів, інтересів, програм життєтворчості [36, с. 10]. Це стосується й змісту та принципів відносин людини до дикої природи, її участі в суспільному облаштуванні та розвитку соціуму. Це обумовлює боротьбу соціальних суб'єктів за домінування їх світоглядних настанов щодо простору дикої природи.

Розвиток світоглядних орієнтацій сучасної людини здійснює рух до гармонії та естетичної вишуканості в її оточенні. Особливо це актуально для молоді та інтелектуалів. Світоглядні орієнтації сучасної людини щодо дикої природи базуються на різноманітних ідейних засадах, які відрізняються субстанціональним підґрунтям, ієрархією цінностей, стратегіями активності і стилем життєдіяльності людини. Вважається, що підґрунтям в осмисленні дикої природи стануть філософські коріння

поточного стану світу, бо останній знаходиться в небезпеці і порятунок лежить у зміні світогляду.

Слушною є думка, що досягти гармонію у взаєминах людини з дикою природою можливо тільки з позиції вже «іншої політичної та цивілізаційної філософії». Вважається, що альтернативною філософією виступить «нове Просвітництво» [36]. Патологічні риси сучасного світогляду пов'язуються з домінуванням редукціоністського мислення та фрагментацією знання. «Редукціоністська філософія неадекватна не тільки для розуміння живих систем, але і для подолання трагедії руйнівного соціального і економічного зростання» [36, с. 65]. Згубним є перехід «від цілостного розгляду реальності до її поділу на безліч дрібних, не пов'язаних один з одним фрагментів. Необхідне повернення до системного бачення дикої природи, а також природного і соціального життя. Цьому допоможе згода між релігійними і науковими пошуками в цій сфері» [36, с. 67]. «Нове Просвітництво» спрямоване на фундаментальну трансформацію мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд. Його принципами є гуманізм (але вільний від антропоцентризму), відкритість до розвитку, цінність стійкості існуючого різноманіття, піклування про майбутнє, захист дикої природи, опора на довгострокове мислення, об'єднання зусиль людства заради спільного процвітання [36, с. 74-75].

Поряд з компліментарністю, стовпами «нового Просвітництва» Римський клуб бачить синергію - пошук мудрості, через примирення протилежностей, і баланс, який необхідно досягти в наступних галузях :

- у відносинах між людиною і природою – сталий розвиток, екологічна свідомість;
- між короткочасною і довготривалою перспективою;
- між швидкістю і стабільністю – зміни і прогрес не повинні сприйматися як самоцінності

- між індивідуальним та колективним – визнаючи значення особистої автономії – одного за найважливіших завоювань європейського Просвітництва;
- баланс і облік загального блага, що в економіці означає, що держава (суспільство) має встановлювати правила для ринків, а не навпаки;
- від держави вимагається забезпечити механізми, що гарантують соціальну справедливість;
- між державою і релігією - доповідь вітає секулярного, але підкреслює позитивне значення релігії; держави, нетерпимі до релігії, втрачають етичну перспективу [36, с. 79-80].

В сучасному світі політика «повного світу» неминуче приведе до створення кодексу глобальних правил, обов'язкових для всіх країн. Окремі держави не будуть мати права робити все що їм заманеться, особливо, коли мова йде про наслідки, які зачіпають цілу планету. Існуючі формати міжнародного співробітництва та глобального управління поступово втрачають свою ефективність, тому пропонується створити такі організації як «Всесвітня рада майбутнього» (World Future Council) Якоба фон Іксулля і «Великий перехід» (Great Transition) Пола Раскіна. Останній проект має кінцевою метою формування «єдиного людства». На локальному рівні пропонується використовувати потенціал прямої демократії та інститутів громадянського суспільства, на зразок ірландської «Асамблеї громадян» [36, с.112].

Збереження дикої природи обумовлює пошук альтернативної енергетики, поступове наближення закінчення ери «нафти та газу», всього викопного палива і перехід на поновлювані джерела. Так, в Китаї – найбільшому споживачі ресурсів – проголошено курс на будівництво «екологічної цивілізації», що було зафіксовано в Конституції країни і знайшло відображення в планах тринадцятої (2016-2020) п'ятирічки. Китай на очах стає лідером в галузі альтернативної енергетики: за чотири роки виробництво сонячної енергії збільшилася в двадцять разів, до середини

століття країна має намір отримувати вісімдесят відсотків енергії з відновлюваних джерел [36, с. 138].

У світоглядних настановах сучасного покоління все сильніше повинна стверджуватися ідея, що економіка майбутнього повинна прагнути до стійкості, а не божевільного зростання. Ідея «секондхенду» буде задіяна в промисловості - вироблені предмети будуть оптимізовані для ремонту і повторного використання. Навіть в сфері нерухомості на зміну ексклюзивному володінню прийде модель послуги та спільного використання. Економіка і інша перетворювальна діяльність людини повинні працювати на загальне благо, а не максимізувати лише приватну вигоду для окремих соціальних суб'єктів.

Римський Клуб бачить основне завдання освіти у формуванні у молоді «грамотності щодо майбутнього» (futures literacy). Можна погодитись, що така «освіта повина ґрунтуватися: на формуванні «пов'язаності» (формуванню певної системи відносин); на використанні інформаційних технологій, які сприяють зв'язку між людьми; спиратися на збереженні благополуччя всіх живих істот і світу в цілому. Освіта повинна викликати інтерес, звільняти енергію і активно задіяти здібності кожного студента для навчання самого себе і для допомоги вчитися іншим, поважаючи культурні відмінності [36, с. 86].

Сучасний період розвитку людства можна назвати Антропоценом, так як діяльність людини стає визначальною для подальшого існування планети і 97% маси хребетних на Землі припадає на людей і худобу; тоді як на всіх інших, від кажанів до слонів, доводиться лише 3%. [36, с.146]. В доповіді Римського Клубу «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» наголошується, що планета деградує, авторитаризм й фундаменталізм на підйомі, а спекулятивний капітал домінує в економіці. Сучасна криза посилюється і не обмежується природою навколо нас, а включає політичну, соціальну, культурну, моральну кризу, кризу демократії, традиційних та новітніх ідеологій та і кризу капіталізму в

цілому, який базується, головним чином, на фінансових спекуляціях. Останні становлять дев'яносто вісім відсотків від усіх фінансових операцій в світі, а в офшорних зонах заховано від двадцять одного до тридцяти двох трильйонів доларів. Багато корпорацій уникають сплати податків, не порушуючи закони через прогалявини в законодавстві. Це обумовлює надлишок капіталу в фіктивних, але прибуткових сферах, в той час як напрямки, від яких залежить майбутнє планети, відчують дефіцит коштів [36, с. 156]. Дослідники виокремлюють "шосте масове вимирання» - стрімке скорочення фауни, ареалів дикої природи через непередбачені наслідки застосування технологій та загрозу ядерного конфлікту. Необхідністю виступає перехід до нової стратегії гарантованої планетарної безпеки і виживання. Глобальне потепління клімату залишається найбільшою планетарною проблемою, що впливає на дику природу і функціонування сучасного соціуму. Світу потрібно пройти через швидку і фундаментальну трансформацію систем суспільного виробництва і споживання. Так, надмірне споживання обумовлює значне збільшення викидів CO₂, що вважається головною причиною глобального потепління. Один відсоток найбагатших американців генерує триста вісімнадцять тонн викидів CO₂ в рік на людину, в той час як середній житель землі - шість тонн (перепад у п'ятдесят три рази рази). Десять відсотків найбагатших домогосподарств світу є причиною сорока п'яти відсотків загального обсягу викидів, тому вони першими повинні перейти до економічних моделей життєдіяльності, що дозволяють зберегти потенціал дикої природи [36, с. 164]. Можна погодитися, що некоректно зводити збільшення навантаження на планету тільки зі збільшенням населення: з початку 20-го століття населення зросло уп'ятеро, але економічний оборот - в сорок разів, споживання палива - в шістнадцять, вилов риби - в тридцять п'ять [36, с. 178]. В той же час вісімсот мільйонів чоловік в світі голодують, тоді як два мільярди мають зайву вагу. Сучасний розподіл продовольства здійснюється непропорційно до потреб людства. Найбільшої екологічної шкоди завдає тваринництво, що виступає

вже розкішню в «повному світі» [36, с. 181]. Процеси урбанізації значно збільшили кількість населення, що мешкає в городах. Це, зокрема, обумовлено й тим, що жителі великих міст споживають в чотири рази більше ресурсів ніж інші мешканці планети. Територіально, екологічний слід міст набагато перевершує займану ними площу: для середнього американського міста з населенням шістсот п'ятьдесят тисяч він становить тридцять тисяч квадратних кілометрів (у індійського міста аналогічного розміру - в десять разів менше) [36, с. 183].

Надії на діджіталізацію і масштабну технологізацію виробництва та функціонування суспільства зіштовхуються з ухиленням від загальних витрат на міську інфраструктуру, на збереження ареалів дикої природи. Тому є реальна небезпека неконтрольованого розвитку і неетичного та неекологічного використання технологій на шкоду дикій природі.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Дика природа виступає священним простором, бо є: – джерелом світоглядних настанов та об'єктів поклоніння для соціальних суб'єктів; – в християнській традиції розуміється священним творінням Божим; – виступає «оригіналом» природного ареалу людства; є Музою для натхнення та творчої діяльності людини; – рекреацією для її відпочинку, випробування та відновлення сил. Дика природа – це простір, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і в якому існуюче біологічне різноманіття змінюється лише під впливом внутрішніх чинників.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. Дика, незаймана природа в процесі людської еволюції поступово зменшувалася під натиском технологічної активності все зростаючої чисельності населення планети та через залучення в господарську діяльність все більшої кількості ресурсів дикої природи. Начальний етап взаємодії суспільства і дикої природи припадає на період від виникнення виду *Homo sapiens* до появи землеробства і скотарства. Для нього характерне збирання, полювання, рибальство. В силу незначного за обсягом вторнення людини в ареали дикої природи він може визначатися збалансований. Для нааступного етапу притаманний якісно новий тип взаємодії дикої природи і людини – здійснюється перехід від економіки, що присвоює, до виробничої економіки. Панівним і вирішальним видом суспільного виробництва стає землеробство і скотарство. Людина з мінорного відвідувача та користувача предметів дикої природи перетворюється в господаря природи, який розглядає природу як свою кладову. Окультурення рослин, одомашнення тварин і птахів, більш ефективно використання орних земель стає підґрунтям переходу від кочового способу життя до осілого. Це сприяло певному відокремленню людства від дикої природи і зробило людину менш залежною від неї. Техногенно-машинний період у взаєминах людини з дикою природою був обумовлений переходом від ремісничих знарядь праці до машини, виникненням промисловості і початком технічної революції. Використання нових видів енергії, значне зростання споживання ресурсів дикої природи значною мірою обумовило соціально-економічне зростання розвитку суспільства того часу. Сучасність сповіщає суспільство, що насувається екологічна катастрофи, постає питання про подальший шлях існування, при якому соціально-економічний розвиток має порівнюватися з можливостями дикої природи та біосфери в цілому. Економіка завжди виступала опонентом дикої природи, бо її ресурси виступали необхідною складовою виробництва матеріальних, духовних благ та суспільних послуг. На

сучасному етапі економіка повинна використовувати поновлювані ресурси тільки «другої природи». Розвиток техніко-технологічного комплексу людства прискорював захват нових ареалів первинної природи і створення культурного ландшафту, який повністю чи частково суперечить принципам існування дикої природи. Подальший розвиток суспільства значною мірою залежить від розробки та втілення в різноманітні соціальні практики принципів збереження існуючих ареалів дикої природи, поваги до її свободи та права на саморганізацію та усамітнення. Взаємовідносини природного та штучного (культурного) супроводжують людство протягом всієї історії. Від домінування дикої природи людство перейшло до життєдіяльності в умовах культурного ландшафту, який поступово скорочує ареал дикої природи. Це еволюційно відображає адаптаційне становлення «господарюючої людини». Людство стоїть перед необхідністю розробки стратегії збереження дикої природи та впровадження в практику світоглядної настанови щодо розгляду її як священного простору. Необхідним є перехід від раціонального природокористування до збереження ресурсів та потенціалу дикої природи, що відповідає принципам подальшого розвитку суспільства.

2. Одним із чинників формування світоглядних орієнтацій людини виступає дика природа, її складові і, зокрема, представники флори, фауни, ландшафти. Незвичність, загадковість, гармонічність процесів в дикій природі обумовлює ідейне різноманіття світоглядних настанов людини – міфологічні, релігійні, наукові, філософські, художні уявлення про світ та місце людини. Дика природа формує у людині певні табу, повір'я, забобони, норми спільної життєдіяльності, ціннісні настанови, етнічну ментальність, архетипи та спрямовує активність людини на певні формати соціальних практик. Домінування непізнаних форм дикої природи, її тайни обумовлюють містичне сприйняття світу, надання природним об'єктам та процесам властивостей тотемів, фетишів, магії. Краса дикої природи викликає естетичні яскраві почуття та переживання й обумовлює

специфічне духовне, чуттєве ставлення більшості людей до неї, як священного простору і відношення до якого є вільним від повсякденних практичних потреб. Досягти гармонію у взаєминах людини з дикою природою можливо з позиції «нового Просвітництва», яке спрямоване на фундаментальну трансформацію мислення. Його принципами є гуманізм (але вільний від антропоцентризму), відкритість до розвитку, цінність стійкості існуючого різноманіття, захист дикої природи, опора на довгострокове мислення, піклування про майбутнє, об'єднання зусиль людства заради спільного процвітання.

Результати розділу наводяться у низці авторських публікацій [17-19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Безос Дж. Маск нервно курит. Джефф Безос предлагает спасти Землю с помощью колонии на Луне. URL : <https://techno.nv.ua/innovations/mask-nervno-kurit-dzheff-bezos-predlagaet-spasti-zemlyu-s-pomoshchyu-kolonii-na-lune-50020663.html>
2. Біблія: український переклад І. Огієнка / Біблія онлайн. URL : <https://bibleonline.ru/bible/ukr/>.
3. Борейко В.Е. Современная идея дикой природы. Издание второе, дополненное. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. 208 с.
4. Борейко В. Е. Эссе о дикой природе. К.: Киевский эколого–культурный центр, 2000. 148 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып.16). URL: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>.
5. Борейко В. Е. Божественное в дикой природе: попытка анализа и религия охраны природы. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/m02/>.
6. Борейко В. Е. Философы зоозащиты и природоохраны. Киев: Киевский эколого-культурный центр, Ассоциация зоозащитных организаций Украины, 2012 (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 64). 180 с.
7. Грэбер Л. Дикая природа как священное пространство. К.: Киевский эколого–культурный центр, 1999. 56 с. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/b04>
8. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoyprirodetematicheskiy-obzor-chast-1>.
9. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoyprirodetematicheskiy-obzor-chast-2>.

- ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoyprirodetematicheskiy-obzor-chast-2.
10. Бочарников В.Н. Новый взгляд на проблему сохранения дикой природы. *Астраханский вестник экологического образования*. 2013. № 1(23). С. 72-78. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/novyuyvzglyad-na-problemu-sohraneniya-dikoyprirody>.
 11. Бочарников В. Н. Ценности в дикой природе для современного человека – новый актуальный фокус междисциплинарных исследований. *Астраханский вестник экологического образования*. 2012. № 4(22). С. 97-104. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-dikoyprirode-dlya-sovremennogo-cheloveka-novyuyaktualnyy-fokusmezhdistiplinarnyhisledovaniy>.
 12. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. Київ : Інтелсфера, 2002. 298 с.
 13. Zubov V.O. Сучасна людина: світоглядні пошуки. *VIII Міжнародна науково-практична конференція "Наука в інформаційному просторі - 2012" (4-5 жовтня 2012р.)*. URL: : http://www.confcontact.com/2012_10_04/ff3_zubov.htm
 14. Zubov V. O. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект: Автореф. дис. ... докт. филос. наук: 09.00.03. Київ, 2014. 33 с.
 15. История мировой экономики: Учебник для вузов/ Под ред. Г.Б. Поляка, А.Н. Марковой. Москва: ЮНИТИ, 2002. 727 с.
 16. Каждый год с лица Земли исчезают семь миллионов гектаров природных лесов. URL: <https://www.un.org/development/desa/ru/news/forest/international-day-of-forest.html>.
 17. Колдунов Я.В. Дика природа як священний простір. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М.*

- Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С.229-231.
18. Колдунов Я.В. Дика природа як ресурс розвитку соціуму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич 2019. Вип. 141. С. 64-68.
19. Колдунов Я.В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 17. С. 59-61.
20. Майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО під загрозою. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>.
21. Морган Л.Г. *Вікіпедія*. URL : <https://ru.wikipedia.org>
22. Нэш Р. Дикая природа и американский разум. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2001. 204 с.
23. Первобытное общество. *Вікіпедія*. URL: <https://ru.wikipedia.org>
24. Сіденко В. Питання санкцій в форматі «двадцятки» йде в тінь URL: <http://www.segodnya.ua/ukraine/intervyu-s-ekonomistom-centra-razumkova-vopros-sankciy-v-formate-dvadcatki-uhodit-v-ten-1034793.html>
25. Тернер Дж.. Дикость и дикая природа. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. 72 с. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/b56/14.html>
26. Хомякова А.Н. Статус и функции охраняемых природных территорий: Автореф. дис... канд. философ. наук: 09.00.08 - философия науки и техники. Москва, 2010. 15 с.
27. Эксперты назвали страны, где лучше всего сохранилась дикая природа. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/120486-eksperty-nazvali-strany-gde-luchshe-vsego-sokhranilas-dikaya-priroda>
28. Ясперс К. Истоки истории и её цель. Смысл и назначение истории (The origins of history and its purpose. Meaning and purpose of history): Пер. с нем. М.: Политиздат, 1991. С. 28-286. URL:

https://imwerden.de/pdf/jaspers_smysl_i_naznachenie_istorii_1991.pdf

29. Aldo Leopold Wilderness Research Institute. URL: <https://www.fs.fed.us/rmrs/research-labs/aldo-leopold-wilderness-research-institute>
30. Aplet G.H., Thomson J., Wilber M. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness. USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2. 2000. P. 89–98. URL: <http://wilderness.net>.
31. Bernbaum E., Sacred mountains of world. Berkeley: Univ. California Press, 1998. 291 p.
32. Cameroon URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/cm.html>.
33. Living Planet Report-2018: Aiming Higher. URL: https://wwf.panda.org/knowledge_hub/all_publications/living_planet_report_2018/
34. Milton K. Nature is always sacred. Environmental Values. The White Horse Press, Cambridge, UK, 1999. Tom 8, №4. P.437-449.
35. Strategic Report: Environment, Peace and Security: A Convergence of Threats. December 2016: UNEP Report. URL: www.unep.org.
36. Weizsaecker E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p. URL: <http://www.worldcat.org/title/come-on-capitalism-short-termism-population-and-the-destruction-of-the-planet/oclc/1012106970>
37. World. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>.
38. «Затори» на Евересті: альпіністи гинуть на переповненому шляху на гору. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48404028>

ВИСНОВКИ

Висновки дисертаційного дослідження можуть бути сформульовані таким чином:

1. Проаналізовано, що проблема соціально-філософських вимірів дикої природи є маловивченою та фрагментарною в гуманітарних галузях науки. Характерною є концептуальна невизначеність і розмитість досліджуваної проблеми. Домінуючим було природознавче осмислення феномена дикої природи, для якого характерна галузева однобічність, локальна зосередженість та бачення проблеми через вузько професійну парадигму. В філософській традиції більше уваги зверталось на аналіз сутності саме природи взагалі, її сутнісні характеристики та складові, а контекст дикої природи залишався на периферії наукових розвідок вчених. Вперше дика природа виокремлена як соціально-філософський феномен, що визначає певні смисли соціальних практик людини та її світоглядні настанови.

2. Використання в дослідженні системного, історико-генетичного, феноменологічного та компаративного підходів наряду з принципами об'єктивності, історичності, сходження від абстрактного до конкретного дозволило з'ясувати соціально-філософський дискурс дикої природи. Визначено, що соціально-філософський аналіз дикої природи, на відміну від інших соціально-гуманітарних та природознавчих розвідок, передбачає: з'ясування семантичного поля понятійної конструкції «дика природа» і атрибутів дикої природи; дослідження особливостей залучення дикої природи як ресурсу розвитку суспільства; вивчення дикої природи як джерела світоглядних настанов людини; аналіз проблеми взаємин дикої природи з культурним ландшафтом, принципів взаємин людини з дикою природою та збереження її різноманіття та основних ареалів в сучасних соціальних практиках.

3. Визначено, що понятійна конструкція «дика природа» пройшла в своєму розвитку два етапи – латентний та понятійний. Перший етап характеризується слабким відокремленням дикої природи від природи взагалі при аналізі природного оточення. Цей етап характеризується зародженням у філософії інтересу до осягнення феномена дикої природи, інтуїтивно-іраціональним осмисленням природного оточення. Понятійний етап визначається спробами концептуалізувати розуміння дикої природи, виокремити індекси «дикості» природи. Цей етап характеризується описовим, фрагментарно відокремленим аналізом особливостей незайманної природи, зосередженням уваги, головним чином, на принципах природоохоронних практик.

4. Обґрунтовано розуміння поняття «дика природа» як філософської категорії, що позначає природу, яка не залучена людиною в аграрні, індустріальні та сервісні перетворювальні практики і залишається неокультуреною саморганізаційною системою в природному середовищі людства. Дика природа не має антропогенного впливу на своє функціонування; це території, що мають свободу і природність в своєму розвитку. Атрибутами дикої природи виступають природність, усамітненність, свобода від зовнішнього регулювання, збереження різноманіття, незабрудненність продуктами цивілізаційного виробництва.

Дика природа на сучасному етапі існує в щільному цивілізаційному оточенні, що обумовлює виникнення алармістських настроїв, і потребує людського відношення до себе, що передбачає, насамперед, збереження дикої природи як «оригіналу» природного ареалу людства. Внутрішня структура поняття «дика природа» включає в себе наступні імплікації: «дика природа» як цілісна матеріальна система, як передумова формування соціальності, культури, як єдності людства як виду.

5. Розкрито, що коеволюція природного та культурного ландшафтів в історії людства характеризується зростанням масштабів наступу культурного ландшафту на ще незаймані ареали дикої природи. Це

обумовлено постійним зростанням: – чисельності населення планети; – масштабів індустріальної, аграрної та дозвільної сфер суспільного виробництва; – пізнавальної активності людини щодо феноменів дикої природи та перетворенням предметів дикої природи в товар, що має попит; – туристичних потоків в місця збереження дикої природи та їх комерціалізацією. Від домінування дикої природи людство перейшло до життєдіяльності в умовах культурного ландшафту, який поступово скорочує ареал дикої природи. Це еволюційно відображає адаптаційне становлення «господарюючої людини». Культурний ландшафт є спільним творінням людини і дикої природи, системою матеріальних і духовних цінностей. Він має історичні, часові та візуальні характеристики, певну культурну наповненість. Визначення сутності культурного ландшафту та його взаємовідносин з дикою природою здійснюється за допомогою наступних підходів – класичного (геоекологічного), історико-географічного, етнокультурного, інформаційно-аксіологічного, пейзажно-естетичного. Культурні ландшафти формуються на певній історичній стадії та в визначених соціокультурних системах, які визначають їх основні структурно-функціональні особливості, зовнішні риси та відносини з дикою природою.

6. Розглянуто дику природу як ресурс соціального розвитку. Наявність природного комплексу, здатного забезпечити життєдіяльність людини та суспільства (природне оточення людини: ліси, поля, гори й степи, річки, моря, океани, клімат, флора і фауна, наявність корисних копалин, енергоресурсів тощо), є невід’ємною складовою розвитку соціуму, умовою досягнення соціальними суб’єктами більшого масштабу свободи та можливістю використання новітніх технологій в інфраструктурному облаштуванні публічного та повсякденного життя. На різних етапах суспільного розвитку в аграрну, промислову, соціальну сфери залучалось все більше різноманітних предметів дикої природи, але використання природних ресурсів в постіндустріальному суспільстві зіткнулося з

загостренням екологічної кризи. Відносно до дикої природи це стосувалося наступних проблем: – різке скорочення біологічного різноманіття; – забруднення води, повітря, землі; – виснаження певних видів корисних копалин; – посилення експлуатації особливо цінних та унікальних природних комплексів; – шкідливий вплив нових технологій та небезпека техногенних катастроф. Збереження дикої природи, етичне ставлення до неї є вираженням благоговіння Людини перед Природою, визнанням її вічної самоцінності, матеріальним підґрунтям подальшого просування суспільства. Людина як біосоціальна істота для своєї повноцінної життєдіяльності і розвитку завжди потребує природне оточення певної якості, підґрунтям якого виступає дика природа та її ресурси.

7. Визначено, що дика природа виступає важливим чинником формування світоглядних настанов та творчої активності людини. Дика природа обумовлює міфологічні, релігійні, наукові, філософські, художні уявлення про світ та місце людини в ньому на рівнях світовідчуття, світосприйняття і, власне, світорозуміння, що і виступає філософським осмисленням світу. Дика природа формує певні тотеми, табу, повір'я, забобони, норми, правила життєдіяльності, ціннісні настанови, етнічну ментальність, архетипи та спрямовує активність людини на певні формати соціальних практик. Домінування непізнаних форм дикої природи, її тайни обумовлюють містичне сприйняття світу, надання природним об'єктам та процесам властивостей тотемів, фетишів, магії. Краса дикої природи викликає естетичні яскраві почуття та переживання й обумовлює специфічне духовне, чуттєве ставлення більшості людей до неї, яке є вільним від повсякденної практичної потреби. Дика природа викликає бажання побачити, послухати, побувати ще раз в священному просторі краси, величі, таємниць, вона дає людині натхнення в її креативних починаннях. Оспівування естетики дикої природи характерно для кращих письменників і художників різних часів і народів. Предмети та ландшафти

дикої природи в релігійному чи етнічному форматі виступають об'єктами поклоніння для багатьох соціальних суб'єктів. Дика природа в християнській традиції розуміється священним творінням Божим, «оригіналом» природного ареалу людства. Дика природа виступає Музою для натхнення та творчої діяльності людини, рекреацією для її усамітнення, медитації, відпочинку, випробування та відновлення фізичних та духовних сил. Стверджується, що досягти гармонію у взаєминах людини з дикою природою можливо з позиції «нового Просвітництва», яке спрямоване на фундаментальну трансформацію мислення. Його принципами є гуманізм (але вільний від антропоцентризму), відкритість до розвитку, цінність стійкості існуючого різноманіття, захист дикої природи, опора на довгострокове мислення, піклування про майбутнє, об'єднання зусиль людства заради спільного процвітання.

Зазначимо, що наука сама по собі не може надати осмисленості тому, що існує навкруги. Тільки філософія дає певний сенс процесам сучасності, визначає їх цінність для людини. Тому філософи сподіваються змінити суспільство і його ставлення до дикої природи завдяки впливу власного філософського дискурсу і розробкою методологічних принципів природозбереження незайманної природи. В сучасному суспільстві філософ не може бути байдужим до того, що відбувається навкруги, оскільки його інтелектуальні розвідки завжди спрямовані на осмислення проблем, ситуацій та подій, в які він безпосереднє, або опосередковано включений і які постійно змінюють його самого і навколишній світ. Філософський дискурс завжди критично здійснює аналіз дійсності і не дає сучасності руйнувати екзистенціали людського буття, збіднюватися, втрачати вкрай необхідної їй осмисленості й спрямованості на досягнення соціально-конструктивного облаштування та гармонії з природою. І в цьому плані філософія завжди залишається світоглядними настановами соціальних перетворень, теоретичним підґрунтям стратегій розвитку сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Августин Блаженный О Граде Божьем. Минск.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 1296 с.
2. Азроянц Э. А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. Москва.: Издательский дом «Новый век», 2002. 278 с.
3. Алексеева Л. А., Додонов Р. А., Лазарев Ф. В Цивилизация: от локального к глобальному Граду: монография. Донецк : ДонНТУ; УНИТЕХ, 2008. 236 с.
4. Алиева Н. З. Становление неклассического мировоззрения и научной картины мира. Аналитика культурологии. 2009. № 14. С. 10-15.
5. Андрущенко В. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально–філософського аналізу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. 502 с.
6. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Київ: Генеза, 2006. 656 с.
7. Антоновский А.Ю. Научное познание как понятие социальной философии. *Вопросы философии*. Москва, 2018. № 12. С. 97–100.
8. Аристотель. История животных. Пер. с древнегреч. А 81 В. П. Карпова; Под ред. и с примеч. Б. А. Старостина. Москва.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. 528 с.
9. Аристотель. Метафизика. URL: <http://lib.ru/poeeast/aristotel/metaphiz.txt>
10. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / пер с фр. А. Качалова. Москва : Изд. дом «Постум», 2015. 240 с.
11. Бойченко М. І. Соціально-філософське бачення системоутворюючого характеру світогляду. Вісник Національного технічного університету

- України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ, 2010. № 3. С. 18-22.
12. Большая советская энциклопедия /гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. Москва, 1974. Т. 23. 615 с.
 13. Борейко В. Е. История охраны дикой природы в США. Киев: Эколого-культурный центр, 2003. 208 с.
 14. Борейко В. Е., Поминова Е.В. Зарубежные философы дикой природы. Киев : Эколого-культурный центр, 2000. 124 с.
 15. Борейко В.Е. Абсолютная заповедность и эстетика дикой природы : URL:<http://ecoethics.ru/wp-content>.
 16. Борейко В.Е. Писатели дикой природы. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2006. 167 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 54).
 17. Борейко В.Е. Философы дикой природы и природоохраны. Киев: КЭКЦ, 2004. 160 с.
 18. Борейко В.Е. Философы зоозащиты и природоохраны. Киев: Киевский эколого-культурный центр, Ассоциация зоозащитных организаций Украины, 2012 (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 64). 180 с.
 19. Борейко В.Е. Эссе о дикой природе. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2000. 148 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып. 16). URL: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>
 20. Борейко В. Е. Дикая природа: любите или не приближайтесь. *Новый мир*, 2002. URL: magazines.russ.ru
 21. Борейко В.Е. Права природы и права животных. Киев: Логос, 2018. 54 с. (Охрана дикой природы; вип. 81).
 22. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социал. прогнозирования. Москва : Academia, 1999. 956 с.
 23. Беляев И. А. Человек и его мироотношение. Сообщение 1. Мироотношение и мировоззрение. *Политематический сетевой*

- электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета.* 2011. № 73. С. 1-11.
- 24.Біблія: український переклад І. Огієнка. *Біблія онлайн.* URL : <https://bibleonline.ru/bible/ukr/>
- 25.Бойченко М.І. Соціальна філософія і методологія наукового дослідження. URL: http://asp.univ.kiev.ua/doc/Lektoriy/Social_Philosophy.pdf
- 26.Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1: URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoju-prirode-tematicheskij-obzor-chast-1>.
- 27.Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoju-prirode-tematicheskij-obzor-chast-2>.
- 28.Бочарников В.Н. Новый взгляд на проблему сохранения дикой природы. *Астраханский вестник экологического образования.* 2013. № 1(23). С. 72-78. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-problemu-sohraneniya-dikoyprirody>.
- 29.Бочарников В.Н. Ценности в дикой природе для современного человека – новый актуальный фокус междисциплинарных исследований. *Астраханский вестник экологического образования.* 2012. № 4(22). С. 97-104. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-dikoyprirode-dlya-sovremennogo-cheloveka-novyy-aktualnyy-fokusmezhdistiplinarnyh-issledovaniy>
- 30.Бочарников В. Человекоразмерный концепт «дикая природа» в контексте исследований гуманитарной географии. *Вестник Арго.* 2015. № 4. С. 37-50.
- 31.Брайченко О. Українське передмістя і процеси субурбанізації. URL:<https://www.academia.edu/31052140/>
32. Брикова І. В. Роль креативних регіонів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності країн в умовах глобалізації. *Міжнародна*

- економічна думка: наук. журн.* М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» голов. ред. Д. Лук'яненко. 2011. № 1-2 (14-15). С. 211-245.
33. Брусин С.Д., Брусин Л.Д. Открытие новой формы материи и решение проблемы темной материи. Важнейшая особенность коллайдера. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)*. № 1(34), 2017. 86 с.
34. Волден. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
35. Волковинський С.О. Ставлення до природи як межа толерантності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2008. № 39. С. 14-19.
36. Волковинський С.О. Становлення поняття буття в сучасній філософії природи. *Практична філософія*. Київ: 2007. № 4 (26). С. 23-32.
37. Волковинський С.О. Коеволюційна стратегія філософії природи. Дні науки філософського факультету-2008: Міжнародна наукова конференція (16-17 квітня 2008 року): Матеріали доповідей та виступів. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. Ч. VII. С. 57-59.
38. Волковинський С. О. Актуалізація відповідальності за знання в межах практичної філософії природи. *Філософія гуманітарного знання: раціональність і духовність*. Матеріали Міжнародної наукової конференції 2-3 жовтня 2008 р. Чернівці : Рута, 2008. С. 301-302.
39. Волковинський С. О. Філософія природи в системі сучасного знання: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.09. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2009. 16 с.
40. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
41. Вандишев В. М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять : навч. посібник. Київ : Кондор, 2005. 474 с.

42. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 . Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. Харків., 2006. 17 с.
43. Вебер М. Господарство і суспільство. Пер. з нім. М.Кушнір. Київ.: Всесвіт, 2012. 1112 с.
44. Веденин Ю.А. Очерки по географии искусства. Санкт-Петербург : Д. Буланин, 1997. 212 с.
45. Веденин Ю. А., Кулешова М. Е. Культурные ландшафты как категория наследия. *Культурный ландшафт как объект наследия*. М. СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. С. 13-36.
46. Веденин Ю.А. Информационная парадигма культурного ландшафта. *Культурный ландшафт как объект наследия* / под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешовой. Москва.: Институт Наследия; Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2004. С. 68-80.
47. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
48. Вернадский. В.И. Труды по философии естествознания. Москва. : Наука, 2000. С. 47-269.
49. Воловік В. І, Лепський М. А., Бутченко Т. І., Краснокутський О. В Соціальна філософія. Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2011. 376 с.
50. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
51. Гайналь Т. О. Єдність гносеологічного та соціально-практичного в контексті гуманістичного відношення людини до природи: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2005. 20 с.
52. Галилей Г. Избранные труды в двух томах. Москва : Наука, 1964. Том 1. 645 с.

53. Гегель Г.В.Ф. Философия природы. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Москва : Мысль, 1975. Т. 2. С. 10-586.
54. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2. Философия природы / Пер. Б. Г. Столпнера и И. Б. Румера, отв. ред. Е. П. Ситковский. Москва: Мысль, 1975. 695 с.
55. Географія світових природних ресурсів: мінеральних, земельних, лісових, водних, рекреаційних. URL: <https://geomap.com.ua/uk-g11/1341.html>
56. Гирусов Э.В. Система «общество-природа» (проблемы социальной экологии). Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1976. С. 49-166.
57. Гончаренко М. М. Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
58. Горб Н., Сесин В. Дикая природа в оценках населения Украины: общая концепция и первые результаты перцепционно-географического исследования. *Гуманитарный экологический журнал*, спецвыпуск, Киев, 2001. Т. 3. С. 45-61.
59. Грэбер Л. Дикая природа как священное пространство. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2003. 56 с.
60. Гуревич П. С. Философия культуры. Москва : ИФРАН, 2007. 300 с.
61. Данильян О. Г., Тараненко В.М. Основы філософії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2003. 351 с.
62. Даренский В. Ю. Город как «естественное» и природа как «искусственное» в экзистенции современного человека. *Экология культуры*, 2015. С.24-35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-estestvennoe-i-priroda-kak-iskusstvennoe-v-ekzistetsii-sovremennoyloveka>

63. Дирин Д. А. Геоэкологический подход в концепции культурного ландшафта. *Известия Алтайского государственного университета*. 2013. № 3-1. С.129-133.
64. Джеймс У. Прагматизм : новое название для некоторых старых методов мышления. Популярные лекции по философии / пер. с англ., послесл. П. С. Юшкевича. 4-е изд. Москва : ЛЕНАНД, 2015. 240 с.
65. Дорст Ж. До того, как умрет природа. Москва.: Мир, 1968. 216 с.
66. Дробжев М. И. В. И. Вернадский о науке, философии и научном мировоззрении. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2011. № 2. С. 260-271.
67. Дьюї Дж. Свобода і культура. Читанка з історії філософії : у 6 кн. / за заг. ред. Г. І. Волинки ; перекл. Г. Волинки. Київ : Фірма «Довіра», 1993. Кн. 6 : Зарубіжна філософія ХХ ст. С. 38–45.
68. Ермолаева В. Е. Философия отношений с природой: споры вокруг глубинной экологии (обзор). Специализированная информация. Москва : ИНИОН РАН, 1997. 46 с.
69. Етика : навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.. ; за заг. ред. проф. В. О. Лозового. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 224 с.
70. Жарких В. Ю. Вплив гуманістичного прагматизму на розвиток сучасного суспільства : автореф. дис. ... докт. филос. наук : 09.00.03. Київ, 2009. 33 с.
71. «Затори» на Евересті: альпіністи гинуть на переповненому шляху на гору. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48404028>
72. Зельдович Я. Б., Хлопов М. Ю. Драма идей в познании природы: частицы, поля, заряды. Москва.: Наука, 1988. 241 с.
73. Земельні ресурси. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
74. Зубов В. О. Глобалізація і кроскультурний пастиш. *Культурологічний вісник*. Запоріжжя, 2006. Вип. 16. С. 135-139.

- 75.Зубов В. О. Кроскультурний пастиш сучасного соціуму: внутрішні та зовнішні чинники. *Культурологічний вісник*. Запоріжжя, 2013. Вип. 31. С. 116-120.
- 76.Зубов В. О. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект: автореф. дис. ... докт. филос. наук: 09.00.03. Київ, 2014. 33 с.
- 77.Зубов В. О., Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації людини в ХХІ столітті. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2012. Вип. 61. № 6. С. 283-286.
- 78.История мировой экономики: Учебник для вузов/ Под ред. Г.Б. Поляка, А.Н. Марковой. Москва.: ЮНИТИ, 2002. 727 с.
- 79.Касумов Т. К., Гасанова Л. К. Страхи в жизни и жизнь в страхе. *Вопросы философии*. Москва, 2014. № 1. С. 34–35.
- 80.Каганский В. Л. Ландшафт и культура. *Общественные науки и современность*. 1997. №. 1. С. 134-145 [URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/064/073/1218/014Kaganskij.pdf>]
- 81.Калуцков В. Н. Ландшафт в культурной географии. Москва : Новый Хронограф, 2008. 320 с.
- 82.Камю А., Хайдеггер М. Запад. Совесть или пустота? Москва : Алгоритм, 2014. 272 с.
- 83.Кант И. Всеобщая естественная история и теория неба. Кант И. Сочинения в шести томах. Том 1. Москва: Мысль, 1963. 543 с.
- 84.Кант И. Метафизические начала естествознания / И. Кант // Кант И. Соч. : в 6 т. Москва : Мысль, 1996. Т. 6. С. 7-84.
- 85.Капріцин І. І. Філософська рефлексія розвитку релігійної культури: монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2016. 380 с.
- 86.Капріцин І. І. Релігія: місце і роль в сучасній культурі. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Вип. 24. Запоріжжя: «Просвіта», 2010. С.183-187.
- 87.Катастрофа постмодернизма. URL: <http://anarhia.org/forum/viewtopic.php&1=12033>

88. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. ООН; Протокол, Міжнародний документ від 11.12.1997. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_801
89. Китаєва О.О. Аквакультура як чинник соціальної динаміки: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2006. 19 с.
90. Ковалёв А. П. Ландшафт сам по себе и для человека. Монография. Харьков: «Бурун Книга», 2009. 928 с.
91. Коен Л. Х. Если вы спросите, тогда вы не поймете? URL: <https://www.amazon.com/Sacred-Land-Sex-Concerning-Celebrating/dp/1882308115>.
92. Козиков И. А. В. И. Вернадский о научном мировоззрении. *Философия и общество*. Москва, 2014. № 1 (73). С. 164-176.
93. Колбовский Е. Ю. Ландшафтоведение: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. 3-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 480 с.
94. Колдунов Я.В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 17. С. 59-61 (база *Index Copernicus*).
95. Колдунов Я.В. Дика природа як священний простір. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С. 229-231 (бази Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія)).
96. Колдунов Я.В. Родерік Неш: філософія дикої природи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 18. С. 87-90 (база *Index Copernicus*).
97. Колдунов Я.В. Дика природа та культурний ландшафт. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 124. С. 186-189 (бази Google Scholar;

- Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).
98. Колдунов Я.В. Дика природа як ресурс розвитку соціуму. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 141. С. 64-68 (бази Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).
99. Колдунов Я. В. Екологічні перспективи людства. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів*: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції (24 березня 2017 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя, КСК-Альянс, 2017. С.75-76. URL : www.socforecast.org.ua/publications.
100. Колдунов Я. В. Збереження дикої природи як проблема сучасності. *Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія; ФОП Систерова Н. О., 2017. С. 46-48.
101. Колдунов Я.В. Коеволюция дикой природы и общества как проблема современности. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів*: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 листопада 2017, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С.18-19.
102. Колдунов Я.В. Протистояння культурного ландшафту та дикої природи як проблема сучасності. *«Молода наука-2018»*: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 4 т. (12-14 квітня 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Т.4. С. 95-96.
103. Колдунов Я.В. Дика природа як фактор розвитку економічного потенціалу регіонів. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів*: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної

- конференції (6 листопада 2018, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 43-44.
104. Коперник Н. О вращении небесных сфер. Малый комментарий. Послание против Вернера. Упсальская запись / Перевод И. Н. Веселовского. Москва : Наука, 1964. 646 с.
105. Корниенко Г. В. Философские направления. Харьков: Фолио, 2013. 153 с.
106. Корнилецкая Н.С. Американская экологическая этика: традиции и современность: автореф.дисс. ... канд.филос.н.: 09.00.05: Морд. гос. ун-т им. Н.П. Огарева. Саранск, 2007. 22 с.
107. Колбовский Е. Ю. Ландшафтоведение: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. 3-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 480 с.
108. Колбовский Е. Ю. Ландшафтное планирование: учеб. пос. для вузов. Москва : Академия, 2008. 464 с.
109. Кривега Л. Д. Мировоззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества. Запорожье : ЗГУ, 1998. 189 с.
110. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Парапан, 2003. 156 с.
111. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
112. Кругляк М. І. Проблема ціннісної навантаженості природничого і соціального знанн. *Філософські проблеми гуманітарних наук. Альманах.* Київ. № 3, К, 2004. С. 97-101.
113. Кругляк М. І. Тенденція до єдності природничого та соціогуманітарного знання за доби постнекласичної науки: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2006. 18 с.
114. Крюков В. В. Философия : учебник для академического бакалавриата. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2017. 213 с.

115. Крюков В.В. Философия: Учебник для студентов технических ВУЗов. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2006. 224 с.
116. Кряж І. Ціннісні смисли природи в контексті розвитку природоохоронного руху. URL: <http://ecopsy.com.ua>
117. Кубанова Т. А. Картина мира как философское понятие и мировоззренческая система взглядов: история и перспективы изучения. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. Москва, 2011. № 1. С. 189-193.
118. Кузнецов В. Ю. Философия фантастики. К постановке проблемы. *Философия и общество*. Москва, 2010. № 1 (57). С. 124–140.
119. Культурологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / укл. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. 2-е вид. Київ : Києво-Могилянська академія, 2005. 320 с.
120. Культурологія: навч. посібник / укл. О. І. Власенко, Ю. В. Зайончковський. Харків : Парус, 2006. 512 с.
121. Культурный ландшафт. *Википедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
122. Кун Т. Структура наукових революцій / Пер. з англ. О. Васильєва. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
123. Курдюмов С. П. Новые тенденции в научном мировоззрении. *Космическое мировоззрение – новое мышление XXI века* : Материалы Международной научно-общественной конференции. 2003. Москва : МЦР, 2004. Т. 1, № 1. С. 82-91.
124. Кусто Ж. И., Кусто Ф. Что бы не было в море тайн: пер. с фр. Москва : Мысль, 1974. 97 с.
125. Кутырев В.А. Естественное и искусственное: борьба миров. Нижний Новгород: Изд-во «Нижний Философские мысли натуралиста. Москва: Наука, 1988. 520 с.
126. Леви-Стросс К. Структурная антропология / пер. с фр. В. В. Иванова. Москва : АСТ : Астрель, 2011. 541 с.

127. Леонова В.О. Культурный ландшафт: понятия, история, проблематика. *Лесной вестник*. Мытищи 2015. № 5. С. 83-87.
128. Лавренова О. А. Семантика культурного ландшафта. Автореф. дис. ... докт. философ. н.: 24.00.01- Теория и история культуры (философские науки). Москва, 2010. 35 с.
129. Лавренова О.А. Культурный ландшафт как знаковая система. *Философия и культура*. № 3 (27), 2010. С. 61–70.
130. Лепский М. А. «Свет» и «тьма» социальной перспективы: Монография. Киев : Издательство «Молодь», 2000. 409 с.
131. Лепський М. А. Взаємозв'язок оптимізму та песимізму: проблема соціальної перспективи: автореферат дис. доктора філософських наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київ, 2006. 37 с.
132. Лепський М. А. Методологічні виклики визначення поняття «соціальний розвиток». *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2013. Вип. 31. С. 25-28.
133. Ліпич І. І. Екологічна діяльність як складова соціокультурного процесу: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2008. 18 с.
134. Львов И. А. Дикая природа: грани управления. Очерки биотехнии. Москва : Мысль, 1984. 191 с.
135. Моисеев Н. Н. Коэволюция природы и общества. Пути ноосферогенеза. *Экология и жизнь*. 1997. № 2-3. URL: <http://www.ecolife.ru/jornal/echo/1997-2-1.shtml>.
136. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. Москва : Мол. гвардия, 1990. С. 11-78.
137. Монтень М. Опыты. Избранные главы / пер. с фр.; сост., вступ. ст. Г. К. Косикова; прим. Н. Мавлевич. Москва: Правда, 1991. 656 с.
138. Морган Л. Г. *Википедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org>

139. Маглыш С. С. Общая экология. Гродно: Изд-во ГрГУ, 2001. 112 с.
140. Майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО під загрозою.
URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>
141. Малышев А.В. Философские размышления в начале 21 столетия: Сб. избр. публикаций. 3.изд., перераб. и доп. Киев : Издательство ВСЦ «Прометей», 2004. 175 с.
142. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. Москва : Прогресс, 1990. 365 с.
143. Маркузе Г. Одномерный человек. Москва : REFL-book, 1994. 368 с.
144. Мірошкіна Н.В. Природничо-наукові аспекти цивілізаційних досліджень (методологічний та філософсько-історичний аналіз): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.02. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2000. 18 с.
145. Момджян К. Х. Социальная философия URL:
http://socphil.philos.msu.ru/info/publ/momjan_3.html
146. Новая философская энциклопедия / главн. ред. В. С. Степин. Москва: Мысль, 2001. Т.3. 636 с.
147. Новейший философский словарь / гл. науч. ред., сост. А. Грицанов. Минск: Изд-во В.М. Скакун, 1998. 896 с. URL:.
<https://studfiles.net/preview/5775873/>
148. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого. Пер. с нем. Москва : Интербук, 1990. 301 с.
149. Новые идеи в социальной философии / ред. авт. кол.: А. С. Ахиезер, В. Г. Буданов, В. П. Веряскина и др. Москва : РАН, 2006. 324 с.
150. Нэш Р. Дикая природа и американский разум. URL:
<http://www.ecoethics.ru/old/b22-a>.
151. Нэш Р. Дикая природа и американский разум. Сокр.пер. с англ. С. Колоса, В. Борейко. К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. 204 с.

152. Нэш Р. Права природы. История экологической этики. Сокр.пер. с англ.С. Колоса, В. Борейко. К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. 180 с.
153. Огнев'юк В. О., Утюж І. Г. Філософія. Історія філософії: підручник. Київ : Грамота, 2010. 256 с.
154. Основи соціальної філософії : навч. посібник / за заг. ред. В. І. Воловика. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 320 с.
155. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Дегуманизация искусства. Бесхребетная Испания /пер. с исп. А.М. Гелескул и др./ о Москва: АСТ Москва, 2008. 348 с.
156. Ортега-и-Гассет Х. Нові симптоми. Читанка з історії філософії : у 6 кн. / під ред. Г. І. Волинки, пер. В. Тарасенка. Київ : Довіра, 1993. Кн. 6 : Зарубіжна філософія ХХ ст. С. 154–159.
157. Олдо Л. Календарь песчаного графства. Москва : Мир, 1983. 216 с.
158. Покровский Н. Е. Генри Торо. Москва : Мысль, 1983. 187 с.
159. Поппер К. Открытое общество и его враги. URL: <http://e-libra.ru/read/179137-otkrytoe-obshhestvo-i-ego-vragi.html>
160. Поцюрко О. Ю. Історія людства як історія "царства земного" і "Царства Божого" у тлумаченні Августина Блаженного. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 16. Філософія. С. 64–73.
161. Поцюрко О. Ю. Поняття еволюції в Августина Аврелія. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету* / Відп. за випуск В. Мельник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 19-20.
162. Поцюрко О.Ю. Принцип креаціонізму в філософії історії Августина. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич:

- Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2007. Серія Філософія. 2006. Вип.14. С. 11–15.
163. Первобытное общество. *Википедия*. URL : <https://ru.wikipedia.org>
164. Платон. Диалоги. Тимей. URL: <https://nsu.ru/classics/bibliotheca/platoo1/timei.htm>.
165. Поппер К. Открытое общество и его враги: В II-х тт. Пер. с англ. Москва : Культурная инициатива, 1992. Т.1. 446 с.
166. Пригожин И. Конец определенности. Время, хаос и новые законы природы. Пер. с англ. Ижевск: Регулярная и хаотическая динамика, 1999. 207 с.
167. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Академвидав, 2008. 592 с.
168. Радкау Й. Природа и власть. Всемирная история окружающей среды. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 472 с.
169. Сайт Інституту Олдо Леопольда (Монтана, США). URL: <https://leopold.wilderness.net/default.php>.
170. Сайт Київського еколого-культурного центру. URL: <http://ecoethics.ru/>
171. Саррацин Т. Германия: самоликвидация / пер. с нем. Т. А. Набатниковой/. Москва : АСТ, 2016. 558 с.
172. Семенюк Н. В. Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства. *Нова парадигма: Журнал наукових праць* [гол. ред. В. П. Бех] Вип. 81. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. С. 13-22.
173. Семенюк Н.В. Поняття „екобезпечного розвитку” у світлі сучасних наукових інтерпретацій. *Гілея*. (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. Вип. 17. К., 2008. С. 355-362.
174. Семенюк Н.В. Філософія екобезпечного розвитку як складова філософії людини. *Вища освіта України. Теретичний та науково-методичний часопис* / [гол. ред. В. П.Андрущенко] № 4 (31). Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. С. 44-52.

175. Семенюк Н. В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.10 /Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 18 с.
176. Сенека Луций Анней. О природе. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=13725545o1#1>.
177. Сенека Луций Анней. Философские трактаты. / Перевод Т. Ю. Бородай (серия «Античная библиотека». 2-е издание Санкт Петербург : Алетейя, 2001. 400 с.
178. Соціальна філософія: монографія / В. І. Воловик, М. А. Лепський, Т. І. Бутченко, О. В. Краснокутський. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 376 с.
179. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; [пер. с англ.]. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.
180. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс. Москва : Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
181. Темная материя. Light science. URL: <http://light-science.ru/fizika/tyomnaya-materiya.html>
182. Торо Г. Уолден, или жизнь в лесу // Ралф Эмерсон. Эссе. Генри Торо. Уолден, или жизнь в лесу. Москва: Худ. лит-ра, 1986. С. 385-614.
183. Тернер Дж. Дикость и дикая природа. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2003. 72 с. URL: <http://www.ecoethics.ru/old/b56/14.html>
184. Тетиор А. Н. Человечество и природа: антибиоз. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Издательство: "Nowa Perspektywa" spolka z ograniczona odpowiedzialnoscia. ООО "Новая Перспектива" (Warszawa). 2015. Том : 2. № 2. С.157-164.
185. Тетиор А.Н. Целостность, красота, целесообразность мира множественной природы. Москва: Прогресс, 2004. 444 с.

186. Тимощук Е. А. Дискурсивный анализ как феноменологическая стратегия социокультурного описания. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2012. № 4. С. 66-73.
187. Тоффлер О. Третья волна. Москва : АСТ, 1999. 360 с.
188. Урсул А. Д. Путь в ноосферу (Концепция выживания и устойчивое развитие цивилизации. Москва.: Мысль, 1993. С. 25-243.
189. Философия природы: коэволюционная стратегия / Р. С. Карпинская, И. К. Лисеев, А. П. Огурцов. Москва : Фирма "Интерпракс", 1995. 350 с.
190. Философия : Энциклопедический словарь. Москва : Гардарики, 2004. 1072 с.
191. Фишер Д., Саймо Н., Винсент Д. Дикая природа в опасности. Москва : Прогресс, 1976. 256 с.
192. Філатов А.С. Екологічні параметри свободи особистості: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. Сімферополь, 2002. 19 с.
193. Філософський словник соціальних термінів. Харків : Корвін, 2002. 672 с.
194. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва: Классика – XXI, 2007. 419 с.
195. Фромм Е. Искусство любить / пер. с англ.; под ред. Д. А. Леонтьева. 2-е изд. Санкт-Петербург : Азбука, 2002. 216 с.
196. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Санкт-Петербург: Санкт-Петербург: Азбука, 2012. 190 с.
197. Фромм Е. Революція надії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія : навчальний посібник / упоряд. Віталій Лях. Київ : Либідь, 1996. С. 135 -192.
198. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Человек. Москва, 1993. №1. С. 102-123.
199. Фромм Э. Бегство от свободы. Пер. с англ., общ. ред. и послеслов. П. С.Гуревича. Москва : Прогресс, 1989. 272 с.

200. Фромм Э. Иметь или быть. Пер. с англ. Н. Войскунской, И. Каменкович, Е. Комаровой и др., вступ. статья П. Гуревича. Москва : Прогресс, 1990. 331 с.
201. Фуко М. Слова и вещи : археология гуманитарных наук / пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой ; вступ. ст. Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург : А – cad, 1994. 407 с.
202. Фуко М. Археология знания /пер. с фр. М.Б. Раковой. Санкт-Петербург: Гуманит. акад., 2004. 412 с.
203. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. Москва : АСТ, 2008. 730 с.
204. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Пер. с англ. М.Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак»», 2004. 588.
205. Фукуяма Ф. Великий разрыв. Москва : Алгоритм, 2003. 276 с.
206. Хабермас Ю. Философский дискурс про модерн. Москва : Весь мир, 2003. 416 с.
207. Хабермас Ю. Познание и интерес. Перевод с немецкого М. Л. Хорькова под редакцией О. В. Кильдюшова]. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». Сборник статей. Москва: 2007. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6261>
208. Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления / сост., вступ. ст., коммент., указ. и пер. с нем. В. В. Бибихина. Москва : Республика, 1993. 447 с.
209. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: наука о взаимодействии. Пер с.нем. Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2003. 320 с.
210. Халіман М. О. Світоглядне протистояння: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 19 с.

211. Хокинг С., Пенроуз Р. Природа пространства и времени /пер. с англ. Ижевск: Регулярная и хаотическая динамика: Изд-во Удмурского гос. ун-та, 2000. 160 с.
212. Хокинг С. Краткая история времени. От Большого взрыва до черных дыр. Москва : Мир, 2018. 213 с.
213. Хомякова А.Н. Статус и функции охраняемых природных территорий: Автореф. дис... канд. философ. наук: 09.00.08 - философия науки и техники. Москва., 2010. 15 с.
214. Цюрупа М.В. Дика природа та духовний світ людини: можливість синтезу (На прикладі праць А. Камю та М. Делібеса). *Virtus*, 2018. № 22. Часть 1. С. 48-52.
215. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. К.: Кондор, 2009. 192 с.
216. Чорна діра. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
217. Чудомєх В. М. Цілісність живого в контексті сучасного природознавства (онтологічні основи): Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.01. Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. Сімферополь, 2003. 20 с.
218. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. Москва : Прогресс, 1992. 572 с.
219. Швырев В.С. Рациональность как ценность культуры: Традиция и современность. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. 176 с.
220. Эксперты назвали страны, где лучше всего сохранилась дикая природа. URL:<https://www.capital.ua/ru/news/120486-eksperty-nazvali-strany-gde-luchshe-vsego-sokhranilas-dikaya-priroda>
221. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / ред., сост. И. Т. Касавин и др. Москва: Канон +, 2009. 1247 с.
222. Яворский Д. Р. Социокультурные импликации понятия "природа" в европейской философии: Автореферат дис. ... доктора филос.н.,

- 09.00.13 - Философская антропология, философия культуры. Вологоград, 2013. 45 с.
223. Яворский Д.Р. Понятие природы и глобализм. *Научный вестник Волгоградской академии государственной службы*. Серия Политология и социология. Волгоград, 2009. Выпуск 2. С. 63-67.
224. Ясперс К. Духовная ситуация времени / пер. с нем. М. И. Левиной. Москва : АСТ, 2013. 285 с.
225. Ясперс К. Истоки истории и её цель. Смысл и назначение истории (The origins of history and its purpose. Meaning and purpose of history): Пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. С. 28-286. URL: https://imwerden.de/pdf/jaspers_smysl_i_naznachenie_istorii_1991.pdf
226. Aldo Leopold Wilderness Research Institute. URL: <https://www.fs.fed.us/rmrs/research-labs/aldo-leopold-wilderness-research-institute>.
227. American Wilderness: A New History: edited by Michael Lewis/ Oxford University Press, 2007. 289 p.
228. Aplet G.H., Thomson J., Wilber M. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness. *USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2*. 2000. P. 89-98. URL: <http://wilderness.net>.
229. Bernbaum E., Sacred mountains of world. Berkeley : Univ. California Press, 1998. 291 p.
230. Environmental Encyclopedia: in 2 vol. / M. Bortman, P. Bribblecombe, M. Cunningham, W. Cunningham, W. Freedman.. Farmington Hills : Gale, 2003. 1676 p.
231. Cameroon URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/cm.html>.
232. LaChapelle D. Earth Wisdom (New Natural Philosophy Series). Los Angeles: Guild of Tutors Press, 1978. 236 p.

233. LaChapelle D. Sacred Land, Sacred Sex: Rapture of the Deep: Concerning Deep Ecology and Celebrating Life. Kivakí Press, 1992. 360 p.
234. Living Planet Report-2018: Aiming Higher. URL: https://wwf.panda.org/knowledge_hub/all_publications/living_planet_report_2018/
235. Miles J. Wilderness in National Parks: playground or preserve. Miles: University of Washington Press, 2009. 306 p.
236. Nash R. The american environment: readings in the history of conservatio. Madison: Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.
237. Nash R. The right of nature. A history of environmental ethic. California-London: Addison-Wesley Publishing Company, 1968. 236 p.
238. Nash R. Wilderness and the American mind: Fifth Edition published in 1967. Yale University Press, 2014. 440 p.
239. Oelschlaeger M. The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology. Yale University Press, 1991. 477 p.
240. Oelshlaeger M The wilderness condition: essays on environment and civilization. San Fransisco: Sierra Club Books, 1992. 308 p.
241. Turner J. The abstract wild. Tucson: Univ. Arizona Press, 1996. 136 p.
242. World. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>.
243. Weizsaecker E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p. URL: <http://www.worldcat.org/title/come-on-capitalism-short-termism-population-and-the-destruction-of-the-planet/oclc/1012106970>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

**НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ
ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ**

Публікації у фахових наукових періодичних виданнях за напрямом за яким підготовлено дисертацію, що індексуються у наукометричних базах:

1. Колдунов Я.В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 17. 59-61 (база *Index Copernicus*).
2. Колдунов Я.В. Дика природа як священний простір. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123. С.229-231(бази Google Scholar; *Index Copernicus* (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).
3. Колдунов Я.В. Родерік Неш: філософія дикої природи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. № 18. С. 87-90 (база *Index Copernicus*).
4. Колдунов Я.В. Дика природа та культурний ландшафт. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 124. С. 186-189 (бази Google Scholar; *Index Copernicus* (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).
5. Колдунов Я.В. Дика природа як ресурс розвитку соціуму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич 2019. Вип. 141. С. 64-68 (бази Google Scholar; *Index Copernicus* (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

**Опубліковані праці, які додатково відображають наукові
результати дисертації:**

6. Колдунов Я. В. Екологічні перспективи людства. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів*: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції (24 березня 2017 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя, КСК-Альянс, 2017. С.75-76. URL: www.socforecast.org.ua/publications.

7. Колдунов Я.В. Збереження дикої природи як проблема сучасності. *Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія; ФО-П Систерова Н. О., 2017. С. 46-48.

8. Колдунов Я.В. Коеволюция дикой природы и общества как проблема современности. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів*: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 листопада 2017, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С.18-19.

9. Колдунов Я.В. Протистояння культурного ландшафту та дикої природи як проблема сучасності. *«Молода наука-2018»*: Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 4 т. (12-14 квітня 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Т.4. С.95-96.

10. Колдунов Я.В. Дика природа як фактор розвитку економічного потенціалу регіонів. *Проблеми управління економічним потенціалом регіонів*: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (6 листопада 2018, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С.43-44.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертаційне дослідження обговорювалось на кафедрі соціальної філософії та управління Запорізького національного університету. Принципові ідеї, теоретичні положення було викладено на таких конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (Запоріжжя, 24 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Суспільство, релігія, культура, наука, техніка, освіта, економіка в умовах новітніх глобальних викликів для України і Польщі" (Запоріжжя, 21–23 вересня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 2 листопада 2017 р.); XI університетській науково-практичній конференції «Молода наука –2018» (Запоріжжя, 12-14 квітня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: (Запоріжжя, 6 листопада 2018 р.).